



Høgskulen på Vestlandet

MSAM613: Masteroppgave

MSAM613

Predefinert informasjon

Startdato:	11-09-2018 09:00	Termin:	2018 HØST
Sluttdato:	17-09-2018 14:00	Vurderingsform:	Norsk 6-trinns skala (A-F)
Eksamensform:	Masteroppgave	Studiepoeng:	60
SIS-kode:	203 MSAM613 1 O 2018 HØST		
Intern sensor:	Bente Opheim Brathetland		

Deltaker

Kandidatnr.: 55

Informasjon fra deltaker

Tro- og loverklæring *: Ja

Jeg godkjenner avtalen om publisering av masteroppgaven min *

Ja

MASTEROPPGAVE



Konstruksjoner og avvisninger av sammenhenger mellom reformasjonen og demokrati i diskursen under 500-årsjubileet for reformasjonen

Constructions and Rejections of Relationships Between the Reformation and Democracy in the Discourse During the 500th Anniversary of the Reformation

Tarjei Løve Selvik

Master i samfunnsfagdidaktikk

Fakultet for lærerutdanning, kultur og idrett

Institutt for pedagogikk, religion og samfunnsfag

Veileder: Sissel Rosland

17. september 2018

Jeg bekrefter at arbeidet er selvstendig utarbeidet, og at referanser/kildehenvisninger til alle kilder som er brukt i arbeidet er oppgitt, jf. Forskrift om studium og eksamen ved Høgskulen på Vestlandet, § 10.

Forsidebilde:

Brosamer, H. (1529). *Sieben Köpffe Martini Luthers*. [Tresnitt]. Hentet med tillatelse fra
Encyclopædia Britannica ImageQuest:

https://quest.eb.com/search/140_1654309/1/140_1654309/cite

Sammendrag

I 2017 ble 500-årsjubileet for reformasjonen markert i store deler av verden. Også i Norge ble Martin Luther og reformasjonen satt på dagsorden. I løpet av hele året ble det holdt arrangementer, det ble utgitt bøker, og ikke minst ble Luther og reformasjonen objekt for offentlig diskurs. Artikkene fra den offentlige diskursen har ofte til felles at de undersøker historiske sammenhenger mellom reformasjonen og dagens samfunn. Blant flere sammenhenger er demokrati hyppig omtalt. På grunn av demokratiets kontinuerlige aktualitet og tvetydige definisjon, har jeg valgt å avgrense oppgaven til å handle om sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet. Dette er altså en studie av sammenhenger som blir skapt eller avvist mellom reformasjonen og demokratiet, i 85 avisartikler fra den offentlige diskursen i jubileumsåret, og de historiske forklaringene som ligger til grunn.

Problemstillingen lyder: «Hvordan blir sammenhenger mellom reformasjonen og demokrati konstruert eller avvist?». Den har tre påfølgende forskningsspørsmål: «Hvilke forklaringer kommer til uttrykk i konstruksjonene av sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet?»; «Hvilke forklaringer kommer til uttrykk i avvistingen av sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet?»; «Hvordan fungerer oppbyggingen av de historiske forklaringene?». I studien har jeg altså undersøkt eksempler på etablerte og avviste sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet, og jeg har dypdykket i den narrative oppbyggingen av sammenhenger i de historiske forklaringene.

Abstract

In 2017, the 500th anniversary of the Reformation was marked globally. Martin Luther and the Reformation were on the agenda in Norway as well. Throughout the year, events were held, books were published, and Luther and the Reformation became objects of public discourse. The articles in the public discourse commonly explored the historical relationships between the Reformation and today's society. Among other topics, democracy was frequently discussed. Due to the continual timeliness of the democracy and its ambiguous definition, I chose to restrict the thesis to the articles that dealt with the relationship between the Reformation and democracy. This is a study of constructions and rejections of relationships between reformation and democracy in the Norwegian discourse during the 500th anniversary of the Reformation, and the underlying historical explanations. The empirical evidence is 85 newspaper articles from the public discourse.

The questionnaire reads: "How are relationships between the Reformation and democracy constructed or rejected?" It has three consecutive research questions: "Which explanations are expressed in the constructions of relationships between the Reformation and democracy?"; "Which explanations are expressed in the rejections of relationships between the Reformation and democracy?"; "How does the structure of the historical explanations function?" In the study, I have examined examples of constructed and rejected relationships between the Reformation and democracy, and I have explored the narrative structure of relationships in the historical explanations.

Forord

Jeg hadde ikke klart å gjennomføre denne masteroppgaven alene. Det er mange som har vært viktige i prosessen, og de vil jeg takke.

Takk til medstudentene og vennene mine som har bidratt med hygge og lattermilde avbrekk i kaffepauser og fridager.

Takk til foreldrene mine som særlig i noen intense skriveuker har bidratt med husly, middag og rettskriving.

Takk til kjæresten min som har bidratt med motivasjon og oppvartning av dimensjoner.

Og kanskje aller mest; takk til veilederen min Sissel som har gitt meg fantastiske veiledningstimer preget av et brennende engasjement og en smittende interesse for historiefaget, samt hyggelige samtaler om alt det andre livet har å by på.

Støtten fra samtlige har vært helt uvurderlig, takk!

Oslo, september 17

Tarjei Løve Selvik

Innholdsfortegnelse

1 Innledning.....	1
2 Bakgrunn	4
2.1 Reformasjonen	4
2.1.1 Luthers teologiske gjennombrudd	5
2.1.2 Avlatshandelen og avlatstesene.....	7
2.1.3 Konflikten med kirken	9
2.1.4 Avsluttende momenter	10
2.2 Reformasjonsjubileet i 2017	11
2.2.1 Kirken.....	11
2.2.2 Universitetene	13
2.2.3 Politikerene	13
3 Teoretiske perspektiver.....	16
3.3 Historiske forklaringer	17
3.3.1 Narrativer som forklaringer.....	18
3.3.2 Årsaksforklaringer	20
3.3.3 Intensjonelle forklaringer	21
3.3.4 Varierende kompleksitet.....	22
3.1 Historiebevissthet og historiebruk	23
3.2.1 Historiebevissthet	23
3.2.2 Kollektivt minne forenkler.....	24
3.2.3 Myter	26
4 Metode	27
4.1 Diskursanalyse	27
4.2.1 Metaforer	28
4.2 Forskningsdesign og analytisk strategi.....	29
4.2.1 Utvalg av artikler	29
4.2.2 Utvalg: Første trinn.....	30
4.2.3 Utvalg: Annet trinn	30
4.2.4 Utvalg: Tredje trinn	33

4.2.5 Utvalg: Fjerde trinn	34
4.2.6 Avisartikler som empiri	35
4.2.7 Analytisk strategi	36
5 Martin Luther: Demokratiets far eller fiende?	37
5.1 Sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet	38
5.1.1 Oversettelsen av Bibelen som demokratiserende	38
5.1.2 Det allmenne prestedømmet som demokratiserende	40
5.1.3 Lutherbilder: Den revolusjonære og antiautoritære Luther?	45
5.2 Avvisning av sammenhenger	47
5.2.1 Import fra den danske reformasjonsdiskursen	47
5.2.2 Beskrivelser av de etablerte sammenhengene	48
5.2.3 Luther var ingen demokrat	49
5.2.4 Samfunnet var ikke demokratisk	51
5.2.5 Samfunnet var allerede demokratisk	53
5.3 En beskrivelse av diskursen	54
5.3 Sammendrag	55
6 Historiske forklaringer	57
6.1 Sammenhenger mellom historiske objekt	58
6.1.1 Hovedobjekt og delobjekt	59
6.2 Det første hovedobjektet	64
6.2.1 Personen Luther som hovedobjekt	65
6.2.2 Luthers handlinger som hovedobjekt	66
6.2.3 Reformasjonen som hovedobjekt	68
6.2.4 Protestantisme som hovedobjekt	69
6.2.5 Oppsummering	70
6.3 Det siste hovedobjektet	70
6.3.1 Når parallelle hovedobjekt tilskjærer demokratiobjektet	71
6.3.2 Når delobjektene tilskjærer demokratiobjektet	74
6.3.3 Modifiserende adjektiv	75
6.3.4 Tidfesting av demokratiobjektet	76
6.3.5 Oppsummering	77
6.4 Språklige koblinger	78
6.4.1 Linjemetaforen	78
6.4.2 Sammenhengenes styrkegrad	80
6.4.3 Oppsummering	82

7 Konklusjon	83
7.1 De etablerte sammenhengene.....	84
7.2 De avviste sammenhengene	86
7.3 Historiske forklaringer	86
7.3.1 Historiske objekt.....	87
7.3.2 Språklige koblinger	89
7.4 Avslutning.....	89
7.4.1 Hvorfor er forklaringene om sammenhengen så varierende?	90
7.4.2 Hvorfor eksisterer sammenhengen?.....	90
7.4.3 Illustrasjonenes didaktiske potensial	91
Litteraturliste.....	93
Kilder.....	96

Figurer

Figur 1: Botssystemet	7
Figur 2: Historiebevissthet	24
Figur 3: Utsnitt fra sorteringsprosessen.....	34
Figur 4: Utsnitt fra Word Tree i NVivo.....	36
Figur 5: Historiske forklaringer	58
Figur 6: Enstrengt sammenheng: "Reformasjonen gjennomsyrrer vårt demokrati"	59
Figur 7: Sammenhenger mellom hovedobjekt og delobjekt	60
Figur 8: Eksempel på sammenhenger mellom hovedobjekt og delobjekt	60
Figur 9: Tostrengt forklaring.....	61
Figur 10: Et annerledes hovedobjekt	62
Figur 11: En sammensatt forklaring 1	63
Figur 12: En sammensatt forklaring 2	64
Figur 13: Parallelle linjer: Demokrati og individualisme	72
Figur 14: Parallelle linjer: Demokrati og likhet.....	72
Figur 15: Parallelle linjer: Demokrati og frihet	72
Figur 16: Parallelle linjer: Demokrati og velferd	72
Figur 17: Parallelle linjer: Demokrati og menneskerettigheter	73
Figur 18: Parallelle linjer: Demokrati, skolevesen og velferdsstat.....	73
Figur 19: Parallelle linjer: Demokrati og toleranse	73

1 Innledning

I 2017 ble 500-årsjubileet for reformasjonen markert i store deler av verden. Også i Norge ble Martin Luther og reformasjonen satt på dagsorden. I løpet av hele året ble det holdt arrangementer, det ble utgitt bøker, og ikke minst ble Luther og reformasjonen objekt for offentlig diskurs. I den offentlige diskursen har artikler på nett og trykk presentert ulike sider av reformasjonen og Luther, både i form av forskjellige fortellinger om det historiske forløpet, og i form av varierende – til tider motstridende – Lutherbilder. Å lese artiklene om Luther kan være forvirrende. Det ene øyeblikket er han kilden til alt det gode i samfunnet; en sjelesørger, grunnlegger av demokratiet, en folkets mann som frigjorde og opplyste Europa, og viste veien inn i det moderne samfunnet. Det andre øyeblikket er han roten til alt det onde; en antisemittisk polemiker, en totalitær antidemokrat som sto for sosial undertrykkelse, og sendte Europa inn i en splittet tid preget av krig og elendighet.

Artiklene fra diskursen har ofte til felles at de undersøker historiske sammenhenger mellom reformasjonen og dagens samfunn. Blant flere sammenhenger er demokrati hyppig omtalt. På grunn av demokratiets kontinuerlige aktualitet og tvetydige definisjon, har jeg valgt å avgrense oppgaven til å handle om sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet. Dette er altså en studie av sammenhenger som blir skapt eller avvist mellom reformasjonen og demokratiet, i den offentlige diskursen i jubileumsåret, og de historiske forklaringene som ligger til grunn.

Studien tar for seg et utvalg artikler publisert i norske aviser, både på nett og trykk. Utvalget består av 85 artikler som omtaler sammenhenger mellom reformasjonen og det moderne demokratiet. Analysen undersøker sammenhengene ved å sammenligne ulike historiske forklaringer som kommer til uttrykk i språket. Dette er med andre ord ikke en studie av fortiden, men en studie av hvordan nåtiden forholder seg til fortiden; hvordan nåtiden forklarer fortiden, gir mening til den og forklarer dagens samfunn ut ifra den. Det er altså ikke en studie av reformasjonen og demokratiet i seg selv, men en studie av den offentlige

diskursen om reformasjonen og demokratiet. Problemstillingen, med påfølgende forskningsspørsmål, lyder:

- Hvordan blir sammenhenger mellom reformasjonen og demokrati konstruert eller avvist?
 - Hvilke forklaringer kommer til uttrykk i konstruksjonen av sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet?
 - Hvilke forklaringer kommer til uttrykk i avvisingen av sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet?
 - Hvordan fungerer oppbyggingen av de historiske forklaringene?

Analysen er strukturert ut ifra de tre forskningsspørsmålene, og her er spørreordene en relevant detalj. De to første forskningsspørsmålene etterlyser *hvilke* forklaringer som kommer til uttrykk i konstruksjonen og avvisingen av sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet. Det er et spørsmål om hva som finnes. Både forskningsspørsmål en og to blir besvart i kapittel 5 ved å peke på likheter og forskjeller mellom utsagn i diskursen. Forskningsspørsmålet som er tilknyttet kapittel 6 spør på den andre siden *hvordan* oppbyggingen av forklaringene fungerer. Det kapitlet er i større grad et forsøk på et dypdykk i kompleksiteten til historiske forklaringer, med studiens empiri som case.

Siktemålet med oppgaven er altså todelt. Vi kan si at kapittel 5 har til hensikt å kartlegge de konkurrerende virkelighetsoppfatningene i diskursen om reformasjonens sammenheng med demokratiet. Slik kan kapitlet beskrives som en ordinær diskursanalytisk og historiefaglig studie om et konkret emne i en gitt diskurs. Kapittel 6 tar utgangspunkt i disse funnene, og kan fortsatt karakteriseres som en historiefaglig diskursanalyse, men tilføyer samtidig et nytt historieteoretisk element. Her forsøker jeg å bruke empirien min for å si noe overordnet om oppbyggingen av historiske forklaringer. Hvordan fungerer tilskjæringen av historiske objekt, og hvordan bidrar språket til skape ulike koblinger mellom disse historiske objektene, i konstruksjonen av sammenhenger i en historisk forklaring? I denne delen av oppgaven benytter jeg meg av stiliserte illustrasjoner for å visualisere sammenhengene i de historiske forklaringene som kommer til uttrykk i reformasjonsdiskursen.

Før vi kommer til disse analysekapitlene må studiens rammeverk presenteres. I kapittel 2 legger jeg fram en sentral bakgrunnsinformasjon om Martin Luther, med vekt på de

hendelsene som blir omtalt av artiklene i empirien min. Jeg tegner også en skisse over reformasjonsjubileet i 2017, og presenterer noen sentrale aktører som deltok i den offentlige diskursen. Denne delen av kapitlet skal bidra til å vise at det er noe som står på spill i diskursen om Martin Luther og reformasjonen, både for teologer og kirkeledere, katolske som protestantiske, og for andre akademikere, politikere og privatpersoner. I kapittel 3 presenterer jeg teoretiske perspektiver som etablerer den historiefaglige forståelsesrammen for studien. Historiske forklaringer og narrativer er særlig viktige momenter i dette kapitlet, men også historiebevissthet, kollektive minner og myter gir relevante perspektiver her. I kapittel 4 presenterer jeg diskursanalyse som metodisk verktøy, og gir en detaljert beskrivelse av utvalgsprosessen.

2 Bakgrunn

2.1 Reformasjonen

Denne delen av oppgaven har til hensikt å gi et kort overblikk over et utvalg definerende hendelser i reformasjonen. Historien om Martin Luther er kompleks, og det vil ikke være mulig å presentere alle nyanser eller aspekter på bare noen få sider. Denne framstillingen har prioritert Luthers opptrapping fra sine første dager som munk, fram til riksdagen i Worms. Dette går selvfølgelig på bekostning av andre hendelser, som også har vært av betydning, men slik må det være i en kort fremstilling av en kompleks historie.

Det finnes mange biografier om Luther. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i Heinz Schilling sin *Martin Luther: Rebell i en brytningstid* (2016), ettersom forfatteren er en av Tysklands ledende historikere innenfor tidlig moderne europeisk historie, og verket fremstår detaljrikt og nyansert. Filosof og teolog Marius Mjaaland har dette å si om utgivelsen: «Schilling er en dyktig historiker som vurderer Luthers betydning innenfor en videre internasjonal kontekst. Han forsøker også å unngå en ideologisk omkamp om protestantismen og luthersk tradisjon på sekulære premisser»¹. Det er ikke uvanlig å skrive historien om reformasjonen ut fra enten et teologisk eller politisk perspektiv. Schilling klarer etter min mening å oppnå en balanse mellom disse perspektivene.

Før vi går inn på en kronologisk historiefortelling må leseren være oppmerksom på noen komplikasjoner vedrørende kildematerialet fra reformasjonen. Riktignok har vi en stor mengde primærkilder, takket være Luthers svært høye skriftlige produktivitet, og den nye trykkerkunsten, som hadde nådd Europa i første halvdel av 1400-tallet. Likevel er det noen hull i kildene til reformasjonshistorien når det kommer til fortellingen om Luther som menneske. Schilling formulerer det slik:

Det [Luther] selv sier om hvordan teologien hans oppsto og ble utviklet og om de nøkkelhendelsene i reformasjonen som den utløste, er for det meste formulert i ettertid, opptil ti, tjue år senere, og må

¹ Mjaaland, Klassekampen, 31.10.2017

derfor leses i lys av de betingelsene som menneskets hukommelse ifølge nyere hjerneforskning er underlagt. Men framfor alt er disse skriftene formulert ut fra en postreformatorsk selvforståelse og bærer preg av en propagandistisk selvstilisering som lå temmelig fjernt for augustinermunken rundt 1520.²

Dette blir enda mer problematisk i tekster som Luthers elever skrev, der de skrev om en Luther de selv så for seg.

Schilling argumenterer for at historieskrivingen om reformasjonen og Luther bør skille mellom «ytre hendelser, indre utvikling og prosessen med bevisstgjøring om det bruddet den reformatoriske innsikten innebar».³ Historien som følger er et forsøk på nettopp det.

2.1.1 Luthers teologiske gjennombrudd

Luther sine år som munk i Erfurt startet med prestevielsen i 1507, og var preget av en voldsom gudfryktighet. Besatt av idéen om skjærsilden og helvete, skriftet han ofte og lenge, og gjennomførte botsøvelser på et spesielt strengt nivå, selv etter samtidens standarder. Likevel var ingenting godt nok. Hans grunnleggende følelse av synd gikk så dypt at ingen botsøvelse, uansett hvor inderlig og pinende utførelsen var, kunne lette på samvittigheten hans. Tvert imot, de førte bare til enda større fortvilelse. Dersom han ikke var konsentrert eller oppriktig nok i skyldfølelsen mente han at botsøvelsene gjorde mer vondt enn godt i Guds øyne, for de var ikke genuine. Med andre ord var det ikke bare umulig for han å oppnå frelse, men desto mer han prøvde, desto lengre drev han unna den. Denne nedadgående spiralen ga han et spesielt driv i studien av frelse.⁴

Som professor ved universitetet i Wittenberg tok Luther med seg sin personlige søken etter frelse inn i den akademiske verden. På denne tida var det vanlig praksis for eldre universiteter å bruke kompendier med kommenterte tolkninger av Bibelen. Luther var imidlertid medlem av et nytt universitet, Leucorea, som ga han stor metodefrihet. Han var også medlem av augustinerordenen, som hadde et særlig fokus på originaltekstene. Med det utgangspunktet benyttet han seg av Bibelen som den eneste kilden i forelesninger for elevene sine: «*Skriften uten alle kommentarer [...] er solen og alt lyset som alle lærerne er blitt opplyst av, og ikke omvendt.*»⁵ Allerede så tidlig ser vi idealet om 'skriften alene', som sammen med

² Schilling, 2016, s. 17

³ Schilling, 2016, s. 149

⁴ Schilling, 2016, s. 84-86

⁵ Schilling, 2016, s. 137

'troen alene' og 'nåden alene' skulle komme til å utgjøre de tre søylene som skiller protestantisk lære fra katolsk.

I sin nærmest besatte lesning av Bibelen, særlig av Paulusbrevene, lå kilden til en av Luthers store frustrasjoner, som i senere tid skulle bli hans store begeistring, nemlig Romerbrevet 1,16-17: «For jeg skammer meg ikke over evangeliet. Det er en Guds kraft til frelse for hver den som tror, jøde først og så greker. For i det åpenbares Guds rettferdighet av tro til tro, slik det står skrevet: *Den rettferdige skal leve ved tro.*»⁶ I forteksten til hans samlede verker på latin, utgitt i 1545, forteller Luther selv at han lenge hatet begrepet Guds rettferdighet. Guds rettferdighet forsto han først som at «Gud er rettferdig når han straffer synderne og de som gjør urett»⁷. Hvorfor skulle mennesker bli født inn i arvesynden, bli utsatt for elendighet og ulykke, og attpåtil bli truet med en voldsom dom? Hvor var rettferdigheten i det? Han hatet Gud for denne ubarmhjertige rettferdigheten⁸ Dette var tankerekken som plaget Luther, ifølge han selv. Det teologiske vendepunktet skjedde da Luther leste inn en fundamentalt annerledes tolkning av rettferdighet. Han så begrepet rettferdighet i sammenheng med troen: «*Den rettferdige skal leve ved tro.*»⁹ Rettferdigheten betød ikke lenger at Gud var rettferdig når han straffen syndere, men at alle troende var gjort rettferdige av Gud. Luther skrev:

Her begynte jeg nå å begripe at Guds rettferdighet er den rettferdighet som gjør at mennesket kan leve som rettferdig alene som en Guds gave, nemlig ved troen. Når det heter at Guds rettferdighet åpenbares gjennom evangeliet, er det altså den *passive* rettferdighet det siktes til. Med den forbarmer Gud seg over oss og gjør oss rettferdige ved troen [...] Like voldsomt som jeg tidligere hadde hatet uttrykket «Guds rettferdighet», med like stor kjærlighet omfattet jeg nå det uttrykk som lød som den søtteste musikk i mine ører. For meg ble dette stedet hos Paulus på denne måten selve porten til paradiset.¹⁰

Dette var det teologiske gjennombruddet som for Luther viste at frelsen er en gave som blir gitt mennesker gjennom tro, ikke gjerning.¹¹

⁶ Rom 1:16-17, overs. 2011

⁷ Luther, 1979a, s. 17

⁸ Luther, 1979a, s. 18

⁹ Rom 1:17, overs. 2011

¹⁰ Luther, 1979a, s. 18

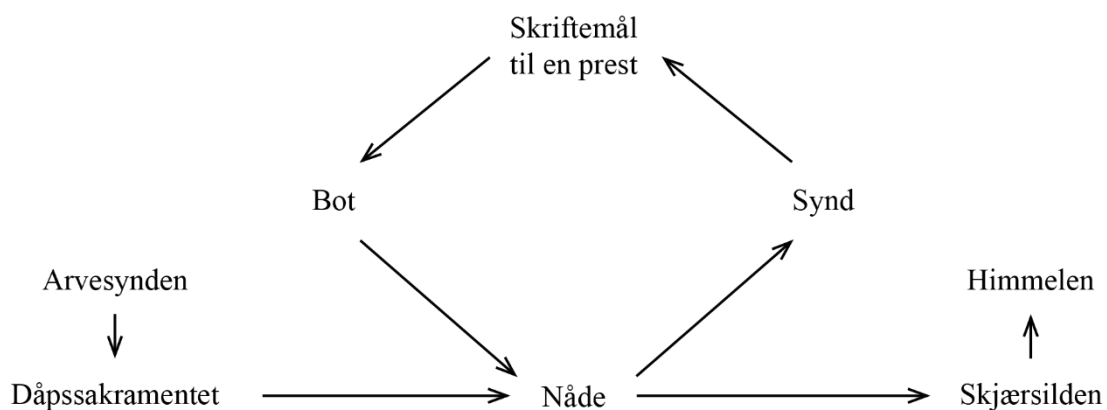
¹¹ Schilling, 2016, s. 144-145

2.1.2 Avlatshandelen og avlatstesene

Den katolske avlatshandelen var et botssystem basert på forståelsen av at den kristne oppnår frelse gjennom gjerning. I katolsk lære er vi alle født med arvesynden fra Eva og Adam. Den kan vaskes bort med dåpssakramentet. På dette punktet er den troende frelst ved Guds nåde. Men i løpet av livet synder mennesket gang på gang. Etter at man har syndet må man skrive til en prest og bekjenne syndene sine. Deretter presenterer presten en passende botsøvelse. Når man gjennomfører botsøvelsen har man igjen oppnådd frelse ved Guds nåde. Slik fortsetter det gjennom hele livet i en nærmest evig sirkel av synd, skriftemål, botsøvelse og nåde. De syndene som ikke blir bøtet på i livet på jorden må man i følge denne læren ta igjen i skjærsilden, som er det siste stoppet for de troende før himmelen.¹²

Dette systemet kan visualiseres med en forenklet illustrasjon:¹³

Figur 1: Botssystemet



Det er her avlatshandelen kom inn i bildet. Den boten de troende måtte gjøre i skjærsilden, tilbød den katolske kirken seg å ta hånd om ved å selge avlatsbrev. Dermed kunne den troende forkorte prosessen i skjærsildens pinsler. På et tidspunkt ble det også mulig å kjøpe avlat for sine slektninger.¹⁴

Avlatshandelen var viktig for kirkens økonomiske system. Den åpnet også for korrupsjon. Den daværende pave Leo X trengte penger til å bygge en ny og grandios Peterskirke, siden den gamle var forfallen. Erkebiskopen i Luthers bispedømme, Albert av

¹² Rasmussen, 2016, s. 24

¹³ Basert på illustrasjonen til den amerikanske kirkehistorikeren Ryan Reeves, med ekspertise i blant annet Martin Luther og reformasjonen. Jf. www.thegospelcoalition.org/blogs/ryan-reeves/infographic-medieval-view-of-salvation/

¹⁴ Schilling, 2016, s. 149-150

Mainz, på sin side sto i gjeld etter å ha betalt seg inn i erkebispesetet. Å kjøpe seg inn i embete var i utgangspunktet også korrumpert praksis. Kirkelederne holdt et møte bak lukkede dører, der de bestemte seg for å utnytte avlatshandelen til å finansiere Peterskirken til paven, og nedbetale lånet til erkebiskopen. Johann Tetzel, avlatspredikanten som inntok Wittenberg i 1517 var håndplukket av erkebiskop Albert selv. Han var en dyktig predikant, kjent for retorisk virkningsfulle slagord.¹⁵

I følge Schilling var avlatskontroversen utløst av to forhold: «den konkrete prekenstilen til avlatsagentene og den reelle interessemotsetningen mellom kirkens finansieringsbehov på den ene siden og dens sjelsørgeransvar på den andre.»¹⁶ Luther skal ha reagert på retorikken til avlatspredikantene, og da særlig Johann Tetzel. Prekenene var teologisk misvisende. Dessuten hadde ikke avlatshandelens praksis tilstrekkelig grunnlag i Bibelen. Da Luther i løpet av 1517 forfattet 95 teser mot avlatshandelens praksis, gjorde han det med utgangspunkt i akademiske studier av Bibelen. Han mente at kirken forsømmet sjelsørgeransvaret ved å love betalende troende noe den ikke kunne holde. I følge Schilling hadde ikke Luther forutsett at kirken skulle reagere på tesene som den gjorde, og heller ikke at tesene som i utgangspunktet bare var et bidrag til teologifaglig diskurs skulle ende i konflikt og splid. Det ser ikke ut til å ha funnes en revolusjonær Luther i 1517.¹⁷

Da Luther sendte ut noen eksemplarer av de 95 tesene til kirkeledere, blant annet til erkebiskop Albert, ble det oppfattet som en trussel mot det økonomiske systemet til middelalderens mektigste institusjon. Hele det prinsipielle fundamentet for avlatshandelen bygget på at frelse oppnås gjennom gjerning. Det avviste Luther med avlatstesene. Likevel var han ikke den første eller eneste til å påpeke og kritisere korrupsjon i kirken. Det finnes mange slike eksempler. Derfor må vi lete andre steder enn i kritikken alene, for å forstå hvorfor tesene startet en utvikling mot en av de mest skjebnesvangre epokene i europeisk historie.¹⁸

Med hjelp av en teknologisk nyvinning hadde Luthers ord fått en enormt stor utstrekning i middelalderens skala. Den nye trykkekunsten hadde kommet til Europa fra Asia i den første halvdel av det 15. århundre. Johannes Gutenberg gjorde det mulig å lage trykkplater satt sammen av flyttbare metallbokstaver. Effektiviteten av tekstproduksjon ble

¹⁵ Schilling, 2016, s. 154-156

¹⁶ Schilling, 2016, s. 152

¹⁷ Schilling, 2016, s. 150-152 og 156

¹⁸ Schilling, 2016, s. 151

revolusjonert. Luther selv trykket bare opp noen eksemplarer for å vise til visse kollegaer og bekjente. Den store spredningen var et resultat av at andre trykkerier hadde fått tak i trykket hans, og distribuert tesene på tysk til mangfoldige lesere i Tyskland fra alle samfunnslag.¹⁹

2.1.3 Konflikten med kirken

Det tok ikke lang tid fra tesene var i omløp til Luther kom under press fra kirken som ba han om å ta avstand fra ytringene. I utgangspunktet var ikke Luther en motstander av paven, og den harde motbøren fra pavesetet i Roma var uventet. Luther sto stadig sterkere ved meningene sine om avlatshandelens svikt. Ordvekslingen mellom han og kirken blusset opp, og kulminerte i disputaset i Leipzig i 1519. Der måtte Luther forsvare seg foran kirkens utsendinger, deriblant kardinaler og teologer. Dette var første gang han virkelig brøt med kirken. Bruddet må vi se i sammenheng med Johann Eck – motdebattanten til Luther. Eck var en skarp teolog. Han klarte å overføre posisjonen til Luther fra å handle om avlatshandelen, til å handle om pavens legitimitet. Grovt forklart var argumentasjonen slik: Dersom Luther hadde rett i sine standpunkt vedrørende avlathandelens manglende grunnlag i Bibelen, måtte paven ta feil, for de var uenige. Var det da slik at paven ikke hadde tolkningsmakt over Bibelen? Er det Bibelen eller paven som veier tyngst i slike trosspørsmål? Luther valgte Bibel over pave. Det var et direkte angrep mot pavens ukrenkelige autoritet.²⁰

I januar 1521 mottok Luther pavebullen som offisielt bannlyste han fra kirken. Senere det samme året ble han sendt til riksdagen i Worms. Det var vanlig praksis at staten holdt en egen rettssak etter at kirken bannlyste en person. Der sto altså Luther, foran Karl V, keiser av Det tysk-romerske riket, og skulle motta den endelige dommen. Nok en gang mislyktes myndighetene i å få Luther til å trekke tilbake ytringene sine, og som en følge ble Luther erklært fredløs. Enhver kunne ta livet hans uten rettslige konsekvenser. Han hadde trolig blitt tatt av dage der og da, hadde ikke Luthers lokale fyrste, Fredrik den vise, forhandlet seg til fri ferdsel for Luther på hjemturen til Wittenberg. Under hjemturen ble Luther utsatt for en kidnapping. Riktignok var den ikke satt i verk av hans motstandere. Fredrik den vise hadde bedt sine soldater om å bortføre Luther, slik at det så ut som en ondsinnet kidnapping. De

¹⁹ Schilling, 2016, s. 157-158

²⁰ Schilling, 2016, s. 178-181

skulle heller ikke fortelle Fredrik hvor de hadde ført Luther, slik at fyrsten ikke kunne svare på spørsmål om hvor Luther befant seg. Luther ble tatt til slottet Wartburg.²¹

2.1.4 Avsluttende momenter

Lutherhistorien, og den øvrige reformasjonshistorien med sitt større persongalleri, fortsetter i uttallige år til. Derfor vil jeg runde av med fire momenter som er viktige å ha med seg som et utgangspunkt for å forstå de historiske sammenhengene i artikkelsamlingen min.

For det første var oppholdet i Wartburg viktig for utviklingen av den lutherske trosretningen, og samfunnet som sådan. Mens Luther levde i skjul, hadde han en høy tekstproduksjon. Her skrev han noen av de mest definerende tekstene for reformasjonen, og her startet han oversettelsen av det nye testamentet fra gresk til tysk. I kombinasjon med den nye trykkerkunsten ble Bibelen tilgjengelig for allmuen, slik den aldri hadde vært før.²² Dette var av stor betydning for samfunnet, og vi skal se i analysen hvordan artiklene i empirien min setter bibeloversettelsen i sammenheng med demokratiet.

For det andre forfattet Luther et stort antall skrifter av politisk, teologisk og samfunnsmessig verdi. En av disse skriftene heter «Til den kristne adel».²³ I dette skriftet fremmer han at alle troende har lik rett og makt til å bekjenne og forkynne Guds ord. Denne læren kalles «det allmenne prestedømmet».²⁴ Dette prinsippet skal vi også se referanser til i artikkelutvalget.

For det tredje må vi forstå Luthers forhold til Ordet, Skriften, Bibelen og sannheten. Det lar seg best illustrere ved et eksempel. Luther skrev dette i et stridsskrift mot en dominikanermunk:

Jeg vil ikke tillate deg å gi Skriften mer enn én mening. Det har ingen virkning på meg, det du hele tiden prøver på når du sier «Det kan også sies slik; det kan også forståes slik, man kan også svare slik, på det bokstavelige plan kan man si dette, på det mystiske plan kan man si dette». Ta bort dette «kan», min gode Catharinus. Det er alt sammen bedragerske argumenter og ikke noe annet enn fluktmetoder. ... Nei, man skal si: «Dette skal forståes slik og ikke på noen annen måte.» Dermed får du bragt til uttrykk Skriftens ene, uforanderlige og enkle mening, slik jeg selv både gjør og har gjort.²⁵

Luther hadde med andre ord en forståelse av at ord bærer på én sannhet, og én sannhet alene.

²¹ Schilling, 2016, s. 209-214 & 242-243

²² Schilling, 2016, s. 259.264

²³ Luther, 1979b, s. 7-88

²⁴ Luther, 1979b, s. 7-88

²⁵ Luther, 1980, s. 49

Til slutt forteller Schilling om historieskrivingen i Luthers ettertid:

I århundrenes løp er mannen fra Wittenberg blitt framstilt som forløper for samtiden slik den til enhver tid arter seg, og som en som banet vei for moderniteten. Ved de foregående hundreårsjubileene har hver generasjon skapt seg sin egen Luther: i 1617 under opptakten til Trettiårskrigen: den stridslystne Luther som skulle forsvare den truede protestantiske verden mot den katolske kirkens motreformasjon; i 1717 under Opplysningstidens framvoksende fordragelighet og sekularitet: snarere den tamme, verdensåpne Luther; i 1817 og 1917: den nasjonale Luther som symbol på tyskernes religiøse dybde og skjold mot utilbørlig påvirkning fra en romansk sivilisasjon som ble hånet som overfladisk og grunn. Alt det hadde heller lite med den historiske skikkelsen å gjøre.²⁶

Det er påfallende hvor mange ansikt Luther har fått i årene etter hans tid. Denne studien kan bidra til å fortelle noe om hvordan Luther ble framstilt i 2017.

2.2 Reformasjonsjubileet i 2017

Som jeg nevnte i innledningen av oppgaven har reformasjonsjubileet i Norge blitt markert gjennom arrangementer, messer, taler, TV- og radiosendinger, offentlig diskurs og bokutgivelser. I dette kapitlet gir jeg en grov skisse av noen momenter ved markeringen. Denne studien skal ikke analysere helheten av jubileumsmarkeringen, eller bakgrunnen til de deltakende aktørene i reformasjonsdiskursen. Oppgaven skal belyse sammenhenger og forklaringer som kommer til uttrykk i språket, i en utvalgt del av diskursen. Likevel kan dette grove overblikket over de mest sentrale aktørene gi en kontekst til ytringene. Ved å vise hva som står på spill for bidragsyterne i reformasjonsjubileet, kan kapitlet bidra til å forklare hvorfor studiens problemstilling er viktig.

2.2.1 Kirken

I Norge lå det fulle ansvaret for jubileumsmarkeringen hos en komite fra Den norske kirke og Norges Kristne Råd, og ikke staten, i motsetning til i blant annet Tyskland og Danmark. Dette har vært under kritikk fra aktører som mente at staten burde vært mer involvert i feiringen.²⁷ En sluttrapport fra Den norske kirkes hovedkomite rapporterer om lag 115 lokale og regionale begivenheter.²⁸ Blant de viktigste begivenhetene var Lutherfestdagene og gudstjenesten i Nidarosdomen. Lutherfestdagene ble arrangert mellom 3.-7. mars i Bergen, som fikk status

²⁶ Schilling, 2016, s. 15

²⁷ Holbek, Vårt Land, 15.11.16; Agedal, Aftenposten, 25.02.18

²⁸ Den norske kirke, 2018

som den offisielle reformasjonsbyen i Norge. Det innebar 30 arrangementer, både faglige og feststemte, samt tale fra statsminister Erna Solberg.²⁹ Gudstjenesten i Nidarosdomen markerte selve jubileumsdagen, 31. oktober. Med et høyt oppmøte, inkludert kongefamilien i salen, kringkasting av NRK, og deltakelse fra flere kirkesamfunn, ble dette det største arrangementet i jubileumsmarkeringen.³⁰

Det Lutherske Verdensforbundet valgte «Nåde» som hovedtema for jubileet, med underkategoriene «Frelsen er ikke til salgs», «Mennesker er ikke til salgs» og «Skaperverket er ikke til salgs»,³¹ og som et medlem i forbundet gjorde Den norske kirke det samme. Alle menighetene i Den norske kirke skulle holde 4 temagudstjenester med disse tematikkene.³² Slik ble reformasjonen aktualisert med samtidige utfordringer som moderne slaveri, menneskehandel, flyktninger, klimaendringer, vannmangel og ressursmangel.³³ Reformasjonsjubileet ble altså brukt av kirken som en mulighet for å si noe om dagens samfunn. I tillegg til disse tematikkene har det vært viktig for Den norske kirke å markere reformasjonen i et økumenisk fellesskap. Det illustrerte den økumeniske gudstjenesten i Nidarosdomen under selve reformasjonsdagen 31. oktober, der ledere fra andre kirkesamfunn ble invitert til å markere jubileet sammen med Den norske kirke.³⁴

Den norske kirke har også vært under endring under reformasjonsåret, og markeringen må sees i lys av dette. For det første opphørte kirkens status som statskirke på nyåret.³⁵ Det har dermed vært noe ironisk over jubileumsåret, fordi innføringen av en statskirke nettopp stammer fra reformasjonen. For det andre ble likekjønnet vigsel offisielt vedtatt i Kirkemøtet 30. januar 2017.³⁶ Med andre ord var 2017 et begivenhetsrikt år for Den norske kirke. Det har preget deler av den større diskursen, men ikke den delen av diskursen som denne studien tar for seg.

²⁹ Hovedkomiteen for reformasjonsmarkeringen, 2018, s. 20

³⁰ Hovedkomiteen for reformasjonsmarkeringen, 2018, s. 26-30

³¹ The Lutheran World Federation, 2015, s. 5-6

³² Hovedkomiteen for reformasjonsmarkeringen, 2018 s. 24

³³ Den norske kirke, 2017b; Den norske kirke, 2017c; Den norske kirke, 2017d

³⁴ Hovedkomiteen for reformasjonsmarkeringen, 2018, s. 27

³⁵ Berg & Sommerfeldt, 2017

³⁶ Den norske kirke, 2017a

2.2.2 Universitetene

Reformasjonen har ikke bare vært viktig for kirkeledere. Også universiteter har benyttet seg av sjansen til å si noe om reformasjonens betydning. Særlig Universitetet i Bergen og Universitetet i Oslo har bidratt med arrangementer. UiB har fokusert arrangementene sine rundt Lutherfestdagene i Bergen 3.-7. mars. De inviterte nasjonale og internasjonale gjester til faglige seminarer og foredrag.³⁷ Et av UiBs seminarer fikk navnet «Reformasjonen – en forutsetning for demokrati og velferd?», hvor reformasjonens relevans for demokrati og velferd ble satt i et kritisk lys.³⁸ I velkomsttalen skaper prorektor Margareth Hagen en sterk sammenheng mellom universitetenes historie og reformasjonen: «Det er verdt å huske at historien om europeiske universiteter neppe kan bli forstått uten å ta stilling til reformasjonen».³⁹ UiO har uttrykt noe lignende: «Reformasjonen var fra dens begynnelse i 1517 tett tilknyttet universitetene».⁴⁰ Institusjonen la vekt på å undersøke reformasjonen med «historiske og faktiske perspektiver».⁴¹ Å fremheve det 'faktiske' vitner om en sannhetssøken i formidlingen av reformasjonen som kan sees i kontrast til 'falske' perspektiver. I analysen vil vi se at mye av diskursen handler om nettopp dette, forsøk på å avvise forestillinger, og presentere det *sanne* perspektivet.

2.2.3 Politikerene

Politikere har også posisjonert seg i jubileumslandskapet. Representanter fra både Arbeiderpartiet, Kristelig Folkeparti og Høyre har uttalt seg i den offentlige diskursen. Disse politikerne skapte til tider en sammenheng mellom reformasjonen og sitt eget parti for å vise til partiets dype verdibaserte røtter, og slik legitimisere og styrke organisasjonens posisjon i samfunnet. Det er verdt å nevne at jubileumsåret både sammenfalt med stortingsvalget høsten 2017, og en verdidebatt blant norske politikere, hvor de politiske partiene forsøkte å definere norske verdier. I noen tilfeller overlappet denne verdidebatten med diskursen rundt reformasjonsjubileet.

³⁷ Universitetet i Bergen, 2018

³⁸ Universitetet i Bergen, 2017

³⁹ Universitetet i Bergen, 2017. Oversatt av meg fra et videoopptak fra seminaret.

⁴⁰ Universitetet i Oslo, 2018. Oversatt av meg.

⁴¹ Universitetet i Oslo, 2018. Oversatt av meg.

Svein Roald Hansen, stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet, viste til likhetstrekk ved historien om reformasjonen og thranitterbevegelsen.⁴² Han skaper ikke direkte sammenhenger, men sidestiller bevegelsene på en måte som uttrykker at de har noe til felles. Preses Helga Haugland Byfuglien representerer ikke Arbeiderpartiet, men uttrykte likevel at det «går en linje fra reformasjonen til vår egen nasjonsbygging»,⁴³ og viser til Gerhardsen-mantraet «Gjør din plikt, krev din rett».⁴⁴

I en debatt om norske verdier uttrykte Hans Olav Syversen fra KrF at «Kristne verdier bygde også landet».⁴⁵ Det var formulert som et svar på Gro Harlem Brundtlands påstand om at det var Ap og fagbevegelsen som har æren for nasjonsbyggingen. I artikkelen i Dagen tegnet Syversen en skisse av historien om hvordan kristne verdier bygde landet. I denne historien ble blant annet reformasjonen fremhevet, og til slutt knyttet til KrF: «Disse kristne verdiene har vært med på å bygge landet. Disse verdiene har KrF fått flere gjennomslag for de fire siste årene».⁴⁶

I en tale under Lutherfestdagene i Bergen forklarer Erna Solberg at bakgrunnen fra Høyre bidrar til hennes forståelsen av historien som betydningsfull: «Særlig fordi jeg er en politiker fra et verdikonservativt parti, så mener jeg at historien betyr mye for hvordan samfunnet vårt er i dag».⁴⁷ Daværende stortingspresident, Olemic Thommessen fra Høyre, skrev også en kronikk i Adresseavisen for å understreke reformasjonens betydning for «vårt folkestyre».⁴⁸ I innlegget skaper han ikke eksplisitte sammenhenger mellom reformasjonen og Høyre, men det er av betydning at han uttaler seg som en representant for partiet sitt når han understreker reformasjonens påvirkning på vårt moderne folkestyre.

De hendelsene og aktørene som har preget reformasjonsjubileet i 2017, viser at det er noe som står på spill i den brede diskursen rundt reformasjonsjubileet, og slik også i diskursen om reformasjonens sammenheng med demokratiet. I datamaterialet mitt finner vi utsagn fra flere religiøse ledere, både katolikker og protestanter, og biskoper og prester. Vi finner også utsagn fra mange akademikere, blant annet teologer, historikere, idehistorikere og kirkehistorikere.

⁴² Hansen, Halden Arbeiderblad, 17.01.2017

⁴³ Byfuglien, Adresseavisen, 31.10.2017

⁴⁴ Byfuglien, Adresseavisen, 31.10.2017

⁴⁵ Syversen, Dagen, 06.09.2017

⁴⁶ Syversen, Dagen, 06.09.2017

⁴⁷ Johansen & Horvei, NRK Hordaland, 04.03.2017

⁴⁸ Thommessen, Adresseavisen, 30.10.2017

Og som vi har sett eksempler på finner vi utsagn fra politikere. Dette viser at hvorvidt reformasjonen blir satt i sammenheng med demokratiet eller ikke, og hvordan det blir gjort, er av politisk og religiøs betydning. Sammenhengens eksistens, eller fravær av eksistens, handler om politikk og makt, tro og religion, stat og kirke, identitet og kultur, og verdier og samfunn. Sammenhenger og historiske forklaringer oppstår ikke i et vakum.

3 Teoretiske perspektiver

For å undersøke konstruksjoner eller avvísninger av sammenhenger mellom reformasjonen og det moderne demokratiet, tar jeg utgangspunkt i forskningslitteratur om historiske forklaringer, fortellinger, historiebevissthet, kollektivt minne og myter.

I dette kapittelet vil jeg presentere forskjellige syn på historiske forklaringer. Her vil jeg hente litteratur fra Andresen, Rosland, Ryymín og Skålevåg sin innføringsbok *Å gripe fortida* (2015). De har et kapittel som legger fram forskjellige typer historiske forklaringer på en pedagogisk måte. I tillegg vil jeg blant annet hente litteratur fra Arthur Danto, en amerikansk filosof som har skrevet en av de mest betydningsfulle verkene om narrativer i historieteorien; *Analytical Philosophy of History* (1968), som ble videreutviklet i *Narration and Knowledge* (1985). Jeg vil også vise til en mye brukt artikkel av den norske historieteoretikeren Ottar Dahl, som sammenfatter ulike syn på fortellinger som historisk forklaring; «Forklaring og fortelling i historievitenskapen» (1993) i tidsskriftet *Historisk tidsskrift*.

I tillegg til historiske forklaringer og fortellinger, føyer jeg til noen perspektiver som vil bidra til et nyttig rammeverk for å forstå empirien min. Jeg legger kort fram historiebevissthet; sammenhengen mellom fortidsfortolkning, nåtidsforståelse og framtidsforventning. Her skal vi også se hvordan historibevissthet og fortellinger er uløselig tilknyttet hverandre. Jeg inkluderer også begrepet kollektiv minne, som vektlegger hvordan minner om fortiden blir formet i sosiale og kulturelle fellesskap. Dette er inkludert for å understreke at sammenhengene mellom reformasjonen og demokratiet blir skapt og opprettholdt i fellesskap gjennom språklig praksis. Dette er en betingelse for valget av diskursanalyse som metode. Jeg viser også til en vid forståelse av myter som meningsskapende fortellinger. Både kollektivt minne og myter kjennetegnes av å forenkle fortiden.

3.3 Historiske forklaringer

Vi søker ofte etter forklaringer i fortiden. Hvorfor fant en spesifikk hendelse sted? Hvorfor ser verden ut som den gjør i dag?⁴⁹ I tilfellet til artiklene i empirien min: Hvorfor førte reformasjonen til demokratiet, eller hvorfor gjorde den ikke det? For å forstå fortiden må vi ha et bevisst forhold til hvordan vi kan forklare den. Innledningsvis kan vi starte med et sitat hvor Andresen, Rosland, Ryymin og Skålevåg enkelt beskriver historiske forklaringer:

[Å] forklare er å beskrive noko slik at det blir forståeleg eller begripeleg i dei samanhengane det inngår i. Vi kan seie at det å forklare er å etablere slike samanhengar, det vil seie relevante, passande samband eller koplingar mellom ulike historiske objekt.⁵⁰

Forklaringer blir, slik det er fremstilt her, skapt ved konstruksjonen av sammenhenger mellom minst to historiske objekt. Når de objektene blir koblet sammen, gir vi mening til historien. Da har vi skapt en eller flere sammenhenger som til sammen tilsvarer en historisk forklaring. Sitatets velformulerte beskrivelse av historiske forklaringer kan stå som et utgangspunkt. Men det har imidlertid vært store uenigheter om historiske forklaringer, og det finnes fortsatt uenigheter.

Uenighetene om historiske forklaringer bunner ut i det Andresen et al. beskriver som «ulike teoretiske grunnhypoteser om korleis verda heng saman».⁵¹ Det har, i følge den amerikanske filosofen Arthur Danto, tradisjonelt sett handlet om hvilken relasjon det humanistiske fagfeltet historie har hatt til de øvrige vitenskapene, og særlig naturvitenskapene, som bygger forklaringene sine på kausalitet og gitte naturlover.⁵² Den tyske historikeren Jörn Rüsen forteller om historikeres betente forhold til naturvitenskapene, og forsøk på å erklære historiefaget som en vitenskap på lik linje med naturvitenskapene. Disse forsøkene mener han aldri var særlig overbevisende.⁵³ Helt konkret viser Danto til en artikkel av den tyske filosofen C. G. Hempel tittulert «The Function of General Laws in History». I artikkelen forsøker Hempel å etablere at forklaringer i naturvitenskapen og i historiefaget er grunnleggende like, selv om historiske forklaringer kan beskrives som mer vage enn de

⁴⁹ Andresen, Rosland, Ryymin & Skålevåg, 2015, s. 137

⁵⁰ Andresen et al., 2015, s. 139

⁵¹ Andresen et al., 2015, s. 139

⁵² Danto, 1985, s. ix

⁵³ Rüsen, 2005, s. 3

naturvitenskapelige forklaringene.⁵⁴ Han hevdet at historiefaget benyttet seg av de samme metodiske og teoretiske verktøyene som i naturvitenskapene, og følgelig at historiske forklaringer ikke var noe annerledes i oppbyggingen enn andre vitenskapelige forklaringer. Den norske historikeren Ottar Dahl beskriver denne synspunktet slik:

Å forklare en hending betyr for Hempel å vise at denne hending faller inn under en generell lov, dvs. at man ut fra en lov om at «fenomener av typen A er alltid forbundet med fenomener av typen B» og en påstand om at et konkret tilfelle av A forekommer i en gitt situasjon, kan slutte deduktivt at B også må forekomme i denne situasjon.⁵⁵

Denne forståelsen av historiske forklaringer må vi se på som et ekstremt standpunkt, og det havnet under kritikk. Det er en forskjell på de kausale forklaringene i naturvitenskapen, og forklaringene i historien, som i større grad må inkludere en menneskelig faktor for å forklare menneskelige handlinger.⁵⁶

I stedet for dette synspunktet, har betydningen av narrativer fått en stor plass i litteraturen om historiske forklaringer de siste tiårene. Utviklingen representerer deler av det vi senere har kalt «den språklige vendingen» i historiefaget.⁵⁷ Som Dahl sier: «Den narrative grunnstruktur er det særegne og konstitutive ved historiske forklaringer, teorier og framstillinger»⁵⁸ Denne studien bygger på en forståelse av at narrativer er historiske forklaringer, så i det følgende underkapittelet vil jeg ta for meg denne tematikken.⁵⁹

3.3.1 Narrativer som forklaringer

Arthur Danto er en av de som har ofret mye tid på å studere narrativer og historiske forklaringer. Han hevder at narrativer er grunnleggende forklarende. De fungerer som historiske forklaringer ved å skape en sammenheng mellom en start, en midt og en slutt.⁶⁰

For Danto er narrativer også en så grunnleggende del av oss, at det er knyttet til hvordan vi forstår oss og verden rundt oss:

⁵⁴ Danto, 1985, s. x

⁵⁵ Dahl, 1993, s. 69

⁵⁶ Dahl, 1993, s. 69

⁵⁷ Rüsen, 2005, s. 3

⁵⁸ Dahl, 1993, s. 78

⁵⁹ Begrepene «narrativer» og «fortellinger» blir brukt om hverandre i faglitteraturen. Her vil jeg forsøke å holde meg konsekvent til «narrativer».

⁶⁰ Danto sitert i Andresen et al., 2015, 140

Narration exemplifies one of the basic ways in which we represent the world, and the language of beginnings and endings, of turning points and crises and climaxes, is coimplicated with this mode of representation to so great a degree that our image of our own lives must be deeply narrational.⁶¹

Han hevder at vår bevissthet om hendelsesforløp er dypt preget av narrative strukturer.⁶² Sånn sett er vi ikke i stand til å observere hendelsesforløp uten å knytte dem sammen i et narrativ. Og henholdsvis klarer vi ikke å gi en beskrivelse av en hendelse uten å legge det fram som et narrativ.⁶³

Dette er av betydning for historiske forklaringer, fordi Danto hevder også at narrativer både *beskriver* og *forklarer* på samme tid.⁶⁴ Som historiske vesen forsøker vi å etablere sannheter om hva som *faktisk* skjedde i fortiden, som i vårt eksempel kan være at Luther i 1517 skrev 95 teser om avlatshandelens praksis. Vi forsøker også å gi *tolkninger* av den fortiden, som i vårt eksempel kan være at de 95 tesene bidro til et vendepunkt i europeisk historie, og hadde mange samfunnsmessige virkninger. Men dette må ikke, i følge Danto, lede til en forestilling om at det går an å skille klart mellom beskrivelse og tolkning:

This is a distinction I am unable to accept. For I wish to maintain that history is all of a piece. It is all of a piece in the sense that there is nothing one might call a pure description in contrast with something else to be called an interpretation.⁶⁵

Selv når vi gir det man kunne kalt en *ren* beskrivelse, som også blir kalt en krønike, organiserer vi hendelser i en viss struktur. Når vi har satt hendelsene i en kronologisk struktur, har vi allerede der bidratt med en tolkning og forklaring av fortida.⁶⁶

Historikeren Hayden White er også en sentral figur i historieteorien om narrativer, og trekker det historiske narrative nærmere skjønnlitteraturen. Han har beskrevet den historiske teksten som «verbale fiksjoner med et innhold som er like mye *oppfunnet* som *funnet*, med en form som har mer til felles med sine motstykker i litteraturen enn med dem som finnes på vitenskapens område».⁶⁷ Jeg vil særlig trekke fram hans synspunkt på språket som den

⁶¹ Danto, 1985, s. xiii

⁶² Danto, 1985, s. xii

⁶³ Danto, 1985, s. 142

⁶⁴ Danto, 1985, s. 141

⁶⁵ Danto, 1985, s. 115

⁶⁶ Danto, 1985, s. 140

⁶⁷ White sitert i Heiret, Ryymin & Skålevåg, 2013, s. 19

historiske forklaringens *form*, som av historikerene Heiret, Ryymin og Skålevåg blir formidlet slik:

For å si noe om hva den enkelte historietekst formidler om fortiden, er det ikke tilstrekkelig å analysere bare kildematerialet som er brukt, eller de åpne resonnementene. Språket historikeren bruker til å beskrive kildene og fortellingens *form*, dens bestemte oppbygning, er også med på å gi teksten mening.⁶⁸

Ideen om å tolke *formen* på de historiske forklaringene, ikke bare *innholdet*, vil bli ført videre i kapittel 6.

Andresen et al. legger vekt på beskriving som en forutsetning for gode historiske forklaringer: «[Det] å svare på årsaksspørsmål føreset beskriving: Det er vanskeleg å forklare kvifor noko vart slik det vart, utan å ha eit omgrep om *kva* dette noko var.»⁶⁹ En plausibel forklaring av sammenhenger mellom historiske objekter krever at den som skaper dem har tilstrekkelig med kunnskap om de aktuelle historiske forholdene, og evner å skille mellom betydelige og ubetydelige momenter. Det krever tilstrekkelig med kunnskap om alle de historiske objektene, både på årsakssiden og virkningsiden. Det kan høres selvfølgelig ut, men i denne oppgaven vil vi se hvordan ulike fortellinger om reformasjonen og demokratiet påvirker konstruksjonen av sammenhenger mellom dem. Å skape mer eller mindre korrekte sammenhenger er ingen enkel kunst, og det er beskrivende at historikere forklarer betydningen av reformasjonen så forskjellig, 500 år etter den begynte. Narrativer egner seg imidlertid godt til forklaring av komplekse historier med mange enkeltstående hendelser og komponenter. Det kan til og med være vanskelig å forklare de mer komplekse historiene på en annen måte enn gjennom fortelling, hevder historikeren Ottar Dahl.⁷⁰

3.3.2 Årsaksforklaringer

Som vi så tidligere har de absolutte og kausale årsaksforklaringene til Hempel blitt kritisert. Men det kan fortsatt gå an å bruke årsaksforklaringer, hvis vi tillater begrepet et litt større spillerom. Problemet med Hempels tankegang var å hevde at A *alltid* er forbundet med B.

⁶⁸ Heiret et al., 2013, s. 21

⁶⁹ Andresen et al., 2015, s. 138; Som vi har sett avviser Danto et klart skille mellom beskriving og tolkning. Dette utsagnet etablerer derimot ikke noe klart skille, og bør derfor være legitimt, selv i Dantos øyne. Dessuten fremstår beskrivingbegrepet mer hverdagslig her enn hos Danto.

⁷⁰ Andresen et al., 2015, s. 141

Altså at B vil inntreffe i alle situasjoner der A finner sted.⁷¹ Han lager her en generalisert lov, men vi kan forstå årsaksforklaringer bredere og mindre mekanisk enn dette. Denne studien forstår begrepet årsaksforklaring som et sett årsak-virkning-sammenhenger i et konkret og individuelt sakskompleks. Dette gjenspeiler den allmenne forståelsen. Vi vil se i artiklene i empirien min at begrepene «årsak» og «virkning» blir fremstilt slik.

Andresen et al. beskriver årsaksforklaringer som et logisk forhold fra årsak til virkning. En hendelse inntreffer fordi en eller flere spesifikke årsaker har funnet sted. En betingelse for årsaksforklaringen er at årsaken var nødvendig for virkningen. Vi kan ikke lenger snakke om en årsaksforklaring dersom virkningen kunne skjedd uten den oppgitte årsaken. Det må dermed være sikkert, eller høyst sannsynlig, at den historiske hendelsen var en virkning av den oppgitte årsaken.⁷² Vi kan altså peke på sannsynlige årsaker til at reformasjonen førte til demokratiet, men årsaksforklaringene kan ikke bli hugget i stein som om det var naturlov.⁷³

3.3.3 Intensjonelle forklaringer

Intensjonelle forklaringer er logiske slik som årsaksforklaringer. På lik linje med årsaksforklaringer, som sier at virkningen inntraff fordi en årsak fant sted, sier intensjonelle forklaringer at hendelsen skjedde fordi aktøren hadde en viss intensjon. Forskjellen er imidlertid at den intensjonelle forklaringen retter blikket mot aktøren som person, hans eller hennes tanker, ideer og motiver. Andresen et al. viser til to elementer som sammen kan forklare aktørens intensjon: Hva slags forståelse har aktøren av samtiden sin, og hvilke ønsker har han for fremtiden?⁷⁴ I reformasjonens tilfelle: Hvordan forstår Martin Luther 1500-tallets Europa? Hva slags verdenssyn har han? Og hvilke ønsker og motiver har han for verden sin? Jo mer vi vet om dette, jo mer kan vi forklare reformasjonen med Luthers intensjoner.

En utfordring med intensjonelle forklaringer er at det kan være lett å tenke seg til en aktørs holdninger, men som en historisk forklaring stilles det fortsatt et par krav til kildematerialet. Hvis ikke står vi i fare for å «projisere våre egne ønske og preferanser over på dei historiske aktørane».⁷⁵ Denne problematikken peker biografen Heinz Schilling på når han sier at de eneste kildene vi har av Luthers indre tanker er enten nedfelt av Luther tiår etter de

⁷¹ Dahl, 1993, s. 69

⁷² Andresen et al., 2015, s. 142-143

⁷³ Andresen et al., 2015, s. 143-145

⁷⁴ Andresen et al., 2015, s. 145-146

⁷⁵ Andresen et al., 2015, s. 147

ble tenkt, eller skrevet av personer rundt ham.⁷⁶ Kildematerialet er for svakt til å si noe sikkert om Luthers intensjoner rundt 1517-1521, som var viktige år i reformasjonen. Det finnes mange meninger om Luthers intensjoner rundt den tid, men vi må følgelig nøye oss med noen sannsynlige analyser.⁷⁷

I bruken av intensjonelle forklaringer er det også viktig å skille mellom intensjon og konsekvens. En aktør kan handle ut ifra en bestemt intensjon, men konsekvensen av handlingen kan være helt annerledes, utilsikta og i noen tilfeller det motsatte av intensjonen. Det er derfor farlig å ta utgangspunkt i en sannsynlig konsekvens, og regne med at den konsekvensen var aktørens intensjon.⁷⁸ I vårt tilfelle er sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet aktuelt. Dersom vi sier at demokratiet er en konsekvens av reformasjonen, betyr det ikke nødvendigvis at demokratisering var en av Luthers intensjoner. Dette vil vi se eksempler på i analysedelen.

3.3.4 Varierende kompleksitet

Historiske forklaringer varierer ofte i kompleksitet. Hvor mange fenomener fra reformasjonen var det egentlig som førte til demokratiet? Hvilke fenomener var de viktigste? Eller var alle like viktige? I boka *Fortida er ikke hva den en gang var*, skriver historiker Knut Kjeldstadli om forklaringer etter grad av kompleksitet. Han skiller mellom enstrengte forklaringer, sammensatte, ubestemte forklaringer, og helhetlige, bestemte forklaringer.⁷⁹

Enstrengte forklaringer er enkle i sin natur. De bidrar bare med én sammenheng i forklaringen av det gitte historiske fenomenet. Kjeldstadli påpeker at slike enkle framstillinger er problematiske. Selv om forklaringene kan fremstå tydelige, og på den måten virke pedagogisk fornuftig, utelukker de nyanser som er viktige for å få fram historiens kompleksitet.⁸⁰

Sammensatte, men ubestemte forklaringer bidrar med et korpus av sammenhenger i forklaringen. Problemet med disse forklaringene er imidlertid at forholdet mellom sammenhengene er udefinerte. Slike forklaringer fremstår som uorganiserte oppramsinger av forskjellige elementer: *Dette og dette og dette* førte til demokratiet. I slike forklaringer

⁷⁶ Schilling, 2016, s. 17

⁷⁷ Andresen et al., 2015, s. 147

⁷⁸ Andresen et al., 2015, s. 147-148

⁷⁹ Kjeldstadli, 1999, s. 255-259

⁸⁰ Kjeldstadli, 1999, s. 255-256

kommer det ikke fram hvilke sammenhenger som er mer viktige, og hvilke som er mindre viktige. Vektforholdet mellom sammenhengene blir tapt. Det kommer heller ikke fram hva slags karakteristikk sammenhengene har. Kjeldstadli foreslår noen tiltak mot dette problemet. Sammenhengene kan ryddes i kategorier, som økonomiske, politiske og teologiske årsaker. Årsakene kan også bli satt i et hierarki, med for eksempel hovedårsaker og biårsaker; bakenforliggende og utløsende årsaker; eller strukturelle og konjunkturrelle forhold.⁸¹

Helhetlige og bestemte forklaringer er i følge Kjeldstadli idealet. De bevarer mangfoldet i forklaringene, men systematiserer sammenhengene på en sånn måte at forklaringen fremstår helhetlig.⁸²

Historiske forklaringer og fortellinger treffer kjernen av problemstillingen i studien. Oppgaven presenterer ulike historiske forklaringer i empirien min. Den har ikke til formål å avdekke feil i de etablerte eller avviste sammenhengene, heller ikke å delegitimisere de ulike praksisene for å etablere historiske sammenhenger. Tvert imot er det min mening at historiske forklaringer er helt nødvendig i å forsøke å forstå historien og verden rundt oss som sådan, ikke bare for faghistorikere, men også for det allmenne individet som et historisk vesen.

3.1 Historiebevissthet og historiebruk

3.2.1 Historiebevissthet

I følge den tyske historieteoretikeren Jörn Rüsen er narrativer og historiebevissthet uløselig tilknyttet hverandre: «The linguistic form within which historical consciousness realizes its function of orientation is that of the narrative.»⁸³ Denne studien undersøker narrativer, ikke historiebevissthet. Men ettersom narrativer i følge Rüsen er et språklig uttrykk for historiebevissthet, er det relevant å analysere empirien min med teorien om historiebevissthet i bevisstheten.

Fortiden, nåtiden og framtiden er ikke tre atskilte tidsdimensjoner som finnes hver for seg, uavhengig av hverandre. Fortiden og framtiden eksisterer også i nåtiden. Historiker Jan Bjarne Bøe forteller at «*hukommelsen* er vår fortid i nåtiden. *Forventningen* er vår framtid i

⁸¹ Kjeldstadli, 1999, s. 256-258

⁸² Kjeldstadli, 1999, s. 258-259

⁸³ Rüsen, 2005, s. 26

nåtiden. *Oppmerksomhet* er vår nåtid i nåtiden».⁸⁴ I menneskets bevissthet er altså fortid, nåtid og framtid vevet inn i hverandre. For å belyse samspillet i dette forholdet bruker vi begrepene fortidsfortolkning, nåtidsforståelse og framtidsperspektiv. De tre elementene utgjør kjernen i læren om historiebevissthet. Basert på illustrasjonen til Vagn Oluf Nielsen, kan vi sette det opp slik:⁸⁵

Figur 2: Historiebevissthet



Bevissthet om sammenhenger mellom disse punktene skaper mening i historien. Fortiden blir forstått i nåtiden, og derfor er vår tolkning av fortiden farget av nåtidens virkelighetsoppfatning. Vi forstår ikke reformasjonen isolert i sin egen tid, vi forstår den ut ifra den verden vi lever i i dag. Hvilke spørsmål vi stiller om reformasjonen, og hvilke svar vi leter etter, vil være påvirket av hva som opptar oss nå. Av denne grunnen er det kanskje ikke så unaturlig at demokrati har vært et viktig fokus i løpet av reformasjonsjubileet. Som det står skrevet i en av artiklene i utvalget mitt: «Er det noe vi virkelig hegner om i dag, så er [det] ytringsfrihet og demokrati.»⁸⁶ På lik måte som vi tolker fortiden ut ifra nåtiden, forstår vi også nåtiden ut ifra fortiden. Den verdenen vi har i dag springer ut av gårsdagens verden, og i vissheten om dette, bruker vi fortiden for å forstå nåtiden.⁸⁷

3.2.2 Kollektivt minne forenkler

Historikere skiller ofte mellom begrepene «minne» og «historie».⁸⁸ I *Historie i bruk* legger historiker Ola Svein Stugu fram en definisjon: «Minnet ser bakover frå ei bestemt notid, medan historie som forskningsfag har som mål å vise kva som faktisk skjedde, og kvifor det gjekk som

⁸⁴ Bøe, 2002, s. 23

⁸⁵ Sitert i Bøe, 2002, s. 26

⁸⁶ Duve, Akersposten, 07.11.2017

⁸⁷ Bøe, 2002, s. 30

⁸⁸ Det er vanskelig å skape et klart skille mellom historie og minne, følgelig er det uenighet blant historikere om hvor skillet går.

det gjekk». ⁸⁹ For å bygge videre på denne definisjonen kan vi med Pierre Noras ord beskrive minne som et «samtidig fenomen», og historie som en «representasjon av fortida». ⁹⁰

Minne er ikke bare en individuell kognitiv prosess, det inngår også i fellesskapet. Kollektivt minne blir formet i sosiale og kulturelle fellesskap gjennom språklig praksis. Sosiologen Maurice Halbwach var en pioner i studie av kollektivt minne, og hevda i følge Stugu at minner er nødvendige for alle samfunn, ettersom de skaper kontinuitet mellom fortid og nåtid. ⁹¹ Historikeren Peter Novick problematiserer derimot funksjonen til kollektive minner, fordi de forenkler en kompleks fortid. Stugu forklarer standpunktet slik:

Kollektivt minne forenkler, det ser hendingar frå ein enkel, engasjert synsvinkel, det er utolmodig med det tvitydige og reduserer hendingar til mytiske arketypar. Minnet har inga kjensle for at fortida er noko anna enn samtida, men leitar i staden etter evige, essensielle sanninger. ⁹²

Med denne bakgrunnen beskriver Novick kollektivt minne som «antihistorisk». Det kollektive minnet forenkler tvetydighetene som historien bygger på. Han kritiserer også bruken av en forenklet, vinklet fortid som retorisk virkemiddel. En slik historiebruk viser ikke interesse i å forsøke å forstå fortiden slik den var, men utnytter den heller til å tjene nåtiden. Som Stugu formulerer det: «Det er ikkje fortida som skal forklarast, det er notida som ser bakover og bruker fortida som retorisk arsenal». ⁹³

Historieforenkling, forholdet mellom fortid og nåtid, og søken etter sannhet, er beskrivende kjennetegn på kollektivt minne. Det er også beskrivende kjennetegn på deler av reformasjonsdiskursen i 2017. I analysen vil vi se eksempler på artikler som komprimerer komplekse hendelsesforløp til korte avsnitt, og noen ganger enkle setninger eller fraser. Vi vil se at fortiden til tider blir vurdert med nåtidens målestokk. Og vi vil se historiske forklaringer som blir lagt frem som enkle udiskutable sannheter. Men vi vil også se motstand og kritikk mot slik praksis.

⁸⁹ Stugu, 2008, s. 29

⁹⁰ Nora sitert i Stugu, 2008, s. 31

⁹¹ Stugu, 2008, s. 26

⁹² Stugu, 2008, s. 32

⁹³ Stugu, 2008, s. 33

3.2.3 Myter

I forrige underkapittel ble det slått fast at kollektive minner «reduserer hendinger til mytiske arketyper». ⁹⁴ Hva er så myter? I historiefaget er ikke myter ensbetydig med fantasifulle fortellinger uten noen som helst forankring i fortiden. Denne studien forholder seg til begrepet i en videre forstand enn som så. Stugu legger vekt på mytenes meningsskapende funksjon, og viser til psykologen Rollo May: «Slik han ser det, er mytar mønster i form av forteljingar som gjev meining til livet vårt». ⁹⁵ Det spiller ingen rolle i hvilken grad myten er forankra i fortiden, eller bare oppspinn. Fortellinger om fortiden som er ladet av verdier og forståelser, og som stadig forklarer og gir svar, blir her behandlet som mytologiserende fortellinger. Myter forenkler fortiden, slik som kollektivt minne. Myter tilbyr svar, mening, og enkle virkelighetsoppfatninger, ikke spørsmål, problematisering, og nyanserte synspunkt. ⁹⁶ «Reformasjonen førte til demokratiet» er en slik ensidig fortelling som presenterer en sannhet uten å åpne for andre forståelser. Slike fortellinger blir i oppgaven derfor forstått som mytologiserende.

⁹⁴ Stugu, 2008, s. 32

⁹⁵ Stugu, 2008, s. 40

⁹⁶ Stugu, 2008, s. 40-43

4 Metode

4.1 Diskursanalyse

Bergström og Boréus definerer begrepet diskurs som «en samling utsagn i en bestemt sosial kontekst».⁹⁷ Den sosiale konteksten kan for eksempel være et fagfelt – som historie, et emne – som reformasjonen, eller noe mer konkret – som diskursen om hvorvidt det er en sammenheng mellom reformasjonen og demokratiet.

Språkets rolle i å forme virkelighetsoppfatninger står sentralt i diskursbegrepet. Jørgensen og Philips forklarer det slik: «Ved hjelp av språket skaper vi representasjoner av virkeligheten som aldri bare er speilinger av en allerede eksisterende virkelighet – representasjonene er med på å skape den.»⁹⁸ I tillegg til å skape representasjoner av virkeligheten, reproducerer eller utfordrer vi allerede eksisterende representasjoner. Bratberg legger vekt på at disse prosessene foregår i et fellesskap.⁹⁹

Diskursanalyser vil ofte forsøke å avdekke ulike, gjerne konkurrerende, virkelighetsoppfatninger.¹⁰⁰ Dette kan diskursanalysen gjøre ved å skille mellom det filolog Helge Jordheim kaller å lese «innover» og «utover».¹⁰¹ Diskursanalysen har ikke som formål å avdekke en slags iboende sannhet i den enkelte teksten, altså å lese innover. Den retter seg heller mot å se teksten i sammenheng med de andre tekstene innenfor samme diskursive ramme, altså å lese utover. Diskursanalytikeren kan spørre seg hvordan tekstene posisjonerer seg i forhold til hverandre. I mitt materiale skal vi møte helt ulike syn på Luthers og reformasjonens påvirkning på moderne demokrati. Alle utsagnene presenterer hver sine virkeligheter, og noen av dem går eksplisitt inn for å utfordre andre virkelighetsoppfatninger.

I denne studien har jeg en tekstnær innfallsvinkel til diskursanalyse. De enkelte utdragene jeg analyserer er som regel korte utsagn. For å belyse nyansene i tekstene, ser jeg

⁹⁷ Bergström & Boréus, sitert i Bratberg, 2014, s. 29

⁹⁸ Jørgensen & Philips, sitert i Bratberg, 2014, s. 27

⁹⁹ Bratberg, 2014, s. 30

¹⁰⁰ Bratberg, 2014, s. 28

¹⁰¹ Jordheim, 2001, s. 182

på ordvalg, fraser og setningskonstruksjoner. Denne innfallsvinkelen gjør at analysen nærmer seg det Bratberg kaller «den lingvistiske åren av diskursanalyse»:

Fokuset på språkets meningsbærende strukturer går igjen i diskursanalyse som en vesentlig del av arven fra lingvistikk; det er også her vi finner noen av de mest konkrete oppskriftene på gode analyser. Det er analyser [som] er tekstnære og konkrete og når ned på setningsnivå. utfordringen kan være at tekst nødvendigvis må plasseres i kontekst, og at den «lokale» teksten i seg selv ikke alltid sier så mye fra eller til om den brytningen mellom diskurser som man normalt ønsker å belyse.¹⁰²

utfordringen med å få fram hvordan den enkelte teksten forholder seg til en større kontekst, har jeg forsøkt å løse ved å vise hva som er særpreget til den enkelte teksten i sammenligning med de andre. Analysen er strukturert i underkapitler med tekster som viser lignende virkelighetsoppfatninger. Slik fungerer kapittelinnstillingen som en systematisering av likheter og ulikheter i artikkelutvalget.

En strukturalistisk forståelse av tekst er at den består av en rekke ord og begreper som blir definert ut ifra relasjonen de har med hverandre.¹⁰³ Noen begreper er spesielt definerende for resten av begrepene, og dermed helt sentrale for meningsskapingen i teksten. De begrepene blir kalt nodalpunkt. Nodalpunktene fungerer som knutepunkt for alle de andre begrepene i teksten. Slik former nodalpunktene meningen til de andre begrepene. Bratberg stiller disse spørsmålene for å identifisere og arbeide med nodalpunktene:

Hva er de sentrale begrepene som andre begreper defineres ut fra? Det kan for eksempel være et forslitt og tvetydig begrep som frihet – hva gjør kvinnen fri ifølge de ulike diskursene knyttet til likestilling? Hva slags andre momenter knytter an til frihet, og hvordan ser disse koblingene ut i faktisk språkbruk?¹⁰⁴

I denne oppgavens tilfelle er det en fellesnevner for alle artiklene at de inneholder både 'demokrati' og 'reformasjonen', eller 'Luther' som nodalpunkt. Ellers uttrykker artiklene forskjellige nodalpunkt avhengig av forklaringen de presenterer.

4.2.1 Metaforer

I *Hverdagslivets metaforer (Metaphors We Live By)* (2003) viser lingvistikkprofessor George Lakoff og filosofiprofessor Mark Johnson at metaforer er langt mer enn bare poetiske

¹⁰² Bratberg, 2014, s. 40

¹⁰³ Bratberg, 2014, s. 36

¹⁰⁴ Bratberg, 2014, s. 40

virkemidler. Det er også langt mer enn språk, det er tankeprosesser. I følge dem bruker vi metaforer for å forstå og strukturere virkeligheten rundt oss: «Metaforens essens er det å forstå og erfare én ting ut fra en annen.»¹⁰⁵ Et eksempel som ofte trekkes fram for å forklare hva Lakoff og Johnson mener, er metaforen DISKUSJON ER KRIG.¹⁰⁶ Lakoff og Johnson viser at vi ofte snakker om begrepet diskusjon med det samme vokabularet som vi bruker for å snakke om krig. Vi snakker for eksempel om å forsvare påstander, angripe, knuse, eller torpedere argumenter, vinne en diskusjon, og kritikk som rammer hardt. Poenget deres er at vi ikke bare snakker om diskusjon på denne måten, men at vi også til dels forstår begrepet diskusjon på denne måten og dermed handler og lever i henhold til metaforen DISKUSJON ER KRIG:¹⁰⁷ Vi betrakter diskusjonspartneren som en motstander som vi angriper mens vi forsvarer oss selv, og vi opplever å vinne eller tape en diskusjon. Vi forstår og erfarer med andre ord diskusjon ut ifra kjennetegn ved krig.¹⁰⁸

Det er mange eksempler på meningsdannende metaforer i utdragene i analysen, og det kan leseren være oppmerksom på. Men analysen av metaforer vil først og fremst komme i kapittel «6.4.1 Metaforer», der jeg blant annet diskuterer metaforenes påvirkning på hva sammenhengens art.

4.2 Forskningsdesign og analytisk strategi

4.2.1 Utvalg av artikler

Utvalgsprosessen var kompleks. Den krevde flere runder, siden problemstillingen tok form i takt med sorteringen av artikler. For å gi et innblikk i tilskjæringen for prosjektet og hvordan problemstillingen ble til, vil jeg legge frem prosessen i sin helhet.

Jeg foretok datainnhenting i fire trinn, med en tanke om å starte med et bredt utvalg, for så å snevre det inn. Ved å starte bredt fikk jeg en oversikt over generelle tendenser i artikler skrevet om reformasjonen i 2017. Det ga meg kunnskap som jeg kunne bruke til å velge ut artikler som omhandlet en spesifikk tematikk. Empirien og problemstillingen er direkte knyttet til hverandre, og dermed var denne metoden avgjørende for å utkrystallisere

¹⁰⁵ Lakoff & Johnson, 2003, s. 9

¹⁰⁶ Eksemplene deres er opprinnelig på engelsk, men dette eksemplet passer like godt i den norske utgaven.

¹⁰⁷ Lakoff og Johnson påstår ikke at denne metaforen er den eneste måten vi oppfatter diskusjon på, men at den er en av flere.

¹⁰⁸ Lakoff & Johnson, 2003, s. 8-9

problemstillingen. Underveis i kapittelet som følger presenterer jeg hvilke betydninger avgjørelsene for utvalget hadde for problemstillingen.

4.2.2 Utvalg: Første trinn

Dette sitatet av Sigmund Grønmo om analyse av kvalitative data er beskrivende for måten jeg innledet datainnhentingene:

Dataanalysen innebærer å avdekke generelle eller typiske mønstre i materialet. Av og til kan dette gjøres på måter som har et visst impresjonistisk preg. Forskeren leser da gjennom de tekstene som skal analyseres, og danner seg inntrykk av hva som er sentralt eller typisk. Gjennom slik inspeksjon av materialet oppdages også overraskende eller spesielle tendenser og sammenhenger¹⁰⁹

Det første trinnet kan kalles impresjonistisk, i den forstand at jeg gjorde noen usystematiske søk etter artikler direkte fra nettaviser, med eget skjønn som eneste rettesnor. Det var i denne tidligste fasen det ble tydelig at majoriteten av artikkelforfatterne var opptatt av å diskutere reformasjonens betydning for nåtiden. Dette ga grobunn for å undersøke hvilke forskjellige konsekvenser forfatterne tilegnet reformasjonen, og på hvilken måte konsekvensene ble etablert. Problemstillingen ble derfor skrevet om fra «Hvordan blir reformasjonen framstilt i det norske offentlige ordskipet?» til «Hvilke linjer blir trukket fra reformasjonen til nåtidens fenomener?». Fokuset ble altså lagt på artikkelforfatternes formidling av sammenhenger mellom reformasjonen og dagens samfunn. Hensikten var å kartlegge *alle* mulige versjoner av reformasjonens betydning, men i løpet av de to neste søkene viste det seg å være fordelaktig å fokusere på noen avgrensede tematiske.

4.2.3 Utvalg: Annet trinn

I oktober 2017 gjorde jeg det første søket i Atekst sine databaser,¹¹⁰ det andre trinnet i datainnhentingene. Oppgaven tar for seg den norske reformasjonsdiskursen i jubileumsåret 2017, og jeg så ingen grunn til å skille mellom artikler på nett eller trykk. Søket mitt ble derfor gjort med utgangspunkt i kildekategorien som heter «alle norske» i Atekst. I formuleringen av søkestreng valgte jeg å inkludere en variabel i tillegg til *reformasjonen*, slik at det ikke skulle være noe tvil i søket om at det var snakk om den historiske epoken fra 1500-tallet, og ikke

¹⁰⁹ Grønmo, 2016, s. 246

¹¹⁰ Atekst er et omfattende norsk mediarkiv, med avanserte søkemotorer. Jf. <https://www.retriever.no/product/mediarkiv/>

annen tematikk. Åpenbare alternativ var *Luther, 1517*, eller en kombinasjon av begge to. Valget av søkestreng sto dermed mellom tre varianter:

- 1) *Reformasjonen AND Luther*
 - *Tidsrom: 1.1.2017-16.10.2017*
 - *Kilder: Alle norske*
 - *Antall treff: 1213: 804 på papir, og 409 på web*

- 2) *Reformasjonen AND 1517*
 - *Tidsrom: 1.1.2017-16.10.2017*
 - *Kilder: Alle norske*
 - *Antall treff: 310: 204 på papir, og 106 på web*

- 3) *Reformasjonen AND Luther AND 1517*
 - *Tidsrom: 1.1.2017-16.10.2017*
 - *Kilder: Alle norske*
 - *Antall treff: 286: 186 på papir, og 100 på web*

Alternativ 1, med *Luther*, ga et i overkant stort datamateriale å behandle, mens alternativ 2, med *1517*, var mer overkommelig. Alternativ 3, med både *Luther* og *1517*, lå så tett opptil alternativ 2 i antall treff, at det var unødvendig å bruke begge variablene.

Med søkestrengen *reformasjonen AND 1517* som utgangspunkt, gikk jeg gjennom en filtreringsprosess, der jeg plukket ut de artiklene jeg mente kunne kaste lys over problemstillingen, og kartla dem i Excel. Der noterte jeg begrunnelser for hvorfor den enkelte artikkel ble tatt med i utvalget eller utelatt. Etter en gjennomgang av om lag 100 artikler hadde jeg samlet nok informasjon til å lage karakteristikk for å gruppere ulike type artikler, et verktøy for å gjøre filtreringen både mer effektiv og systematisk. De kvalifiserende karakteristikkene lyder:

- 1) Skaper samfunnsmessige sammenhenger mellom reformasjonen og 2017. Disse artiklene bruker reformasjonen for å forklare nåtidens samfunn. For å bli plassert i denne karakteristikken måtte artiklene si noe om hvilket konkrete aspekt av samfunnet reformasjonen hadde betydning for. En artikkel som forteller at 'reformasjonen førte til demokratiet' ville dermed kvalifisere, for den identifiserer *demokratiet* som en samfunnsmessig konsekvens. 'Reformasjonen førte til endringer i samfunnet' ville derimot vært for generell til å kvalifiseres, siden det ikke peker på en

konkret konsekvens ved reformasjonen. Jeg har lagt vekt på 'samfunnsmessige linjer', framfor teologiske.

- 2) Avviser sammenhenger. Disse artiklene avviser forskjellige sammenhenger mellom reformasjonen og nåtiden. Det samme prinsippet som i den første karakteristikken gjelder for øvrig. Artiklene må ha avvist noen konkrete sammenhenger.

De resterende artiklene som altså ikke ble valgt, lot seg karakterisere med fem trekk.

Noen artikler fokuserer på nåtidens teologi og/eller kirkepolitikk. Disse artiklene fokuserer på teologiske uenigheter i vårt moderne samfunn, gjerne med argumentasjon hentet fra reformasjonen. Tematikken er hovedsaklig homofilt ekteskap, avskaffelsen av statskirken og hvorvidt folkekirken opererer i «luthersk ånd» i håndteringen av disse sakene.¹¹¹ Det er spennende lesning, men fokuset på teologi, og det manglende fokuset på historieformidling, gjør at artiklene ville passet bedre som empiri til en annen studie.

Andre artikler handler ikke først og fremst om reformasjonen. De er åpenbart irrelevante, og nevner reformasjonen i en bisetning. Et eksempel er fra en artikkel om bløte konsonanter: «Dei blande konsonantane har med andre ord ikkje samanheng med det vi kallar dansketida, som starta med reformasjonen i 1536 og varte heilt til 1814.»¹¹²

Enkelte artikler har kommet dobbelt opp i søket. Selv om Atekst har en funksjon for å hindre like artikler i å dukke opp i flere medier, var det overraskende mange av de som kom dobbelt opp.

Det var i tillegg svært mange artikler som enten annonserte jubileumsarrangementer eller anmeldte dem. Dette ville gjort seg som et godt studie av minnesmarkering i konteksten av historiebruk, men de passer som regel ikke inn i denne studien.

Til slutt var det en del som utelukkende gir en kronologisk og deskriptiv historieformidling av et hendelsesforløp, som regel rundt år 1517, eller 1536/37 i norsk reformasjonshistorie. De mangler fokus på konsekvensene av reformasjonen, og i så måte bommer de på problemstillingen.

¹¹¹ Som vi har sett tidligere ble likekjønnet vigsel vedtatt av Kirkemøtet 30.1.2017, og Den norske kirke mistet statusen som statskirke i 1.1.2017.

¹¹² Nøttveit, Framtida, 28.01.2017

Som regel viste artiklene en blanding av flere av de ovennevnte karakteristikkene. De to kvalifiserende karakteristikkene trumfer alle de andre. Det vil si at dersom en artikkel for eksempel omtalte et arrangement, ville det fortsatt bli tatt med i empirien dersom den også bar preg av å skape eller avvise samfunnsmessige sammenhenger fra reformasjonen til i dag.

4.2.4 Utvalg: Tredje trinn

Etter å ha filtrert om lag 150 artikler med søkestrengen *reformasjonen AND 1517* var det noen tematikker som stakk seg særlig ut, og i trinn tre gikk jeg derfor inn for å lage en ny, og enda mer spesifikk søkestreng. Av de linjene som gjentatte ganger ble trukket fra reformasjonen til dagens samfunn var følgende mye representert: Demokrati; velferd og velferdsstat; utdanning; boktrykking og skriftspråk; statsdannelse; statskirker; kapitalisme; protestantisk arbeidsetikk; musikk; antisemittisme; individualisme; familieliv; sekularisme; og humanisme. Dette er påståtte konsekvenser av reformasjonen. Det er forskjellige meninger om disse sammenhengene eksisterer. Poenget er ikke å poengtere hva som er rett eller galt, poenget er at sammenhengene blir skapt eller avvist.

I følge artiklene jeg har behandlet går mange av disse virkningene av reformasjonen hånd i hånd: Protestantisk arbeidsetikk, for eksempel, skal i følge Max Weber ha ført til kapitalisme. Utviklingen av skriftspråk gjennom trykking av bibelen på morsmål skal ha ført til økt alfabetisme, som igjen skal ha ført til både styrking av utdanning og økt individualisering av folket, og så videre.

Av disse påståtte konsekvensene var det i mitt artikkelutvalg et særlig fokus på demokrati, velferd og utdanning, og derfor valgte jeg å snevre inn oppgaven til å handle om disse aspektene. De konsekvensene som dermed ble utelatt fra hovedfokuset kunne uansett få en plass i oppgaven, i de tilfellene de opptrådte i sammenheng med demokrati, velferd og utdanning. Problemstillingen gikk fra å lyde «Hvilke linjer blir trukket fra reformasjonen til dagens samfunn?» til «På hvilken måte blir demokrati, velferd og utdanning koplet til reformasjonen?». Følgelig ble søkestrengen endret, og ved siste søk 4.1.2017 sto den slik:

Reformasjonen AND (demokrat OR velferd* OR utdann*)*

- *Tidsrom: 1.1.2017-31.12.2017*
- *Kilder: Alle norske*
- *Antall treff: 642*

Asteriskene på slutten av variablene i søkestrengen gjør at suffikser og sammensetningsledd også blir inkludert i søket. Det vil si at det ikke bare er 'demokrati' som vil få treff i søket, men også for eksempel 'demokratisk', 'demokratiserende' og 'demokratiforkjemper'.

Dermed var jeg i gang med sorteringen av 642 artikler. Jeg kunne fortsatt benytte meg av de karakteristikkene jeg brukte i forrige trinn, med en liten justering: I stedet for å plukke fram tekster som trakk – eller avviste – *samfunnsmessige* sammenhenger, spisset jeg de kvalifiserende karakteristikkene til å kun gjelde sammenhenger som ble trukket til temaene demokrati, velferd og utdanning. Slik så oppsettet ut i Excel, illustrert ved et lite utsnitt:

Figur 3: Utsnitt fra sorteringsprosessen

#	Tittel	j/n	Dato	Kilde	Begrunnelse
1	Her er kirketoppenes nyttårsbudskap	0	01.01.2017	Vårt Land	Nåtidsens teologi
2	Største endringa sidan reformasjonen?	0	01.01.2017	Avisa Nordland	Nåtidsens kirkepolitikk
3	Nyttårstaler som ordskyer	0	01.01.2017	Dagens Perspektiv	Handler ikke først og fremst om reformasjonen
4	Stat/kirke Samerett Ressurser	0	02.01.2017	Harstad Tidende	Dobbelt opp (fra #2)
5	Vår uavklarte kulturarv	0	02.01.2017	Klassekampen	Vurdering av jubileumsmarkeringen i Norge
6	Den norske kyrkja framleis i ei særstilling	0	02.01.2017	Lofot-Tidende	Dobbelt opp (fra #2)
7	Største endringa sidan reformasjonen?	0	03.01.2017	Lofotposten	Dobbelt opp (fra #2)
8	Spørsmåla vi ikkje veit korleis vi skal stille	1	04.01.2017	Dagen	Skaper samfunnsmessige sammenhenger
9	Største endringa sidan reformasjonen?	0	04.01.2017	Lofotposten	Dobbelt opp (fra #2)
10	Lærerikt om reformasjonen i Noreg	0	04.01.2017	Dagen	Den norske reformasjonen
11	Ragna Sofie G. Moe	1	04.01.2017	Klassekampen	Skaper samfunnsmessige sammenhenger

Bolken 'j/n' viser hvilke artikler som ble med. Verdi 1 var de artiklene som ble inkludert i utvalget, og verdi 0 var de som ikke kvalifiserte seg. På denne måten hadde jeg oversikt over alle titler, inkludert dato, kilde og begrunnelse. Dersom jeg skulle være i tvil om hvorfor en artikkel ble med eller uteble, kunne jeg lett finne det fram i begrunnelsen.

Jeg satt igjen med 122 artikler som tilfredsstilte kravene godt, og ble merket med *A-sortering*, og ytterligere 36 artikler som ble merket *B-sortering*. Artiklene i B-sortering kvalifiserte i utgangspunktet ikke til empirien, men inneholder interessante betraktninger som kunne fungere som tilføyinger.

4.2.5 Utvalg: Fjerde trinn

Den siste avgjørelsen i forbindelse med utvalget var å stryke velferd og utdanning som hovedtemaer, og fokusere på demokrati. Dette var en avgjørelse på grunnlag av to forhold: En videre innsnevring ville gjøre det mulig å gå enda dypere til verks i demokratitematikken; dessuten ville utdanning og velferd få sin plass i studien, i sammenheng med demokratiet. På

slutten av utvalgsprosessen satt jeg dermed igjen med 85 artikler som beskriver sammenhenger mellom reformasjonen og det moderne demokratiet.

Siden materialet fra søket på Atekst var så stort, var jeg nødt til å være streng i sorteringsprosessen. Det er særlig to tematikker som ikke har blitt inkludert i studien av den grunn. Det ene tilfellet er de artikler som i all hovedsak skaper sammenheng mellom lekpredikanten Hans Nielsen Hauge og demokratiet, hvor Hauge blir fremstilt som kontinuiteten av reformasjonen. Det andre tilfellet er de artikler som benytter seg av den nyere studien til professor Robert D Woodberry, *The Missionary Roots of Liberal Democracy*, for å skape sammenheng mellom protestantisk tro og demokrati.¹¹³ I studien viser han fremveksten av demokrati i land som var preget av protestantisk misjonærvirksomhet på 1800-tallet. Begge tilfellene er tilknyttet reformasjonen og dens arv, men tar først og fremst for seg historiske hendelser på 1800-tallet. Det vil alltid være ønskelig å trekke inn enda mer materiale, men masteroppgavens omfang og ikke minst arbeidet med nærlesinga, gjør det fornuftig med visse avgrensingar.

4.2.6 Avisartikler som empiri

Det er et grunnpremiss i denne masterstudien at historiske sammenhenger ikke bare blir skapt av forskere i historiefaget. Vi er alle med på å forme historieforståelser og –fortellinger.¹¹⁴ Denne vide forståelsen av historiebruk var et utgangspunkt for å velge artikler i massemedia som empiri, framfor å analysere akademiske verk om reformasjonen. Om artikkelforfatterne benytter seg av historiefaglige metoder eller ikke, er ikke avgjørende for hvorvidt historiefortellingene når fram til et publikum. Uavhengig av hvor vitenskapelig begrunnet de forteller historien, har de en betydning nettopp fordi de presenterer en versjon av fortiden, og bidrar til en kollektiv minnekultur.¹¹⁵

Valget av artikler i massemedia bunner også ut i tilgjengelighet. Det er min oppfatning at artikler om reformasjonen på nett og trykk når ut til en bredere del av befolkningen, enn akademiske og teoretiske verk.

¹¹³ Woodberry, 2012

¹¹⁴ Stugu, 2008, s. 11

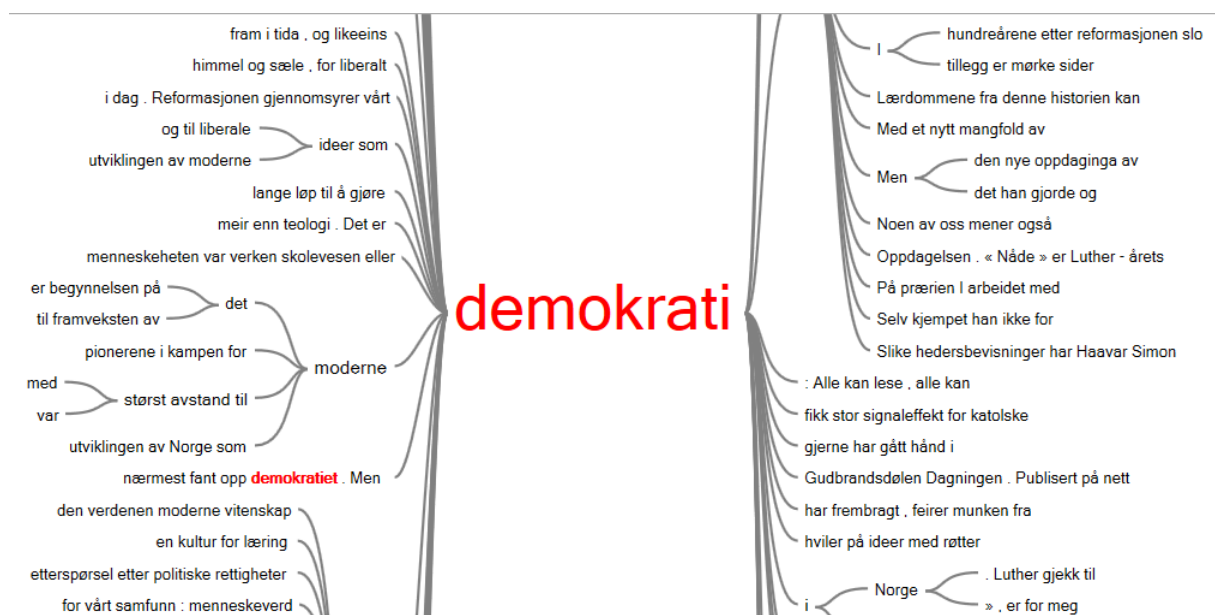
¹¹⁵ Stugu, 2008, s. 11

4.2.7 Analytisk strategi

Analysen startet allerede med utvalgsprosessen. De artiklene jeg plukket ut skapte rammeverket for analysen. I det neste steget kodet jeg de utvalgte artiklene i en oversikt. Først sorterte jeg artiklene i to grupper; de som konstruerte sammenhenger, og de som avviste sammenhengene. Deretter grupperte jeg artiklene innad hver av gruppene. Jeg lette etter forklaringer som lignet på hverandre. Blant artiklene som konstruerte sammenhenger var for eksempel forklaringer som bygget på det allmenne prestedømmet og bibeloversettelsen høyt representert. Dette førte til kapittelinnvidlingen som følger i analysen. Jeg noterte også styrkegraden av sammenhengene. Var sammenhengene mellom reformasjonen og demokratiet formulert som en ubestridt sannhet, eller noe som er mer eller mindre sannsynlig?

Jeg brukte analyseprogrammet NVivo i denne prosessen. Programmet er laget for å håndtere større mengder kvalitative data på en oversiktig måte. Med avanserte søkemuligheter kunne jeg lett navigere mellom de forskjellige utsagnene. I tilfeller hvor jeg la merke til en tendens, satte jeg opp søkestrenger for å finne alle artiklene med lignende begreper. Jeg benyttet meg også av Word Tree-funksjonen, som visualiserte relasjonene til alle setningene som inkluderte et gitt ord. Jeg tok utgangspunkt i ordet «demokrat*» for å finne alle setningene som beskrev demokrati, demokratisering, demokratiforståelse, demokratipioner, og så videre:

Figur 4: Utsnitt fra Word Tree i NVivo



5 Martin Luther: Demokratiets far eller fiende?

Forestillingene om Martin Luther og reformasjonens sammenheng med det moderne demokratiet, slik de fremstår i denne studien, er mange og sprikende, til tider også direkte motstridende. På ytterpunktene kan den ene artikkelforfatteren fremstille Luther som demokratiets far, mens den andre fremstiller han som demokratiets fiende. Av de 85 artiklene i empirien bidrar 65 av dem til å etablere sammenhenger mellom reformasjonen og demokrati, mens 20 artikler avviser sammenhengene. Artikkelsamlingen hinter til at det er de etablerte sammenhengene som er den dominerende virkelighetsoppfatningen, men det er under hard skyts fra de som hevder at det ikke finnes noen sammenhenger. Analysen har til hensikt å kartlegge hvilke sammenhenger mellom reformasjonen og det moderne demokratiet som etableres eller avvises i artikkelutvalget. Studien legger vekt på hvilke forklaringer som blir presentert som argumenter for de ulike fremstillingene.

5.1 Sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet

Hvilke forklaringer kommer til uttrykk i konstruksjonen av sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet?

I artikkelutvalget mitt er det vanlig med påstander om at det finnes en sammenheng mellom reformasjonen og det moderne demokratiet, men dette blir begrunnet med forskjellige forklaringer. Umiddelbart kan påstandene virke like i mening, men ved nærmere sammenligning viser de seg å presentere ganske ulike forklaringer av historiske forhold.

5.1.1 Oversettelsen av Bibelen som demokratiserende

Oversettelsen av Bibelen til tysk er i artikkelutvalget et hyppig brukt argument for at reformasjonen førte til demokratiet. En vanlig forklaring er tett knyttet til alfabetisme:

Luther forlangte at folk skulle få lese Bibelen på sitt eget morsmål. Det førte til at tysk ble et skriftspråk og folk lærte å lese og skrive. Den utviklingen fikk stor innflytelse på Danmark-Norge, og førte etter hvert til demokrati. Det er det ingen tvil om.¹¹⁶

Slik det blir presentert her, er det ikke innholdet i Bibelen som blir trukket fram som demokratiserende, men den effekten oversettelsen hadde for utviklingen av det tyske skriftspråket og økt alfabetisme. Når det står skrevet at 'utviklingen' førte til demokrati for Danmark-Norge, blir det vist til den foregående setningen, som forklarer at folk lærte å lese og skrive. Det var altså utviklingen av alfabetisme som førte til demokratiet, men for at alfabetismen kunne øke blant folket, måtte Bibelen bli oversatt til deres morsmål. Slik blir sammenhengen mellom Luther og demokratiet skapt ganske tydelig: *Oversettelsen av Bibelen til tysk → Tysk skriftspråk → Økt alfabetisme → Demokrati*. Hvorfor økt alfabetisme fører til demokrati går ikke Austigard inn på, men det står som en konsensus og en forutsetning for denne forklaringen. En annen artikkel likner, men knytter oversettelsen nærmere skolegang og utdanning:

Reformasjonen satte i gang prentekunsten der bibel, gudsteneste og salmebok kom på morsmålet og ikke berre på latin. Luther si katekismeopplæring vart til konfirmasjon og framveksten av det som vi i

¹¹⁶ Heiene, Romsdals Budstikke, 31.10.2017

dag kjenner som allmenn skolegang. Mange tankar knytt til demokrati, samfunn og kunnskap har sin utgangspunkt i reformasjonen.¹¹⁷

Denne teksten viser et større mangfold i forklaringen, og retter fokuset mot organisert skolegang. Ikke bare er det Bibelen som kom på morsmålet, men også gudstjeneste og salmebok. I følge utdraget, førte også katekismeopplæringen til konfirmasjon og allmenn skolegang. Alfabetisme blir ikke nevnt, men ligger under som et grunnpremiss. Likevel skaper fokuset på skolegang, framfor alfabetisme, en litt annen forklaring. Det åpner opp for at innholdet i skoleundervisningen i seg selv kan ha hatt en demokratiserende effekt. Avslutningen av sitatet fastslår at det *er* en sammenheng mellom reformasjonen og demokratiet, uten å gjøre eksplisitt greie for hva denne sammenhengen består i. Den sier bare at mange tanker tilknyttet demokrati har utgangspunkt i reformasjonen. Siden setningene står inntil hverandre er det rimelig å lese inn i teksten at tankene blant annet er skolegang, i tillegg til andre uspesifiserte tanker. For det er ikke *alle* tankene, men *mange* tanker, som har utgangspunkt i reformasjonen. Den nye boktrykkerkunsten blir her også trukket fram som en teknologisk forutsetning. Dermed står forklaringen slik: *Boktrykkerkunsten → Bibel, gudstjeneste og salmebok på morsmål → Konfirmasjon og allmenn skolegang → Demokrati.*

Fortellingen om bibeloversettelsen som demokratiserende får en ny nyanse i en kort tekst i Klassekampen. Teksten har ikke fått stor plass, og fokuserer dessuten på en tysk reformasjonsfeiring i 1817. Derfor står den ikke som et stort bidrag til diskursen, men det er særlig en setning som stikker seg ut:

Luther oversatte det nye testamentet fra gresk til tysk i 1521, for å løfte ideen om et demokratisk og liberalt, fritt og enhetlig Tyskland.¹¹⁸

Her står det eksplisitt at Luthers intensjon med å oversette Bibelen var å løfte idéen om et demokratisk Tyskland. De andre utdragene i kapitlet har pekt på at oversettelsen har gitt et bidrag til demokratiet, av forskjellige grunner. Men mange har hevdet at Luther aldri hadde noen demokratisk intensjon, og at den forestillingen er usannsynlig. Andre har unngått å gå inn på hvorvidt Luther har hatt en demokratisk agenda, og dermed holdt spørsmålet om intensjon åpent. Andre har unngått å si noe eksplisitt om Luthers intensjon, men samtidig

¹¹⁷ Vikebladet Vestposten, 26.08.2017

¹¹⁸ Klassekampen, 18.10.2017. Kommentar uten navngitt forfatter.

fremstilt fortellingen slik at det ligger en implisitt forståelse om at demokratiseringen var intensjonell. Dette utdraget er unntaket hvor det eksplisitt blir sagt at Luther oversatte bibelen for å demokratisere Tyskland.

En annen forklaring knytter *ansvaret* for å lese Bibelen til demokratiet:

The Economist understreker også reformasjonens vekt på det personlige ansvaret for å lese Bibelen og ta stilling til evangeliet. Dette medvirket til å grunnfeste tanken om individets frihet og ansvar i samfunnet, av stor betydning for demokrati og rettsstat.¹¹⁹

De andre kildene forklarte demokratiseringen med økt alfabetisme og utdanning, et slags biprodukt av oversettelsen av Bibelen. I følge denne kilden var det derimot selve lesingen av Bibelen som hadde en påvirkning på demokratiet. Fordi individet hadde et personlig ansvar for å forholde seg til teksten, hevder forfatteren at det førte til en tanke om at individet hadde et ansvar i samfunnet. Det er slående at begrepet 'ansvar' får gjenklang i teksten på denne måten. Ansvaret flytter seg fra en religiøs sfære til en samfunnsmessig sfære. Dette er en forklaring som hviler på et premiss om at ideer og tanker kan bli overført fra det religiøse livet til samfunnslivet.

5.1.2 Det allmenne prestedømmet som demokratiserende

Det lutherske prinsippet om at alle troende har lik rett og makt til å bekjenne og forkynne Guds ord kalles *det allmenne prestedømmet*. Denne læren er ikke en uvanlig begrunnelse for at reformasjonen og demokratiet har en sammenheng. I artikkelutvalget dukker det opp 16 av totalt 85 artikler som tar for seg begrepet det allmenne prestedømmet.¹²⁰ Flere kan også ha referert til prinsippet uten å ha benyttet seg av begrepet.

Disse forklaringene opptrer i de aller fleste tilfellene i forbindelse med oversettelsen av Bibelen til tysk. Mens det er en del artikler i empirien min som forklarer sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet med bibeloversettelsen uten å ta med tanken om det allmenne prestedømmet, er det sjeldent at tanken om det allmenne prestedømmet opptrer uten bibeloversettelsen. I slutten av kapittelet skal vi se hvordan det allmenne prestedømmet

¹¹⁹ Syversen, Dagen, 06.09.2017

¹²⁰ Søkert ble gjort i Nvivo med utgangspunkt i søkestrengen «presteskap* OR prestedømme*», og deretter filtrert ut de artikler som omtaler presteskap eller prestedømme i en annen kontekst.

og bibeloversettelsen blir satt i sammenheng med hverandre, men først skal vi se på tanken om det allmenne prestedømmet isolert.

Den tyske reformasjonshistorikeren Thomas Kaufmann hevder i et intervju med Vårt Land:

- Luther var ingen demokrat. Han betraktet samfunnsordenen som gudgitt, og at Gud hadde utvalgt fyrsten til å styre. Likevel var det en demokratisk impuls i det han sto for. Tanken om det alminnelige prestedømmet bidro i det lange løp til å gjøre demokrati mulig.¹²¹

Teksten peker på et motsetningsforhold mellom noen av Luthers udemokratiske tanker og den iboende demokratiske karakteren til tanken om det allmenne prestedømmet. Effekten blir en nyansert formidling som bunner i et skille mellom intensjon og konsekvens. Luther var på den ene siden ikke en demokrat, og mente at fyrsten hadde en gudsgitt makt. På den andre siden åpnet ideen om det allmenne prestedømmet opp for demokratisk utvikling. Hvorfor idéen om det allmenne prestedømmet skulle ha ført til demokratiet blir derimot ikke utdypet i utdraget over.

I en kronikk i Bergens Tidende tilbyr biskop Halvor Nordhaug en forklaring som går på verdier:

Sammenhengen er åpenbar. Læren om det allmenne prestedømme har gitt viktige impulser i retning av opplysning, likeverd og medbestemmelse. Når de nordiske land i dag kjennetegnes av demokrati og en stor grad av likhet, skyldes det flere faktorer - ikke minst at nettopp disse landene er så sterkt formet av reformasjonen.¹²²

Denne forklaringen bygger på verdier som et mellomledd mellom reformasjonen og demokratiet. Læren om det allmenne prestedømmet har i følge forfatteren bidratt til opplysning, likeverd og medbestemmelse. Dette er velkjente verdier som er tett tilknyttet moderne demokratiforståelse. Forfatteren forteller at 'sammenhengen er åpenbar', og lager dermed en sterk sammenheng mellom reformasjonen og demokratiet. Riktignok kan ikke demokratiet tilskrives reformasjonen alene, for det er i følge forfatteren flere faktorer som spiller inn. Likevel kan forklaringen visualiseres slik: *Det allmenne prestedømmet → opplysning, likeverd og medbestemmelse → demokrati og likhet.*

¹²¹ Rimehaug, Vårt Land, 18.01.2017

¹²² Nordhaug, Bergens Tidende, 08.01.2017

Professor i RLE, Anders Aschim, og biskop Solveig Fiske kommer med en lignende forklaring i et leserinnlegg til Gudbrandsdølen Dagingen:

Det ligger et demokratisk potensial i reformatorenes tanker om likhet og frihet. Med læren om det allmenne prestedømmet opphevet Luther skillet mellom prester og lekfolk. Alle døpte er prester, hevdet han. For Gud er det ikke forskjell på folk. Det er ikke bare prester, munk og nonner som har et kall fra Gud. Ethvert ærlig yrke og enhver mellommenneskelig relasjon er et kall.¹²³

Igjen blir sammenhengen mellom reformasjonen, det allmenne prestedømmet og demokratiet forklart med verdier, i dette eksemplet liket og frihet. Ved å si at Luther mente at det ikke er forskjell på folk i Guds øyne, blir det konstruert en fortelling om likeverdighet. Vi kan se dette i kontrast til forklaringen fra Thomas Kaufmann som vi så i starten av dette kapitlet. Mens Kaufmann hevdet at Luther så på samfunnsordenen som gudgitt, og at fyrsten skulle styre undersåttene sine, skaper Aschim og Fiske en fortelling hvor tanken om det allmenne prestedømmet handlet om å frigjøre folket. Et tilskudd til disse fortellingene finner vi hos Svein Roald Hansen, stortingspolitiker for Arbeiderpartiet. Han forteller også om det allmenne prestedømmet, med en liknende, men samtidig annerledes vinkling enn Aschim og Fiske:

I et lengre og bredere perspektiv ble det viktigere at kunnskapshegemoniet til presteskapet ble brutt.¹²⁴

I stedet for å fremheve at det allmenne prestedømmet ga frihet for folket, fokuserer han på at presteskapets makt ble brutt. Man kan si at dette er to sider av samme mynt, men det er av betydning om en fortelling enten fokuserer på at folket fikk frihet, eller at maktinnehavere mistet hegemoniet.

Forklaringen om det allmenne prestedømmet som demokratiserende får en ny vri når fokuset blir flyttet til Skriften. Tanken om det allmenne prestedømmet blir som regel satt i sammenheng med bibeloversettelsen, for å forklare hvorfor reformasjonen førte til demokrati. Vi kan se hvordan sammenhengen mellom det allmenne prestedømmet og bibeloversettelsen fungerer i en sammensatt forklaring:

¹²³ Aschim og Fiske, Gudbrandsdølen Dagingen, 06.09.2017

¹²⁴ Hansen, Halden Arbeiderblad, 17.01.2017

Luther begynte nemlig å se kritisk på andre sider ved den katolske kirke også. På hans tid hadde f.eks. prester monopol på å tolke Bibelen. Derfor var Bibelen og gudstjenester på latin, og folk forsto ingen ting. Luther tok til å se nøyer på bibelordet «dere er en utvalgt slekt, et kongelig presteskap, et hellig folk,» (1. Pet., 2.9). Hans konklusjon: ALLE kristne er et hellig presteskap. Da må alle ha samme rett til å tolke Bibelen. Men da må Bibelen skrives på et språk folk forstår. Tysk skriftspråk ble dannet, og Luther og kolleger oversatte Bibelen til tysk. Takket være den ferske boktrykkerkunsten, kunne den spres i store opplag [...] Da ble det viktig at folk fikk lære å lese og skrive. Det la grunnen for det som etter hvert ble allmenn skolegang - og styrket enkeltindividet på bekostning av pave og presteskap.¹²⁵

Dette er en historisk forklaring som bygger på en rekke sammenhenger. Teksten refererer til bibelverset som inspirerte Luther til idéen om *det allmenne prestedømmet*. Slik kommer samspillet mellom religion og politikk tydelig fram. En teologisk idé førte til politisk endring. Boktrykkerkunsten blir også nevnt som en forutsetning. Forfatteren lager sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet ved hjelp av en lang rekke momenter: *Idéen om det allmenne prestedømmet* → *Øversettelsen av Bibelen til tysk (med boktrykkerkunsten som en forutsetning)* → *Utviklingen av tysk skriftspråk* → *Økt alfabetisme* → *Allmenn skolegang* → *Et styrket enkeltindivid og en svekket kirke* → *Demokrati*.¹²⁶

En viktig forskjell i noen artikler fra empirien min er begrunnelsen for hvorfor det var viktig at folk flest fikk lese Bibelen. Noen kilder forteller bare at folk kunne *lese* Bibelen:

Luther gjorde slutt på presteskaper som mellomledd mellom folket og Gud. Sammen med et av de andre prinsippene i lutherdommen, Skriften alene, ble dette grensesprengende. Vanlige folk skulle selv lese Bibelen. De geistlige mistet eneretten til å utlegge Skriften. Det er dette som har fått en del til å hevde at demokratiet er et resultat av reformasjonen.¹²⁷

Luther forlangte at folk skulle få lese Bibelen på sitt eget morsmål. Det førte til at tysk ble et skriftspråk og folk lærte å lese og skrive. Den utviklingen fikk stor innflytelse på Danmark-Norge, og førte etter hvert til demokrati. Det er det ingen tvil om.¹²⁸

Disse forklaringene er ofte knyttet til den økte alfabetismen, som vi så i kapittelet om bibeloversettelsen. Mens disse eksemplene viser at det var viktig at folk *leste* Bibelen, hevder noen kilder at den demokratiserende effekten kom fordi det Luther åpnet for at flere kunne *tolke* Bibelen. På denne måten formidler artiklene at i følge Luther har ikke Bibelen en objektiv sannhet, men det er opp til den enkelte å lese inn mening:

¹²⁵ Heiene, Romsdals Budstikke 31.10.2017

¹²⁶ Utdraget nevner ikke eksplisitt demokrati her, men følger etter en påstand tidligere i artikkelen om at reformasjonen førte til demokrati, og står dermed som en forklaring på denne påstanden.

¹²⁷ Rimehaug, Vårt Land, 31.10.2017

¹²⁸ Heiene, Romsdals Budstikke, 31.10.2017

Det burde ikkje vere tvil om at reformasjonen var viktig for utviklinga av demokratiet. Luther hevda at det ikkje berre var paven og prestane som kunne lese Bibelen og tolke den. Det kunne alle.¹²⁹

Nils Ivar Agøy forteller om hvordan først Luther, og deretter Hans Nielsen Hauge, hevdet «det allmenne prestedømme», altså at ingen mennesker står nærmere Gud enn andre - verken i kraft av utdanning eller stillingstittel. Et viktig resultat av denne tenkingen, var oversettelse av Bibelen og andre oppbyggelige skrifter. Skoler ble også opprettet av disse bevegelsene, og de unge ble oppfordret til selvstendig, kritisk tenkning. Agøy mener at dette var viktig for å drive Norge videre fra enevælde til demokrati.¹³⁰

Forskjellen på å *lese* og *tolke* kan virke minimal, men for Luther var den stor, og derfor må vi se litt nærmere på disse begrepene. Som vi så i bakgrunnskapittelet i Luthers brev til Catharinus ønsket Luther på ingen som helst måte at folk flest skulle tolke Bibelen på sin måte:

Jeg vil ikke tillate deg å gi Skriften mer enn én mening. Det har ingen virkning på meg, det du hele tiden prøver på når du sier «Det kan også sies slik; det kan også forstås slik, man kan også svare slik, på det bokstavelige plan kan man si dette, på det mystiske plan kan man si dette». Ta bort dette «kan», min gode Catharinus. Det er alt sammen bedragerske argumenter og ikke noe annet enn fluktmetoder. ... Nei, man skal si: «Dette skal forstås slik og ikke på noen annen måte.» Dermed får du bragt til uttrykk Skriftens ene, uforanderlige og enkle mening, slik jeg selv både gjør og har gjort.¹³¹

Med tanke på alle de nye trosretningene som kom etter Luther, var det sannelig effekten at folk tolket Bibelen på forskjellige måter. Men Luther mente at den ikke kunne tolkes, for den hadde bare én sannhet. Den skulle dermed leses, slik at individet fikk se den ene sannheten.

Blant de som skaper en sammenheng mellom det allmenne prestedømmet og demokratiet, finner vi to faktorer som skal ha vært viktig for demokratiseringen. Den ene faktoren er begrep og verdier som likhet, likeverd, frihet, opplysning, medbestemmelse, og at «alle døpte er prester», «for Gud er det ikke forskjell på folk» og «Luther opphevet skillet mellom prester og lekfolk». Dette minner om begreper brukt i diskusjon om sosiale klasser og sosial utjevning. I noen av formuleringene kan det virke som Luther hadde en solidarisk agenda, at han nærmest mente at det var etisk feil at noen er verdt mer enn noen andre. Andre fokuserer på Skriften alene, og at «kunnskapshegemoniet til presteskapet ble brutt», «geistlige mistet eneretten», og «slutt på presteskapet som mellomledd». Her ligger fokuset mer på Skriftens suverenitet, og delegitimisering av presteskapet, framfor styrking av allmennheten.

¹²⁹ Borch, Brønnøysunds Avis, 03.11.2017

¹³⁰ Walmann, Dagen, 23.05.2017

¹³¹ Luther, 1980, s. 49

5.1.3 Lutherbilder: Den revolusjonære og antiautoritære Luther?

I tillegg til å forklare sammenhengene mellom reformasjonen og demokratiet med konkrete hendelser, maler noen av artiklene bilder av Luther som antiautoritær og revolusjonær. Disse lager ofte en implisitt fortelling om at Luther hadde demokratiske intensjoner. Andre avviser Luther som en demokrat, og forteller veier opp hans antiautoritære sider med hans autoritære sider. Her vil vi se noen utdrag fra begge leirene.

I noen tilfeller blir Luther og reformasjonen karakterisert som revolusjonær og antiautoritær. I en del av disse utdragene ligger det undertoner av prinsippet om det allmenne prestedømmet, men det blir ikke alltid beskrevet eksplisitt:

[Det Luther] satte i gang – tankens frigjøring fra autoritetene – satte dype spor langt utenfor kirken. Og det er vanskelig å forestille seg at den moderne vitenskapen – og det moderne demokratiet – kunne ha vokst fram uten at han hadde gått foran, med stor personlig risiko.¹³²

Her blir tankens frigjøring fra autoritetene framstilt som en forutsetning for demokratiet. Utsagnet forteller om en slags intellektuell frigjøring framfor en materiell. Utdraget skaper et bilde om at tankene tidligere var bak lås og slå, men etter reformasjonen ble de frie til å gå hvor de ville. Når tankene ikke lenger trengte å svare til autoritetene, kunne folket tenke fritt. Teksten skaper også en implisitt fortelling om at Luther intensjonelt var en revolusjonær og antiautoritær frigjører, for å utvikle demokrati. Han gikk tross alt «foran, med stor personlig risiko» ved at han «satte i gang tankens frigjøring fra autoritetene», og slik kunne det moderne demokrati vokse fram. I dette tekstutdraget ser vi også det samme som i slutten av kapittel 5.1.1: Tanker og ideer kan overføres fra kirkelivet til samfunnslivet. Frigjøring fra autoritetene i kirken stimulerte til frigjøring utenfor kirken.

I en artikkel tittulert «Reformasjonsstriden 2017» tar filosof og teolog Marius Timmann Mjaaland opp deler av diskursen. Han kritiserer danske historikere som i følge Mjaaland svartmaler Luther. I artikkelen skriver han:

Luther kritiserer tradisjonen på en måte som ble viktig for opplysningstiden, og den teologiske kritikken representerer derfor den viktigste antiautoritære argumentasjonen i denne epoken, helt frem til arbeiderbevegelsens bevisstgjøring under Marcus Thrane.¹³³

¹³² Vassnes, Klassekampen, 05.01.2017

¹³³ Mjaaland, Klassekampen, 31.10.2017

Denne artikkelen befinner seg i en gråsoner når det gjelder bildet av Luther som antiautoritær. Som vi ser i utdraget beskriver han Luthers handlinger som antiautoritære, men på et tidligere punkt i teksten hevder han «Luther er selvsagt ikke ‘demokrat’, han ante neppe hva det skulle bety».¹³⁴ Slik er *handlingene* antiautoritære, men ikke personen.

Et annet eksempel viser en lignende tolkning:

- Med Luther begynte en mobilisering av folket og en myndiggjøring av folket, der makt ble lagt i folkets hender. Individet ble viktigere enn systemet. Det ligger en antiautoritær tendens i reformasjonen, og slik sett var den viktig for både demokrati- og velferdsutviklingen.¹³⁵

Sitatet forteller at Luther mobiliserte og myndiggjorde, la makt i folkets hender, og blusset opp en antiautoritær tendens.

Mens de forrige eksemplene beskriver Luthers *handling* som antiautoritære, beskriver det følgende eksemplet derimot *personen* Luther som revolusjonær:

Martin Luther var revolusjonerende. Han tok et oppgjør med autoriteter og trosset den politiske overmakten. Det gjaldt ikke bare avlat og pavevelde, men i like stor grad hans tanke om at den enkelte kunne ha et eget og direkte forhold til Gud, «troen alene», «nåden alene», «skriften alene». Denne demokratiseringen av troen hadde betydning langt utover den kirkelige eller religiøse sfære.¹³⁶

Enda en gang ser vi et eksempel på en klar tendens i empirien min. Demokratiseringen overføres fra en sfære til en annen. Demokratiseringen av troen ble til demokratiseringen av samfunnet.

Bildet av Luther som revolusjonær og antiautoritær når nye høyder når en artikkel med tittelen «Takk til jublantene» sammenligner to «revolusjonære figurer», Luther og Lenin:¹³⁷

Luthers kirkereform utviklet seg til en revolusjon av samfunnet, og Lenins revolusjon ble en union – Sovjetunionen. Konsekvensene av disse lever vi ennå med, i form av hvilke verdier vårt samfunn er basert på og hvordan staten er organisert. Her har Luther spilt en avgjørende rolle. Sovjetunionen, på den andre siden, bygget opp en alternativ økonomisk modell som stimulerte til utviklingen av velferdsordninger i øvrige land før andre verdenskrig, og en sosial markedsøkonomi etterpå [...] Det er vanskelig å se for seg dagens nordiske velferdsstat uten kombinasjonen av Luthers og Lenins historiske arv. Samfunnseffekter over tid av viktige hendelser er ofte uforutsigbare.¹³⁸

¹³⁴ Mjaaland, Klassekampen, 31.10.2017

¹³⁵ Langeland, Bergens Tidende, 04.03.2017

¹³⁶ Frafjord, Vårt Land, 14.03.2017

¹³⁷ 2017 var også 100-årsjubileum for den russiske revolusjon.

¹³⁸ Smedshaug, Klassekampen, 08.11.2017

Gjennom hele artikkelen blir Luther og Lenin nevnt i samme åndedrag, og lagt fram som begrunnelse for vårt moderne samfunn, inklusiv demokratiet. Det blir ikke sagt eksplisitt at de er av samme ideologiske retning, men slik teksten er bygget opp framstår det slik. sammenstillingen gjør at leseren vil skape en kobling mellom de to individene. Bildet av Martin Luther som en revolusjonær, bærer på konnotasjoner til den moderne verdens revolusjonære helter, og vår oppfatning av hva det innebærer å være en revolusjonær.

5.2 Avvisning av sammenhenger

Hvilke forklaringer kommer til uttrykk i avvisningen av sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet?

5.2.1 Import fra den danske reformasjonsdiskursen

I den norske reformasjonsdiskursen er det enkelte artikler som avviser sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet. I denne delen av diskursen refererer flere av bidragsyterne til materiale fra den danske reformasjonsdiskursen. Særlig idéhistoriker Fredrik Stjernfelt og religionshistoriker Jens-André Herbener blir løftet fram. De har selv utgitt bøker om Luther, henholdsvis *Syv myter om Martin Luther* (2017) og *Luther - antidemokrat og statsidol* (2017), der de dekonstruerer det positive bildet av Luther. Forfatterne ble i den anledning viktige og høytlytte stemmer i den danske reformasjonsdiskursen, og det ble lagt merke til i Norge. De ble inkludert i den norske reformasjonsdiskursen, enten i form av sitering eller i intervjuer. I Klassekampen blir det hevdet at dette skyldes krassere meningsutveksling i Danmark enn i Norge:

Det mest påfallende trekket ved [den norske] feiringen så langt er hvor lavmælt den er, marginalisert. I Danmark har Frederik Stjernfelt høynet temperaturen litt med sin nye bok 'Syv myter om Martin Luther', biter av den danske krangelen har etterpå forvillet seg over i Klassekampens spalter.¹³⁹

Selv om disse stemmene i utgangspunktet tilhørte den danske diskursen, vil jeg argumentere for at de nå også er en del av den norske. Så lenge de blir inkludert i den norske meningsutvekslingen, har de fått en plass.

¹³⁹ Gundersen, Klassekampen, 22.04.2017

5.2.2 Beskrivelser av de etablerte sammenhengene

I artiklene i empirien min som avviser sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet, er det en krassere tone enn i de som etablerer dem. De etablerte sammenhengene blir ofte omtalt med forskjellige metaforer for fantasi eller fiksjon. Her er tre eksempler, hvor de to første utsagnene kaller sammenhengen for en 'myte', og det tredje utsagn beskriver sammenhengen som 'jubileumspoesi' og 'eventyr':

Ifølge en rådende populær lutheransk myte var Martin Luther en av de viktigste pionerer for moderne folkestyre¹⁴⁰, frihetsrettigheter og skille mellom kirke og stat.¹⁴¹

[De siste ukene] har gitt styrke til myten om at Martin Luther var en av de store og viktige pionerene i kampen for moderne demokrati og frihet.¹⁴²

At Luther er begynnelsen på det moderne demokrati, er som mye annet av jubileumspoesien i disse dager et eventyr for voksne.¹⁴³

I tillegg til at sammenhengene blir nedvurdert til fiksjon, blir formidlerne anklaget for dårlig historie. De blir anklaget for å være 'kunnskapsløse', og for å bedrive 'historieforfalskning':

Det er kunnskapsløst og en tilsnikelse av kvaliteter som vi ikke kan tillegge Martin Luther.¹⁴⁴

Problemet er imidlertid at myten i beste fall er uttrykk for selektiv historieskriving. I verste fall er det snakk om alvorlig historieforfalskning.¹⁴⁵

De artiklene som etablerer sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet, blir altså kritisert kraftig av de som avviser sammenhengene. Empirien min viser to konkurrerende virkelighetsoppfatninger i diskursen. Disse utsagnene, i tillegg til at utvalgsprosessen har ført til et klart flertall blant de etablerte sammenhengene i empirien min,¹⁴⁶ vitner om de etablerte sammenhengene som den dominerende virkelighetsoppfatningen, under skyts fra de som forsøker å avvise sammenhengene.

¹⁴⁰ Moderne folkestyre tolker jeg som et synonym til demokrati.

¹⁴¹ Halvorsen, VG, 28.10.2017

¹⁴² Jøsevoid, Helgelands Blad 13.11.2017

¹⁴³ Bastrup, Vårt Land, 25.03.2017

¹⁴⁴ Undheim Larsen, Klassekampen, 11.04.2017

¹⁴⁵ Jøsevoid, Helgelands Blad, 13.11.2017

¹⁴⁶ 65 artikler etablerer sammenhenger, mot 20 artikler som avviser dem. Dette kan ikke stå som en generalisering av den øvrige diskursen, men det er en klar pekepinn.

Hvilke forklaringer ligger da til grunne for avvisningen av sammenhengene? De mest utbredte begrunnelsene for at Luther eller reformasjonen *ikke* formet demokratiet, er at verken Luther eller samfunnet var særlig demokratisk på 1500-tallet. Fordi Luther ikke var demokratisk i handling og holdning, kan vi ikke skape sammenhengen mellom han og demokratiet. Og siden samfunnet umiddelbart etter reformasjonen ikke var et demokratisk samfunn, kunne altså ikke reformasjonen ført til noe demokrati. Noen få artikler hevder også at samfunnet *allerede* var demokratisert av munkeordener på 1200-tallet, og dermed var ikke Luther av betydning for demokratiet. Innenfor disse historiske forklaringene blir det også ofte vist til udemokratiske element ved Luther og reformasjonen, som Luthers holdning til bondeopprøret, udemokratiske utsagn, autoritær ideologi og teologi, og utviklingen av en mektigere stat.

5.2.3 Luther var ingen demokrat

I utdragene som følger, blir det hevdet at Luther ikke var noen demokrat, og derfor kan vi ikke kreditere demokratiet til han. Fokuset ligger på enkeltpersonen Luther, og ikke reformasjonen som sådan:

Kva er det så grunn til å feira i jubileumsåret? Definitivt ikkje dei bragdene som dei mest entusiastiske lutheranarane prøver å skryta på Luther. For ifølgje dei var han ein pioner både for det moderne demokratiet og velferdsstaten. Nei, dette er nok ein ny variant av fjøra som blei til fem høns. Luther var ingen demokrat. Han kravde ikkje ytrings- og trusfridom for alle, berre for seg sjølv.¹⁴⁷

I følge dette utdraget er fortellingen om Luther som demokratipioner en stor overdrivelse. Utsagnet anerkjenner en sammenheng mellom ytrings- og trosfrihet og demokrati. Men siden Luthers krav på frihet var begrenset til han selv, kan vi ikke si at han var en pioner for demokrati, hevdes det. Det kan i beste fall sees som en spire til endring, altså den «fjøra» som andre har fått til å bli «fem høns». Dette står i motsetning til mye av diskursen som er sitert i kapittel 5.2. Der hevder mange kilder at reformasjonens demokratiserende effekt kommer av at Luther frigjorde individet og tanken fra autoriteter, gjerne ved å gå foran som et eksempel. Men frigjøringen var i følge sitatet ovenfor myntet på Luther selv, og holder dermed ikke til å forstås som demokratiserende.

¹⁴⁷ Røstbø, Kvinnheringen, 10.04.2017

I eit intervjuinnlegg i Klassekampen sier den danske idéhistorikeren Fredrik Stjernfelt noe lignende:

Stjernfelt mener [...] at vi i dag har en tendens til å ikle den tyske teologen altfor moderne gevanter.

– Luther var aldri noen demokrat, men mente derimot at alle undersåtter ubetinget skulle adlyde øvrigheten, sier Stjernfelt, og viser til Luthers rolle under bondeopprøret i sørlige og midtre del av Tyskland på 1520- tallet. Opprøret rettet seg mot fyrstene som styrte de tyske småstatene, og som hadde pålagt innbyggerne et hardt skatteregime.

– Luther vendte seg hardt mot bondeopprøret og rådet fyrsten til å slå det ned. Hundre tusen bønder ble drept, og Luther var stolt av at det var han som hadde rådet fyrsten til dette. Han mente at den eneste måten å styre pøblene på, var å innsette en tyrann. Det er ikke mye demokrati over en slik holdning, påpeker Stjernfelt.

– Vi finner ikke noe i hans skrifter eller praksis som peker mot at han skulle være interessert i folkesuverenitet og stenderforsamlinger. Og slettes ikke en republikk med lovgivende forsamling.¹⁴⁸

I følge dette sitatet 'ikler' vi Luther 'moderne gevanter'. Denne metaforen illustrerer historiker Peter Novicks kritikk mot kollektive minner. Som vi så i teorikapittelet viser Stugu at Novick kaller kollektive minner for antihistoriske, og kritiserer samfunnsaktører for å «tolke hendingane inn i notidige kontekstar i staden for å forstå dei i lys av si eiga samtid».¹⁴⁹ Når vi ikler Luther moderne gevanter ser vi han ikke i sin egen samtid, men vi tolker han ut ifra dagens verdensbilde. Stjernfelt kritiserer andre aktører i diskursen for å gjøre nettopp dette.

I sitatene peker Stjernfelt på to forhold som forklaring på hvorfor Luther ikke var en demokrat. Først benytter han seg av historien om bondeopprøret for å vise at Luther mente at «alle undersåtter ubetinget skulle adlyde øvrigheten».¹⁵⁰ Denne versjonen av Luther er autoritær, ikke antiautoritær som andre hevder.¹⁵¹ Deretter trekker Stjernfelt inn organisatoriske sider ved demokratiet. Han forklarer at det ikke finnes belegg for at Luther interesserte seg for folkesuverenitet, stenderforsamlinger og republikk. Det er ikke vanlige tematikker i reformasjonsdiskursen. Det er vanlig å snakke om verdier og idealer, som ytringsfrihet, individualisme og nåde, men ikke organisatoriske systemer. Til tross for at Stjernfelt forklarer at Luther ikke er demokratisk, og dermed ikke kan ha hatt noen demokratisk intensjon, avviser han imidlertid ikke at Luthers handlinger kan ha vært demokratiserende:

¹⁴⁸ Undheim Larsen, Klassekampen, 25.03.2017

¹⁴⁹ Stugu, 2008, s. 32-33

¹⁵⁰ Undheim Larsen, Klassekampen, 25.03.2017

¹⁵¹ Se kapittel 5.1.3 Den revolusjonære og antiautoritære Luther

Enkelte vil nok mene at professor Stjernfelt tar vel hardt i på dette punktet. En av Martin Luthers mest kjente bedrifter er oversettelsen av bibelen fra latin til det tyske folkespråket.

– Det må vel kunne sees på som en demokratisk handling?

– Jo, for så vidt, men det var ikke Luthers intensjon at det skulle føre til opplysning. Luther ville at folk flest skulle kunne lese bibelen fordi de på den måten skulle kunne eksamineres i katekismen. Det var som en slags kontrollfunksjon.¹⁵²

Med andre ord avviser ikke Stjernfelt totalt at reformasjonen har bidratt til en demokratisk utvikling. Han skiller derimot klart mellom intensjon og mulig konsekvens. Den demokratiske effekten bibeloversettelsen hadde var, i følge Stjernfelt, totalt utilsikta, og derfor vil han ikke hedre Luther som noen forløper til demokrati. Dette står i kontrast til noen av utsagnene vi så i kapittel 5.1, som i likhet med Stjernfelt mener at Luther ikke hadde noen demokratisk intensjon, men som likevel beskriver Luther som en foregangsmann for demokratiet. Det peker på en forskjell i forståelsen av hva som må til for å hedre en person som forløper til et fenomen: Må Luther ha handlet intensjonelt for å oppnå demokrati, for at vi skal hedre han, eller er det nok at handlingene hans førte i den retningen på lang sikt? Telles en god gjerning dersom det ikke var hensikten? Disse spørsmålene markerer en forskjell mellom de som etablerer sammenhengene mellom reformasjonen og demokratiet, og de som avviser dem.

5.2.4 Samfunnet var ikke demokratisk

En artikkel i avisen Hordaland har fått tittelen «Trass nytenking var Luther en del av gamletida»¹⁵³. Allerede i tittelen kommer poenget i artikkelen frem. Det er forskjell på samfunnene i 1517 og 2017:

Reformasjonen gav rom for nytenking. Mennesket som individ får rom til å nytta eiga samvit i større grad kom meir i sentrum enn i den katolske kyrkja. Omveltningar i kyrkjestellet kom i samarbeid med dei verdslege styremaktene. På ein måte kan ei såleis seia at kyrkja vart meir open, men likevel ikkje meir demokratisk. Det er milevis avstand mellom kyrkjeskipnaden ved reformasjonen til det som me i dag kallar demokrati. Det galdt så vel kyrkja som krefter i den statlege delen av samfunnet.¹⁵⁴

Forfatteren legger vekt på nytenking, individet, samvittighet og åpenhet, som konsekvenser av reformasjonen. Andre artikler i empirien min har også pekt på lignende momenter, særlig knyttet til individet. Forskjellen fra de andre er at denne artikkelen ikke identifiserer særtrekkene som demokratiske. Konsekvensen av disse momentene er her en mer åpen kirke,

¹⁵² Undheim Larsen, Klassekampen, 25.03.2017

¹⁵³ Skjerven, Hordaland, 14.12.2017

¹⁵⁴ Skjerven, Hordaland, 14.12.2017

ikke en demokratisk kirke. Deretter hevder forfatteren at det er et for stort gap mellom datidens kirkeorganisasjon og stat, og «det som me i dag kallar demokrati»¹⁵⁵. Slik formuleringen står utelukkes det ikke at reformasjonen har hatt en langtidseffekt i retning demokratiet, for utdraget fokuserer på korttidseffekten. Men implisitt ligger det en forståelse av at 1500-tallets samfunn skiller seg så grunnleggende fra nåtidens, at det ikke går an å koble dem sammen. Forfatteren fortsetter med å konstatere at i 2017 er det feil å bare formidle Luthers positive sider, og at det er på tide å si «heile sanninga». Deretter presenterer han den. 'Sanninga' er i følge forfatteren at Luther var imot fornuft, siden Bibelen skulle leses ordrett.

I en VG-kronikk som sammenfatter en del av den danske historikeren Herbeners standpunkt, kommer det tydelig fram at demokrati ikke er et produkt av reformasjonen, siden datiden var lite demokratisk:

Faktisk synes perioden fra 1500-tallet til 1700-tallet, den tiden i historien da lutheransk religion hadde størst innflytelse på samfunnene i Danmark og Norge, også å være den tiden da det var størst avstand til moderne demokrati og menneskerettigheter.¹⁵⁶

Her beskriver Herbeners reformasjonstida og de følgende 200 årene som direkte udemokratisk. Det er utilstrekkelig for han å trekke linjene fra reformasjonen til demokratiet i dag, hvis vi ikke ser tegn til demokratisering innenfor et tidsrom på de første 200 årene. Dette utsagnet vitner om en oppfatning av at en historisk utvikling bør være synlig i tidsrommet umiddelbart etter A, hvis vi skal kunne si at A førte til B på et mye senere tidspunkt.

Artikkelen «Eventyr for voksne»¹⁵⁷ i Vårt Land, som går hardt ut mot forestillinger om Luther som demokratipioner, kommer med en lignende avvisning av sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet. Forfatteren problematiserer det å skape sammenhenger mellom to samfunn med 500 års mellomrom:

Noe av det merkeligste ved årets jubileum er forestillingen om at noe som skjedde for 500 år siden har overføringsverdi til vår tid. Å forklare årsaks- og virkningsforhold i historien over et så stort spenn som 500 år er dristig, for mye har skjedd i mellomtiden som har påvirket oss langt mer enn hendelser i Wittenberg i 1517. At folk i 2017 går rundt og kaller seg lutheranere etter en mann som har hvilt i graven i hundrevis av år, forekommer meg noe sært. Det finnes andre nærmere oss som kan gi mer relevante innsikter enn det Luther kan.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Skjerven, Hordaland, 14.12.2017

¹⁵⁶ Halvorsen, VG, 28.10.2017

¹⁵⁷ Bastrup, Vårt Land, 25.03.2017

¹⁵⁸ Bastrup, Vårt Land, 25.03.2017

Sitatet beskriver det som merkelig at reformasjonen har 'overføringsverdi' til nåtiden. Forfatteren refererer utvilsomt til blant annet demokrati, ettersom han bruker store deler – inkludert innledningen og avslutningen – av teksten på å avvise et forhold mellom reformasjonen og demokratiet. Men han holder også utsagnet åpent ved å implisere at ingenting kan ha overføringsverdi over 500 år, fordi det som skjer i mellomtida spiller en større rolle.

5.2.5 Samfunnet var allerede demokratisk

Det er verdt å påpeke at forfatteren av «Eventyr for voksne» gjør nettopp det han kritiserer et annet sted i artikkelen. Han mente det var uklokt å forklare dagens forhold med 500 år gammel historie, men viser samtidig til enda eldre historie når han forteller hvem demokratiet *egentlig* stammer fra:

Så får vi høre at Luther nærmest fant opp demokratiet. Men demokrati som ligner på noe av det vi i dag forstår med begrepet, stammer fra de katolske tiggerordenene fransiskanere og dominikanere, som grunnla de første universiteter, og som overførte et prinsipp fra sine ordensregler til universitetene: «Det som angår alle, skal avgjøres av alle»¹⁵⁹

Utdraget vi så i forrige underkapittel fortalte altså at reformasjonen ikke førte til demokratiet, fordi det er uklokt å trekke linjer over et langt tidsrom. Dette utdraget fra den samme artikkelen forteller at Luther ikke har hatt noen avgjørende betydning for demokratiet, fordi det allerede fantes en demokratisk utvikling.

Bror Haavar Simon Nilsen hevder det samme, ved å vise til sin egen munkeordens historie, og generell utvikling i løpet av middelalderen:

Som nevnt er det flere som i Klassekampen har trukket fram den betydningen Martin Luther og reformasjonen har hatt for utviklingen av moderne verdier som toleranse og demokrati. Slike hedersbevisninger har Haavar Simon Nilsen lite til overs for.

– Det er kunnskapsløst og en tilsmikelse av kvaliteter som vi ikke kan tillegge Martin Luther, sier han og påpeker at demokratiske ideer ikke var ukjent verken i Luthers egen samtid eller for den katolske kirke.

– For eksempel har min egen orden, dominikanerordenen, operert med et demokratisk tankesett og flat ledelsesstruktur siden starten på 1200-tallet. Utviklingen av demokratiske ideer var en generell tendens på 1500-tallet og ikke noe vi finner spesielt hos Luther, sier han.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Bastrup, Vårt Land, 25.03.2017

¹⁶⁰ Undheim Larsen, Klassekampen, 11.04.2017

Dette er uten tvil en sterk påstand dersom vi ser den i sammenheng med resten av reformasjonsdiskursen. Et særpreg ved dette utdraget ligger i etableringen av en sammenheng mellom 1200-tallets demokratiske ideer og nåtidens demokrati. De fleste artiklene i artikkelutvalget mitt skaper stor avstand mellom middelalderens samfunn og demokrati, og understreker gjerne forskjellen mellom disse momentene med begreper som det 'moderne' demokratiet. Enten kildene hevder at reformasjon førte til demokratiet eller ikke, er det bred enighet om at 1500-tallet ikke kan sammenlignes med dagens demokrati. Det er her dette utdraget skiller seg fra de andre. Kantoren påstår at demokratiet er noe som hadde funnes i flere hundre år, og viser til sin egen katolske orden, som angivelig var preget av demokrati allerede 300 år før Luther sin tid. Vel og merke kommer det fram i teksten at det pågikk en gradvis utvikling av demokratiske ideer. I så måte viser kantoren en forståelse av at demokratiet har gått gjennom en prosess, men likevel påstår han at dominikanerordenen hadde et demokratisk tankesett og flat ledelsesstruktur allerede på 1200-tallet, uten særlig refleksjon over hva det innebærer. Teksten gir uttrykk for at middelalderen var preget av et demokrati ikke ulikt vårt moderne demokrati.

Det er påfallende at forfatteren etablerer en sammenheng mellom sin egen munkeorden og demokrati. Det framstår i stor grad som et forsøk på å være først ute med demokratiet, og å hevde et eierskap til det. På en annen side er det kanskje ikke så forskjellig fra en protestant som kunne hevdet at det var reformasjonen som førte demokratiet.

5.3 En beskrivelse av diskursen

Filosof og teolog Marius Timmann Mjaaland bruker en kronikk i Klassekampen på å problematisere ulike historiefremstillinger som har kommet til uttrykk i offentligheten i løpet av 2017. Betrakningene hans kan brukes for å belyse hva slags historieforståelse som ligger til grunn for de konkurrerende virkelighetsoppfatningene vi har sett. Artikkelen heter «Reformasjonsstriden 2017»:

Problemet med denne typen diskusjoner er at man enten leser reformasjonen direkte inn i vår egen tid (og finner det man leter etter) eller bare peker på at dette var en annen tid, uten å analysere forskjellene eller peke på historiske og idéhistoriske linjer.¹⁶¹

¹⁶¹ Mjaaland, Klassekampen, 31.10.2017

Mjaaland vurderer hvordan sammenhenger mellom fortid og nåtid blir til i diskursen. Han peker på to alternativer, og etterlyser gjennom resten av artikkelen en mer nyansert fremstilling av reformasjonens virkninger.

Det første alternativet han presenterer er å lese historien inn i vår egen tid. I konteksten av reformasjonens eventuelle demokratiserende effekt, vil det si å lete etter hint til elementer ved reformasjonen som er mulige forløpere til dagens demokrati. For å bygge videre på det resonnementet er det ikke uvanlig for artikkelne i artikkelutvalget mitt å gjenkjenne eller tilegne verdier i reformasjonen ut ifra en moderne demokratiforståelse.

Mjaaland hevder at dersom deltakere i diskursen ikke faller i den første grøfta, faller de i den andre. Det vil si å sky unna historiske linjer, fordi Luther var og samtida var så annerledes fra vårt samfunn, at det ikke kan sammenlignes. Dette innebærer å isolere reformasjonen, og dermed avvise sammenhenger mellom fortid og nåtid. Det handler om en forskjell på hvor lang tidsavstand man kan akseptere for en sammenheng. Vurderingen av om det går an å koble sammen fortid og nåtid handler på denne måten kanskje mer om gradering og pragmatikk.

5.3 Sammendrag

I løpet av dette kapittelet har vi sett to konkurrerende virkelighetsoppfatninger; de etablerte sammenhengene mellom reformasjonen og demokratiet, og avvisningen av dem. Innenfor begge sidene har vi også sett variasjoner i de historiske forklaringene.

De etablerte sammenhengene ble oftest skapt med enten bibeloversettelsen alene, eller en kombinasjon av bibeloversettelsen og tanken om det allmenne prestedømmet. Bibeloversettelsen har i noen historiske forklaringer vært av betydning utelukkende fordi det økte alfabetismen, som førte til utdanning og opplysning, som i sin tur førte til demokrati. I disse forklaringene var det med andre ord selve *lesingen* som bidro til demokratiseringen. Andre forklaringer rettet seg mer mot *tolkningen* av det teologiske innholdet i Bibelen. Når folk flest fikk lese Bibelen, kunne de gjøre seg opp en mening om Guds ord, noe som utfordret kirkens kunnskapshegemoni.

Tanken om det allmenne prestedømmet ble også brukt av noen kilder for å skape en fortelling om sosial utjevning. Alle var prester i Guds øyne. Dette prinsippet var for Luther

begrenset til den religiøse sfære; vi var alle like for Gud, men vi var ikke like i samfunnet. Enkelte av stemmene i den norske reformasjonsdiskursen påpekte nettopp dette; at Luther ønsket samfunnsordenen slik den var. De hevdet i stedet at likhetsprinsippet ble overført fra den religiøse sfære til samfunnet. På den motsatte siden står de som hevdet at Luther selv ønsket å frigjøre folket fra autoritetene i samfunnet. Disse perspektivene etablerer et bilde av Luther som en antiautoritær og revolusjonær figur.

Vi kan følgelig skille mellom de artiklene som hevdet at demokratiseringen kom som en utilsikta konsekvens, og de som skapte en fortelling der det ligger en implisitt forståelse av at Luther hadde et bevisst ønske om å frigjøre og myndiggjøre folket.

De artiklene som avviste sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet gjorde det ofte på grunnlag av argumentet om at Luther ikke var en demokrat, eller at samfunnet under reformasjonen, eller i umiddelbar ettertid ikke var demokratisk. Disse artiklene var også i stor grad konfronterende ovenfor de etablerte sammenhengene, og hevdet at det var oppspinn, myter og fiksjon, basert på dårlig og selektiv historieskriving.

Empirien jeg har analysert gir seg ikke ut for å være representativ for hele diskursen. Men gjennom en nøye og systematisk utvalgsprosess har jeg belegg for å hevde at jeg har funnet noen av de mest sentrale forklaringene for etableringen og avvisningen av sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet i den norske reformasjonsdiskursen i jubileumsåret. Alle artiklene i empirien og alle nyanser i de ulike forståelsene, har ikke kommet fram i dette analysekapittelet. Jeg har derimot forsøkt å kode og kategorisere empirien min slik både at bredden og ytterpunktene av funnene har kommet fram i analysen.

6 Historiske forklaringer

Hvordan fungerer oppbyggingen av de historiske forklaringene?

I den forrige analysen undersøkte jeg ulike historiske forklaringer i etablerte og avviste sammenhenger mellom reformasjonen og demokrati. Denne delen vil ta utgangspunkt i disse eksemplene, for å forsøke å belyse hvordan oppbyggingen av de historiske forklaringene fungerer. Vi går slik fra de grove trekkene, til det detaljerte. Vi skal se på hvordan historiske objekt blir tilskåret og knyttet sammen på ulike vis med språklige koblinger. Den forrige analysen undersøkte *hvilke* historiske forklaringer som finnes, nå skal vi se på *hvordan* de fungerer.

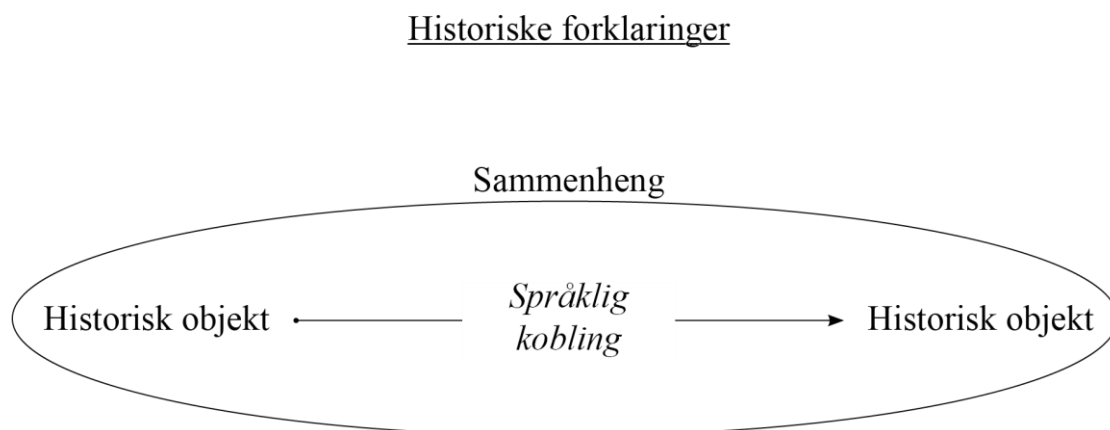
6.1 Sammenhenger mellom historiske objekt

Som vi så i kapittel 3.3 Historiske forklaringer beskriver Andresen et al. historiske forklaringer slik:

[Å] forklare er å beskrive noko slik at det blir forståeleg eller begripeleg i dei samanhengane det inngår i. Vi kan seie at det å forklare er å etablere slike samanhengar, det vil seie relevante, passande samband eller koplingar mellom ulike historiske objekt.¹⁶²

Begrepet historisk objekt blir i denne oppgaven forstått som ethvert fenomen, som i narrativet til en historisk forklaring blir omtalt som et produkt av fortiden. Det kan for eksempel være aktører, konkrete hendelser, eller sosiokulturelle og økonomiske situasjoner. Historiske objekt kan være plassert i nåtiden eller framtiden, i tillegg til fortiden. Når de objektene blir koblet sammen i et narrativ, gir vi mening til historien. Da har vi skapt en eller flere sammenhenger som til sammen gir en historisk forklaring. Med andre ord består en historisk forklaring av minst én sammenheng mellom minst to objekt, der sammenhengens art er tuftet på språklige koblinger. Dette forholdet kan illustreres grafisk:¹⁶³

Figur 5: Historiske forklaringer



Slik kan en forenklet historisk forklaring se ut. Illustrasjonen viser at forklaringer baserer seg på en sammenheng mellom to historiske objekt, der forbindelsen mellom objektene blir skapt

¹⁶² Andresen et al., 2015, s. 139

¹⁶³ Formålet med en slik illustrasjon er å visualisere samspillet mellom ulike komponenter som kan finnes i en historisk forklaring. Den skal ikke fungere som en modell med en rigid og fastslått formel. Den er heller en grafisk veiledning for dypere gransking av historiske forklaringer på et relativt detaljert nivå. Denne første versjonen blir bygget ut med flere ledd, underveis i analysen.

med språklige ord og uttrykk. Et enkelt og enstrengt eksempel fra artikkelutvalget mitt, kan være uttalelsen «Reformasjonen gjennomsyrrer vårt demokrati»¹⁶⁴. Den kan settes opp slik:

Figur 6: Enstrengt sammenheng: "Reformasjonen gjennomsyrrer vårt demokrati"

Reformasjonen ←————— *gjennomsyrrer* —————→ vårt demokrati

Illustrasjonen understreker forskjellen mellom historiske objekt og språklige koblinger. «Reformasjonen» og «vårt demokrati» er fenomener som blir omtalt som produkter av fortiden, mens «gjennomsyrrer» maler et bilde av hvordan disse historiske objektene forholder seg til hverandre. Vi kan forstå de historiske objektene som sammenhengens *innhold*, og de språklige koblingene som sammenhengens *form*. Ved hjelp av en distinksjon mellom innhold og form, eller objekt og språklig kobling, blir særlig effekten av språklige koblinger framhevet. En presis historisk forklaring krever naturligvis at de passende historiske objektene er på plass, men det er kanskje like avgjørende at koblingen mellom objektene blir skapt med velvalgte språklige formuleringer. Vi skal se nærmere på funksjonene til forskjellige språklige koblinger senere i analysen.

6.1.1 Hovedobjekt og delobjekt

Til nå har vi sett en illustrasjon og et eksempel på korte og komprimerte historiske forklaringer. De besto av to objekter med én språklig kobling. Men ofte består historiske forklaringer av langt flere komponenter. Som sett i den første analysedelen skapte artiklene i empirien min forskjellige sammenhenger med hjelp av blant annet det allmenne prestedømmet, bibeloversettelsen, utdanning, frihet og antiautoritære handlinger. Disse historiske objektene ble posisjonert som etapper i den overordnede forklaringen om at reformasjonen førte til demokrati. Dette legger grunnlaget for en ny distinksjon mellom hovedobjekt og delobjekt. I et narrativ er delobjektene som regel veien til det siste hovedobjektet, i dette tilfellet demokrati. Dermed kan illustrasjonen for mer innholdsrike historiske forklaringer utarbeides slik:

¹⁶⁴ Volla, Klassekampen, 04.01.2017

Figur 7: Sammenhenger mellom hovedobjekt og delobjekt

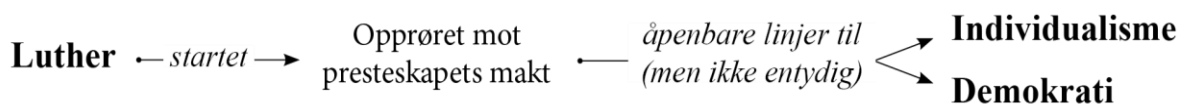


Det er sammenhengen mellom hovedobjektene som skal bli forklart. Hovedobjektene er problemstillingen i den historiske forklaringen. Delobjektene er alle de historiske etappene som er posisjonert rundt hovedobjektene. De gir oss ytterligere informasjon om *hvorfor* eller *hvordan* det er en sammenheng mellom hovedobjektene. Et eksempel fra den forrige analysedelen viser en historisk forklaring med ett delobjekt:

Reformasjonen spreidde seg raskt. Det sentrale spørsmålet for Luther var enkeltmenneskets tilgang til Guds nåde. Opprøret han starta var eit direkte angrep på presteskapets makt som formidlar mellom Gud og menneske. Slik går det openbare linjer frå Luther til både individualisme og demokrati - men å trekka dei på eintydig vis blir historieforenkling.¹⁶⁵

Her blir forholdet mellom Luther, og demokrati og individualisme, etablert som den store sammenhengen. Det er relasjonen mellom de historiske objektene som skal forklares, og dermed kan de kalles hovedobjekt. Setningen om Luthers opprør blir omtalt som årsaken til at det finnes en sammenheng mellom hovedobjektene. Det objektet bidrar med informasjonen vi lesere trenger, for å forstå hvorfor det er en sammenheng mellom Luther, demokrati og individualisme. Derfor kan vi se på opprøret som et delobjekt. Sitatet kan illustreres slik¹⁶⁶:

Figur 8: Eksempel på sammenhenger mellom hovedobjekt og delobjekt



I dette tilfellet avslutter illustrasjonen med to hovedobjekt, siden både individualisme og demokrati blir beskrevet som produkter av Luther. Effekten av å sidestille to hovedobjekt på denne måten, vil bli diskutert senere i underkapittel 6.3.1 om parallelle hovedobjekt.

¹⁶⁵ Aano, Stavanger Aftenblad, 10.01.2017

¹⁶⁶ Setningen «Det sentrale spørsmålet for Luther var enkeltmenneskets tilgang til Guds nåde» har jeg behandlet som et aspekt ved opprøret, og jeg har av den grunn ikke gjort det om til et eget delobjekt.

Eksempelet ovenfor kan, etter historiker Knut Kjeldstadlis begrepsapparat¹⁶⁷, bli kalt en enstrengt forklaring. Delobjektet fulgte i én linje, eller én streng, mellom hovedobjektene. I et annet eksempel operer en artikkel med to parallelle strenger der både det allmenne prestedømmet og oversettelsen av Bibelen blir brukt i den historiske forklaringen. I det følgende utdragets narrativ starter begge strengene hos Luther, og slutter med demokratiet, men de viser til separate utviklingstrekk:

Det burde ikkje vere tvil om at reformasjonen var viktig for utviklinga av demokratiet. Luther hevda at det ikkje berre var paven og prestane som kunne lese Bibelen og tolke den. Det kunne alle. Med prinsippet om det almene prestedømmet, sådde Luther eit frø som fleire hundreår seinare spirte som stemmerett for alle. Ved å oversette Bibelen til tysk ga han folket tilgang til kunnskap og svekka med det eliten si makt.¹⁶⁸

Utsagnet kan forenkles slik:

Figur 9: Tostrengt forklaring



I sitatet blir oversettelsen av Bibelen og prinsippet om det allmenne prestedømmet behandlet som lignende, men separate utviklingstrekk. Begge blir beskrevet som produkter av Luther, og begge blir beskrevet som viktige for demokratiet.¹⁶⁹ Objektene drar den historiske utviklingen i den samme retningen, men på to ulike hold. De skaper dermed en tostrengt forklaring.

Det er ikke alltid entydig hvilke objekt som kan kalles hovedobjekt. Det forrige utdraget beskrev prinsippet om det allmenne prestedømmet og oversettelsen av Bibelen som om det var verktøy Luther brukte for et større mål. «Med» prinsippet om det allmenne prestedømmet, bidro han til stemmerett. I tillegg ga han folket kunnskap, og svekka elitens makt, «ved hjelp av» bibeloversettelsen. Her starter sammenhengen med Luther, og det allmenne prestedømmet og bibeloversettelsen blir posisjonert som mellommetapper. I et annet

¹⁶⁷ Se kapittel «3.3.5 Varierende kompleksitet»

¹⁶⁸ Borch, Brønnøysunds Avis, 03.11.2017

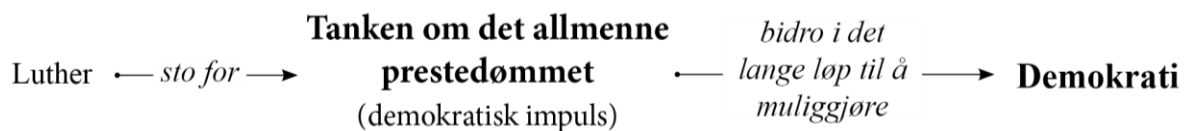
¹⁶⁹ Den første setningen i utdraget sier at reformasjonen var viktig for utviklingen av demokratiet, deretter følger utdypingen om bibeloversettelsen og det allmenne prestedømmet. Det blir dermed ikke eksplisitt sagt at de to objektene var viktig for utviklingen, men det er en logisk kobling der, som gjør det rimelig å tolke sitatet slik.

tilfelle er det ikke Luther, men selve tanken om det allmenne prestedømmet, som driver utviklingen framover og blir satt i sammenheng med demokrati:

- Luther var ingen demokrat. Han betraktet samfunnsordenen som gudgitt, og at Gud hadde utvalgt fyrsten til å styre. Likevel var det en demokratisk impuls i det han sto for. Tanken om det alminnelige prestedømmet bidro i det lange løp til å gjøre demokrati mulig.¹⁷⁰

I dette narrativet er det ikke Luther som muliggjorde demokrati, ved hjelp av tanken om det allmenne prestedømmet. Det er tanken om det allmenne prestedømmet i seg selv som startet utviklingen mot demokrati. Av den grunn kan vi definere tanken om det allmenne prestedømmet som hovedobjekt:

Figur 10: Et annerledes hovedobjekt



I den forrige analysedelen skriver jeg at sitatet ovenfor uttrykker et «motsetningsforhold mellom noen av Luthers udemokratiske tanker og den iboende demokratiske karakteren til tanken om det allmenne prestedømmet».¹⁷¹ Ved å identifisere tanken om det allmenne prestedømmet som hovedobjektet, belyser illustrasjonen hvordan dette motsetningsforholdet fungerer. Tanken har riktignok sin opprinnelse hos Luther, men det var selve tanken som *startet* utviklingen mot demokratiet. Et godt spørsmål for å identifisere et hovedobjekt vil dermed være: Hvor startet utviklingen, og hva endte utviklingen med? Dette vil vi se nærmere på senere i analysen.

Til nå har vi sett relativt korte eksempler. Selv om de har vist komplekse sammenhenger, finnes det langt mer detaljerte historiske forklaringer. Det siste eksempelet har vesentlig mer tekst, og inneholder et vev av mange sammenhenger i den store forklaringen:

Martin Luther var revolusjonerende. Han tok et oppgjør med autoriteter og trosset den politiske overmakten. Det gjaldt ikke bare avlat og pavevelde, men i like stor grad hans tanke om at den enkelte kunne ha et eget og direkte forhold til Gud, «troen alene», «nåden alene», «skriften alene». Denne demokratiseringen av troen hadde betydning langt utover den kirkelige eller religiøse sfære.

¹⁷⁰ Rimehaug, Vårt Land, 18.01.2017

¹⁷¹ Fra «5.1.1 Det allmenne prestedømmet som demokratiserende»

Luthers egen samtid var preget av en kollektivistisk tankegang. Enkeltmenneskets status var forutbestemt av dets plass i fellesskapet. Endringene begynte med Thomas Aquinas og naturretten. Men med Martin Luthers tenkning kom et fullstendig skifte av perspektiv. Enkeltmennesket ble viktig i seg selv.

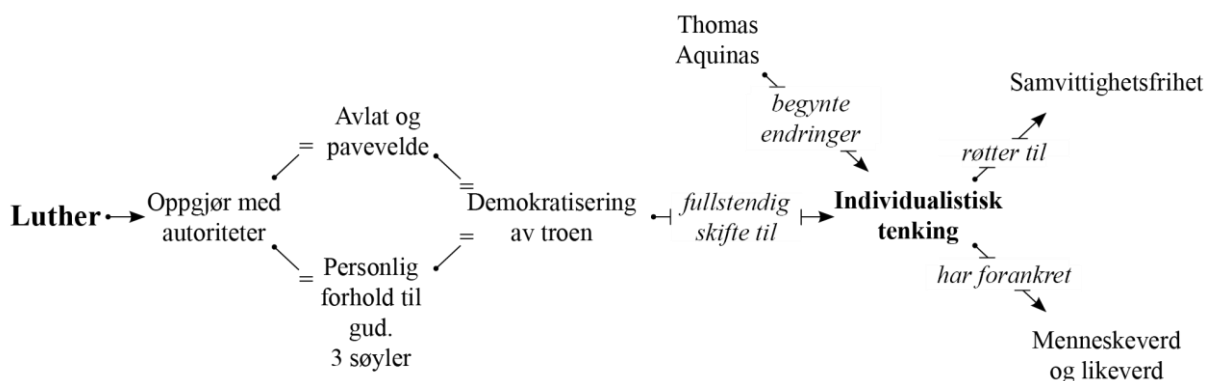
Det grunnleggende prinsippet om menneskeverd og likeverd har sin forankring i nettopp i en slik individualistisk tenkning. Derfor er det også vanskelig å komme utenom reformasjonen når historien om menneskerettighetene skal skrives. Prinsippet om samvittighetsfrihet har også sine røtter her.

Pioner.

Når Martin Luthers oppgjør falt sammen i tid med oppfinnelsen av trykkekunsten, ble resultatet revolusjonerende. I kjølvannet av hans opprør fulgte en samfunnsomveltning. Folk kunne ikke bare lese Bibelen selv. De kunne lese andre skrifter og gjøre seg opp sin egen mening. Mange ser på Luther som en demokrati-pioner. De sporer kampen for det frie ord og liberale verdier tilbake nettopp til ham.¹⁷²

Utdraget starter med å beskrive Martin Luthers oppgjør, og hevder i siste avsnitt at det nevnte oppgjøret, sammen med oppfinnelsen av trykkekunsten, er grunnen til at mange ser på Luther som en demokratipioner. Det siste avsnittet presenterer en relativt enkel forklaring, men den bygger på det foregående avsnittet, som beskriver hva Luthers opprør innebærte. Siden Luthers oppgjør blir etablert med mange sammenhenger i den første delen av utdraget, blir dermed de sammenhengene overført til oppgjørbegrepet som følger i det siste avsnittet. Jeg har todelt illustrasjonen. Den første illustrasjonen undersøker Luthers oppgjør slik det blir framstilt i det første avsnittet, og den andre illustrasjonen belyser sammenhengen det oppgjøret blir etablert med demokrati.

Figur 11: En sammensatt forklaring 1



Den første bolken av sammenhenger inneholder fire momenter som beskriver Luthers oppgjør som objekt. Teksten forteller ikke at Luthers oppgjør *førte til* svekket avlatshandel og pavevelde, eller at det *fremmet* det personlige forholdet til Gud, eller at det *endte i* en

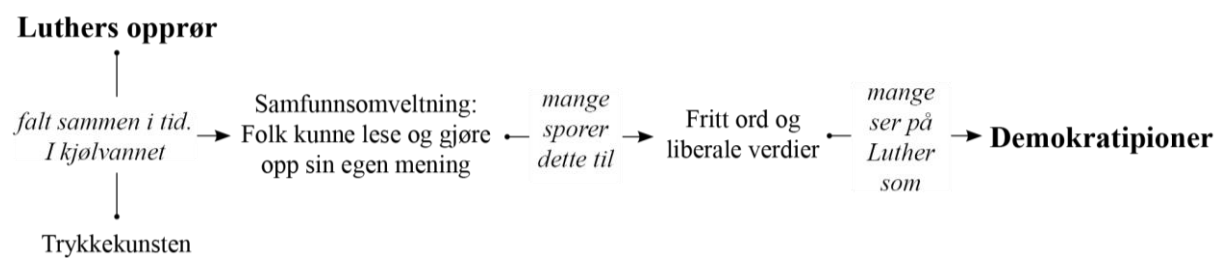
¹⁷² Frafjord, Vårt Land, 14.03.2017

demokratisering av troen. Teksten forteller at Luthers oppgjør «gjaldt» avlat og pavevelde, og tanken om et personlig forhold til Gud. Med setningen «Denne demokratiseringen av troen», uttrykker teksten at oppgjøret er demokratiseringen av troen. I kontrast til de tilfellene der et objekt fører til et annet objekt, illustrert med en pil, bygger disse objektene på hverandre som et helhetlig objekt, og blir av den grunn illustrert med likhetstegn.

Et annet element som er nytt med denne illustrasjonen er introduksjonen av kontekst. Teksten forteller om Thomas Aquinas, som begynte å endre den kollektivistiske samtiden. Slike historiske objekt kan komme inn fra sidelinjen, og kan også ligge som bakenforliggende årsaker foran det første hovedobjektet.

Hele denne delen av den historiske forklaringen utdyper hva som ligger i Luthers oppgjør. Deretter fortsetter utdraget med å knytte oppgjøret, i samspill med trykkekunsten, til demokrati:

Figur 12: En sammensatt forklaring 2



Dette delkapittelet har undersøkt flere fasetter ved historiske sammenhenger. Utdragene har blitt plukket ut og illustrert, for å vise stadig mer kompliserte forklaringer. Jeg har valgt ut sitater som viser en bredde av forskjellige typer sammenhenger, men det er fortsatt uoppdagede elementer her. Illustrasjonene er også stiliserte, så noen detaljer er utelatt. Her er det rom for forskjellige forståelser av sammenhengene som kommer til uttrykk.

Videre i analysedelen ser vi nærmere på språkets rolle i å tilskjære de to hovedobjektene reformasjonen og demokrati. Deretter ser vi på språklige koblinger, og hvordan de kan forme sammenhengenes art.

6.2 Det første hovedobjektet

I kapittel 6.1 *Sammenhenger mellom historiske objekt* har jeg definert historiske objekt som ethvert fenomen, som i narrativet blir omtalt som et produkt av fortiden. Hvorvidt fenomenet

virkelig har eksistert er underordnet. Poenget er at det blir etablert i narrativet, og dermed eksisterer som et objekt i den historiske forklaringen. Med distinksjonen mellom objekt og språklige koblinger, kan vi si at historiske objekt utgjør kjernen, eller råstoffet, i en historisk forklaring. Hvilke objekt som blir inkludert i forklaringen, og hvordan de objektene blir formulert, er helt grunnleggende for hvordan forklaringen ser ut. Valget av historiske objekt er derfor et spørsmål om avgrensing og tilskjæring. Andresen et al. skriver dette om tilskjæring i studiesammenheng:

Eitt og same historiske emne vil kunne skjærast til på ei rekkje måtar [...] Valet av tilskjeringsmåte får avgjerande konsekvensar for studien: for kva spørsmål som blir stilte, kva for aktørar som blir inkluderte, kva tidsperspektiv ein nyttar, og kva for analytiske kategoriar som er relevante – med andre, for kva historie som til sjuande og sist blir fortalt¹⁷³

Sitatet beskriver tilskjæring av historiske emner i en akademisk sammenheng. Sitatene i empirien min er fra massemedia, og ikke akademia, men konsekvensene av tilskjæring er gjeldende der også. Dette kapittelet undersøker avgrensing og tilskjæring av det første hovedobjektet, slik det kommer til uttrykk i narrativene til artiklene i empirien min.

Slik historiske forklaringer har blitt beskrevet tidligere, markerer det første hovedobjektet den drivende kraften mot en utvikling, som munner ut i det siste hovedobjektet. I oppgavens empiri er det noe variasjon i hvordan det første hovedobjektet blir definert, og det har en meningsdannende effekt: Artiklene varierer i *hvem* eller *hva* som har sammenheng med demokratiet. De kreditterer demokratiet til enkeltpersonen Luther, Luthers handlinger, epoken reformasjonen, eller trosretningen protestantisme. Disse variantene er i slekt med hverandre som historiske objekt, men de etablerer forskjellige rammer for den historiske forklaringen. Dette kapittelet presenterer eksempler på de fire ulike hovedobjektene, for å belyse de forskjellige effektene til objektene.

6.2.1 Personen Luther som hovedobjekt

Sitatene under viser en sammenheng, der enkeltpersonen Luther blir omtalt som startpunktet i en utvikling mot demokrati:

¹⁷³ Andresen et al., 2015, s. 29

Og det er vanskelig å forestille seg at den moderne vitenskapen – og det moderne demokratiet – kunne ha vokst fram uten at [Luther] hadde gått foran¹⁷⁴

[Luther] er opphav til demokratiske tendenser som startet på 1500-tallet¹⁷⁵

[Luther] revolusjonerte religion, språk og demokrati.¹⁷⁶

I disse sitatene er det Luther som gikk foran, slik at det moderne demokratiet kunne vokse fram; det er Luther som er opphavet til demokratiske tendenser; og det er Luther som revolusjonerte blant annet demokrati. Luther, som en handlende aktør, driver historien framover. Han er det første hovedobjektet, som starter utviklingen mot det siste hovedobjektet, demokrati. Utdragene impliserer ingen forskjell mellom Luthers intensjoner, og konsekvensene av handlingene hans. Hva Luther sto for, trodde på og ønsket for fremtiden, er ikke separert fra hva han angivelig gjorde: å bidra til en demokratisering. Handling og intensjon opptrer samlet, og blir ikke etablert uavhengig av hverandre. Særlig når det står at Luther, som en handlende aktør, «revolusjonerte demokratiet», virker ikke den demokratiserende effekten utilsikta. Tvert imot, så virker det i disse sitatene som om det var selve intensjonen til Luther å demokratisere samfunnet. Effekten av å posisjonere personen Luther som hovedobjekt blir dermed at handlingene hans virker intensjonelle.

6.2.2 Luthers handlinger som hovedobjekt

Blant utsagnene i utvalget som setter hovedobjektet til enten personen Luther, eller Luthers handlinger, er det en overvekt av de som posisjonerer Luthers handlinger som hovedobjekt. De identifiserer Luthers handlinger og personen Luther som to adskilte historiske objekt, og legger på den måten til rette for et skille mellom handling og intensjon. I noen tilfeller uttrykker de også et bastant motsetningsforhold mellom disse objektene. Det blir sagt at handlingene til Luther førte til en demokratisering, mens han selv aldri var en demokrat, eller i det hele tatt hadde noen demokratisk intensjon. Følgende sitat uttrykker motsetningsforholdet eksplisitt:

¹⁷⁴ Vassnes, Klassekampen, 05.01.2017

¹⁷⁵ Undheim Larsen, Klassekampen, 24.03.2017

¹⁷⁶ Larsen, NRK Rogaland, 17.01.2017

Både direkte og indirekte har [Luther] påvirket vår måte å tenke på. Er det noe vi virkelig hegner om i dag, så er ytringsfrihet og demokrati. Selv kjempet han ikke for dette - det var nok verdier som i praksis sto ham ganske fjernt. I dag vet vi at dette er konsekvenser av det han gjorde og sto for.¹⁷⁷

Utsagnet avviser at Luther noensinne hadde en demokratisk intensjon, og at demokrati i det hele tatt var en del av hans verdisett. Deretter blir det presisert at ytringsfrihet og demokrati er «konsekvenser av det han gjorde og sto for». Det er ikke Luther selv, men produkter av han, som har drevet fram en utvikling mot demokrati. Slik blir Luthers handlinger og standpunkt posisjonert som et hovedobjekt, som springer ut av delobjektet Luther.¹⁷⁸

De tre neste sitatetene viser lignende narrativ:

At Luther er begynnelsen på det moderne demokrati, er som mye annet av jubileumspoesien i disse dager et eventyr for voksne. Det som derimot kan hevdes, er at Luthers oversettelse av Bibelen til tysk hadde en formidabel demokratisk sprengkraft i seg.

Her blir «Luthers oversettelse av Bibelen til tysk» posisjonert som hovedobjekt, og forfatteren avviser at Luther er begynnelsen på det moderne demokratiet. Med andre ord begynte ikke prosessen hos Luther, men hos Luthers handling. Handlingen lever videre som et historisk objekt. Sitatet uttrykker hovedobjektet tydelig med ordvalget «begynnelsen». Det eksemplifiserer den tidligere påstanden min om at hovedobjektet kan lokaliseres ved å observere hvilket historisk objekt som starter den drivende kraften i narrativet.

- Han var definitivt et barn av sin tid og slett ingen talsperson for liberale frihetsidealer. Men den omveltningen han satte i gang fikk konsekvenser langt utenfor det Luther selv stod for¹⁷⁹

Her blir «omveltningen han satte i gang» posisjonert som hovedobjekt, og Luther blir igjen sagt å ikke ha demokratiske intensjoner.

Kaufmann viser også til Luthers oversettelse av bibelen fra latin til det lokale folkespråket som noe som peker fram mot utviklingen av det moderne demokratiet. [...] Samtidig kan vi vel slå fast at Luther neppe hadde intensjoner om at hans tanker skulle få slike konsekvenser, sier Kaufmann.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Duve, Akersposten 07.11.2017

¹⁷⁸ Her blir også begrepene 'direkte' og 'indirekte' introdusert, som vitner om en historisk forståelse av en forskjell på disse type sammenhengene. Slik avsnittet er formulert må vi forstå demokratiseringen som en indirekte påvirkning. Indirekte fordi det ikke var han, men det var det han gjorde og sto for som førte til konsekvensene.

¹⁷⁹ Gran, Fri Tanke, 31.10.2017. Sitatet nevner ikke demokrati, men det står som en tilleggsopplysning til en diskusjon om forholdet mellom reformasjonen og demokratiet, og holder seg derfor innenfor sammenhengen mellom Luther og demokratiet.

¹⁸⁰ Undheim Larsen, Klassekampen, 24.03.2017

Sitatet posisjonerer «Luthers oversettelse av bibelen fra latin til det lokale folkespråket» som hovedobjekt, og avviser igjen noen som helst demokratisk intensjon fra Luther sin side. Alle eksemplene vi har sett til nå uttrykker eksplisitt et motsetningsforhold mellom konsekvensene av Luthers handlinger, og Luthers intensjoner. På dette området skiller den neste seg ut:

Det går an å se en linje fra Luthers heroiske kamp for sannheten, slik han så det, til de verdiene vi i dag hyller som grunnlaget for vårt samfunn: menneskeverd og demokrati.¹⁸¹

Dette eksemplet skiller seg fra de andre, ved at det ikke eksplisitt tar opp hvorvidt konsekvensene var intensjonelle eller utilsikta. Narrativet forteller imidlertid både om en sannhet som Luther så, og vår samtids verdier, som kan leses som et skille mellom to virkelighetsforståelser. Utsagnet kan dermed tolkes likt som de foregående sitatene, at Luther ikke hadde en demokratisk intensjon, men formuleringen er fortsatt for vag til å kunne si noe bastant. Den vage formuleringen viser at selv når historiske forklaringer posisjonerer handlingene som hovedobjekt, trenger det ikke alltid å bety at det er et motsetningsforhold mellom handling og person. Selv om det er handlingene til Luther som blir beskrevet som hovedobjekt, utelukker det ikke at det har vært en demokratiserende intensjon i bilde.

6.2.3 Reformasjonen som hovedobjekt

Et ganske annerledes hovedobjekt enn både Luther og Luthers handlinger, er reformasjonen. Ved å etablere sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet, favner den historiske forklaringen langt bredere enn den gjør når hovedobjektet er Luther eller hans handlinger. Følgende fire utdrag eksemplifiserer dette:

Med reformasjonen fikk vi individet, samvittighet, skolevesenet, toleranse, demokrati og moderniteten.¹⁸²

Det finst nok av belegg i boka både for at reformasjonen var ein katalysator for demokrati¹⁸³

Reformasjonen gjennomsyrrer vårt demokrati¹⁸⁴

¹⁸¹ Jørgensen, Romerikes Blad, 31.10.2017

¹⁸² Kvistad, VG, 15.04.2017

¹⁸³ Hetland, Stavanger Aftenblad, 06.12.2017

¹⁸⁴ Vollan, Klassekampen, 04.01.2017

Vårt liberale demokrati hviler på ideer med røtter i reformasjonen¹⁸⁵

Når narrativene plasserer reformasjonen framfor Luther som hovedobjekt, har det en stor konsekvens for den historiske forklaringen. Selv om Luther var primus motor for reformasjonen, var han bare én aktør. Den store reformasjonshistorien omfatter en lang rekke aktører og hendelser. Andre reformatorer, som for eksempel Calvin, Zwingli og Müntzer, har satt sitt preg på perioden. Andre trosretninger enn den lutherske har også sitt utgangspunkt i reformasjonen, som kalvinisme, pietisme, metodisme og baptisme. Varigheten av reformasjonen er en definisjonssak, men det er vanlig å sette tiden for reformasjonen til å vare omtrent 100 år etter Luthers dødsfall, ved slutten av trettiårskrigen. Flere slike aspekter spiller inn når epoken reformasjonen blir posisjonert som hovedobjekt. Det bidrar til syvende og sist til en bredere forklaring, siden så mange aspekter utafør Luthers liv og gjøremål kan bli definert som en del av reformasjonen. Kort sagt er reformasjonen mer enn bare Luther.

6.2.4 Protestantisme som hovedobjekt

Den siste typen hovedobjekt artikkelutvalget viser er protestantisme. Det blir også brukt til å skape en sammenheng med demokratiet, men opptrer sjeldnere enn Luther, Luthers handlinger, og reformasjonen. Følgende sitat posisjonerer protestantisme som hovedobjekt:

Sosiologen Max Weber har påvist at det er den protestantiske etikken som har drive fram den industrielle revolusjonen, det moderne demokratiet og velferdssamfunnet.¹⁸⁶

Det som er mer sikkert, er at protestantisme og demokrati gjerne har gått hånd i hånd.¹⁸⁷

Med protestantisme som hovedobjekt forklarer narrativet sammenhengen med en trosretning. De som viser til protestantismen legger derfor vekt på at det i utgangspunktet var teologiske og verdibaserte prinsipper som har skapt sammenheng med demokratiet. Dette skiller seg fra fokuset på Luther og reformasjonen, som i større grad innebærer verdslige elementer. Som vi ser i det øverste utdraget er den protestantiske etikken vektlagt, som i følge Weber innebærer høy arbeidsmoral og kallsetikk. Det er altså protestantismens lære som har sammenheng med demokratiet. Videre lever trosretningen protestantisme i beste velgående,

¹⁸⁵ Thommessen, Adresseavisen, 30.10.2017

¹⁸⁶ Grannar, 26.01.2017. Uten navngitt forfatter.

¹⁸⁷ Misje, Vårt Land, 30.05.2017

mens reformasjonen og Luther er begrenset til en epoke. Dermed omfatter protestantismen en større tidsperiode, og det virker ikke alltid avgjort hvilket tidspunkt sitatene refererer til. Når det nederste utdraget forteller at protestantisme og demokrati har gått hånd i hånd, kan det da både bety protestantismen på 1500-tallet eller 1800-tallet, eller all protestantisk historie fra start til nåtid.

6.2.5 Oppsummering

Vi har sett at personen Luther, Luthers handlinger, reformasjonen og protestantisme, blir brukt som hovedobjekt i etableringen av en sammenheng med demokratiet. Artikkene som posisjonerte personen Luther som hovedobjekt, har vist seg å unngå å skille mellom handling og person, og dermed virker de påståtte demokratiserende konsekvensene intensjonelle fra Luthers part. Artikkene som posisjonerte Luthers handlinger som hovedobjekt, skapte som regel et klart skille mellom person og handling, og la dermed til rette for at Luther aldri hadde en demokratiserende intensjon. Det viser seg imidlertid at en slikt distinksjon ikke alltid skaper et motsetningsforhold mellom intensjon og handling, men det åpner for det. I de artiklene der reformasjonen blir posisjonert som hovedobjekt, favner den historiske forklaringen over et bredere historisk objekt. Selv om Luther er den viktigste figuren i reformasjonen, vil reformasjonen som objekt åpne for flere sammenhenger og forståelser, siden reformasjonen omfatter flere aktører og hendelser enn Luther. Der protestantisme blir posisjonert som hovedobjekt etablerer narrativet en forklaring som er mer tidløs, og mer rettet mot det religiøse, enn hos de foregående hovedobjektene.

6.3 Det siste hovedobjektet

I det forrige kapittelet så vi at det første hovedobjektet varierte mellom personen Luther, Luthers handlinger, reformasjonen eller protestantisme. Det siste hovedobjektet blir derimot definert uten stor variasjon. Stort sett blir det bare formulert som 'demokrati'. *Hvilke* demokratibegrep artiklene i utvalget opererer med, ser imidlertid ut til å variere. Som David Held, professor i statsvitenskap, illustrerer, kan begrepet 'demokrati' ta mange former:

Nearly everyone today says they are democrats no matter whether their views are on the left centre or right.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Held, 1987, s. 1

Hvis demokratibegrepet kan bli brukt så flyktig og tvetydig som Held gir uttrykk for, har vi med et relativt plastisk historisk objekt å gjøre. Plastisk i den forstand at objektet kan bli brukt i et stort antall sammenhenger, og bli vridd og bøyd på slik at en ikke lenger kan være sikker på hva slags demokrati narrativet uttrykker. To historiske forklaringer, som begge skaper sammenheng mellom reformasjonen og demokrati, kan vise til helt ulike historiske utviklinger, nettopp fordi demokratibegrepet kan bli forstått og brukt på så mange forskjellige måter.

Med det som bakgrunn, er det nødvendig å undersøke hva slags demokratibegrep som blir etablert i de ulike historiske forklaringene fra artikkelutvalget mitt. Ettersom hovedobjektet sjeldent varierer, må vi vektlegge konteksten den er plassert i. Vi vil se at demokratiobjektet i stor grad får sin definisjon ut ifra ordene det opptrer ved siden av, og sammenhengene som det blir etablert med. De to første underkapitlene skal undersøke dette, først ved å se på effekten av demokratiobjektet i samspill med andre hovedobjekt. Deretter, i det andre underkapittelet, skal vi se hvordan demokratiobjektet blir tilskåret ut ifra de delobjektene det står i sammenheng med. I noen få tilfeller oppstår det også modifierende adjektiv foran demokratiobjektet, som dermed etablerer nye historiske objekt. Det tredje underkapittelet viser to slike eksempler. Til slutt skal vi se på uttrykk for ulik tidfesting av demokratiobjektet, som kan komme til syne ved språklige koblinger.

6.3.1 Når parallelle hovedobjekt tilskjærer demokratiobjektet

Demokratiobjektet blir definert ut ifra de sammenhengene det inngår i. Disse tilfellene kan virke mindre åpenbare, men de er likevel effektive til å skape assosiasjoner i bestemte retninger. Et slikt tilfelle er når demokratiobjektet blir posisjonert parallellt med andre hovedobjekt. Da oppstår det et samspill der hovedobjektene er med på å definere hverandre. De vanligste hovedobjektene som operer ved siden av demokrati, er individualisme, likhet, frihet, velferd, menneskerettigheter, utdanning, og toleranse. Ett eksempel fra hver av disse hovedobjektene er presentert under, med påfølgende illustrasjon:

Demokrati og individualisme:

Slik går det openbare linjer frå Luther til både individualisme og demokrati¹⁸⁹

¹⁸⁹ Aano, Stavanger Aftenblad, 10.01.2017

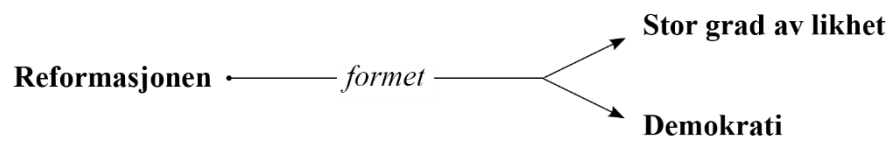
Figur 13: Parallele linjer: Demokrati og individualisme



Demokrati og likhet:

Når de nordiske land i dag kjennetegnes av demokrati og en stor grad av likhet, skyldes det flere faktorer - ikke minst at nettopp disse landene er så sterkt formet av reformasjonen¹⁹⁰

Figur 14: Parallele linjer: Demokrati og likhet



Demokrati og frihet:

Frederik Stjernfelt har hevdet at augustinermunken på ingen måte var noen foregangsmann for demokrati og frihet¹⁹¹

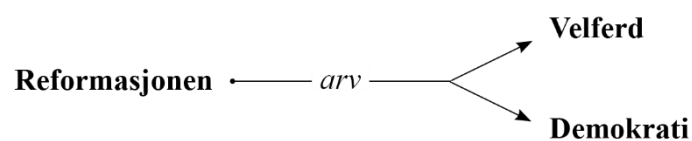
Figur 15: Parallele linjer: Demokrati og frihet



Demokrati og velferd:

[Biskop Atle Sommerfeldt] mener at samfunnsstrukturen vi har i Skandinavia med særlig vekt på velferd og demokrati, er en arv etter reformasjonen.¹⁹²

Figur 16: Parallele linjer: Demokrati og velferd



¹⁹⁰ Nordhaug, Bergens Tidende, 08.01.2017

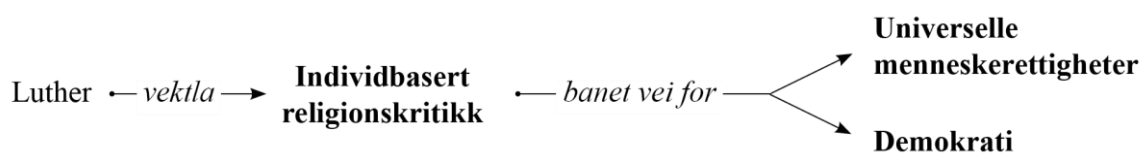
¹⁹¹ Braanen, Klassekampen, 28.02.2017

¹⁹² Østli, Halden Arbeiderblad, 24.10.2017

Demokrati og menneskerettigheter:

Luthers vektlegging av individbasert religionskritikk banet veien for det som senere førte til framveksten av demokrati og universelle menneskerettigheter.¹⁹³

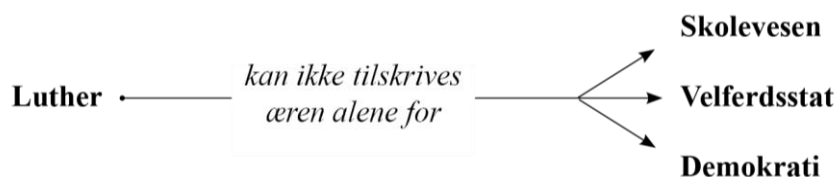
Figur 17: Parallele linjer: Demokrati og menneskerettigheter



Demokrati, skolevesen og velferdsstat:

Det er nok ikke slik at vi kan tilskrive Luther alene æren for demokrati, skolevesen og velferdsstat.¹⁹⁴

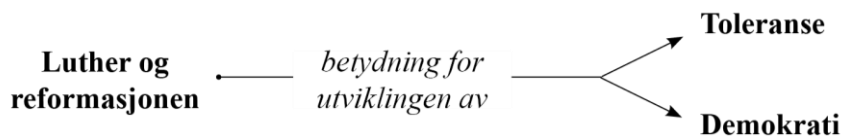
Figur 18: Parallele linjer: Demokrati, skolevesen og velferdsstat



Og demokrati og toleranse:

Som nevnt er det flere som i Klassekampen har trukket fram den betydningen Martin Luther og reformasjonen har hatt for utviklingen av moderne verdier som toleranse og demokrati.¹⁹⁵

Figur 19: Parallele linjer: Demokrati og toleranse



I alle de sju eksemplene blir demokrati posisjonert parallellt med et annet hovedobjekt. Slik sitatene uttrykker det, representerer de utvilsomt individuelle historiske objekt. Toleranse og

¹⁹³ Gran, Fri tanke, 31.10.2017

¹⁹⁴ Gunleiksrud Raaum, Dagen, 07.12.2017

¹⁹⁵ Undheim Larsen, Klassekampen, 11.04.2017

demokrati, for eksempel, er hver sine historiske objekt. Men jeg vil argumentere for at hovedobjektene likevel ikke er totalt uavhengig av hverandre. Ved å plassere dem ved siden av hverandre, kun adskilt av et komma eller et «og», blir hovedobjektene farget av hverandre. Denne effekten er ikke bare et resultat av at de historiske objektene er plassert så nær hverandre i teksten, men også at de opererer innenfor et lignende betydningsfelt. Med det mener jeg at alle eksemplene på hovedobjekt som står ved siden av demokrati – nemlig individualisme, likhet, frihet, velferd, menneskerettigheter, utdanning, og toleranse – er begreper som er i slekt med demokratibegrepet. Når ord som tilhører samme betydningsfelt opptrer sammen i par, vil vi gjerne assosiere dem med hverandre. De vil bli farget av hverandre. Av denne grunn er det ikke urimelig å hevde at demokratibegrepet får ulike betydninger når det står ved siden av ulike parallelle hovedobjekt. For eksempel vil «demokrati og individualisme» etablere et annerledes demokratibegrep enn det «demokrati og velferd» vil gjøre.

6.3.2 Når delobjektene tilskjærer demokratiobjektet

En lignende effekt oppstår også i demokratiobjektets sammenheng med delobjektene. Demokratibegrepet blir tilskåret ut ifra hvilke historiske delobjekt som leder inn mot demokratiobjektet. Som vi tidligere har sett etablerer noen artikler bibeloversettelsen som sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet, mens andre viser til det antiautoritære ved reformasjonen. Disse bindeleddene, eller delobjektene, skaper rammene for demokratibegrepet. To eksempler illustrerer dette:

Luther forlangte at folk skulle få lese Bibelen på sitt eget morsmål. Det førte til at tysk ble et skriftspråk og folk lærte å lese og skrive. Den utviklingen fikk stor innflytelse på Danmark-Norge, og førte etter hvert til demokrati. Det er det ingen tvil om, sier [Bjørn Austigard]¹⁹⁶

Her blir bibeloversettelsen, med påfølgende tysk skriftspråk og alfabetisme posisjonert som delobjekt.

- Med Luther begynte en mobilisering av folket og en myndiggjøring av folket, der makt ble lagt i folkets hender. Individet ble viktigere enn systemet. Det ligger en antiautoritær tendens i reformasjonen, og slik sett var den viktig for både demokrati- og velferdsutviklingen, sier biskopen.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Heiene, Romsdals Budstikke 31.10.2017

¹⁹⁷ Langeland, Bergens Tidende, 04.03.2017

Her blir mobiliseringen og myndiggjøringen av folket, med påfølgende individualisme posisjonert som delobjekt, og reformasjonen blir beskrevet som antiautoritær.

Disse eksemplene tilskjærer demokratiobjektet ulikt, ved å etablere hva som førte til demokratiet. Det første sitatet etablerer utdanning og alfabetisme som veien til demokratiet, og definerer dermed et demokratibegrep som har med opplysning å gjøre. Det siste sitatet etablerer individualisme, antiautoritære tendenser og folkemakt som veien til demokratiet, og definerer dermed et demokratibegrep ut ifra disse momentene. På denne måten blir demokratibegrepet definert ut ifra hvilke elementer som har, eller ikke har, ført til demokratisering.

6.3.3 Modifiserende adjektiv

Det er som nevnt noen variasjoner i formuleringen av det siste hovedobjektet. En av disse variasjonene er bruken av de modifiserende adjektivene 'sosial' eller 'liberal', som vil styre betydningen av demokratibegrepet i ulike retninger. De to sitatene under, med påfølgende illustrasjoner, viser dette:

Den danske historikeren Uffe Østergaard vurderer sammenhengene knyttet til stat og kirke slik: «Det er [...] neppe hasardiøst å påstå at lutherdommen via en lang rekke mellomregninger førte til sosialt demokrati og dermed til den lokale forvaltning av statlig bestemte lover og forordninger, samt sentralt fastsatte sosiale ytelser»¹⁹⁸

Vårt liberale demokrati hviler på ideer med røtter i reformasjonen.¹⁹⁹

Når adjektiv som sosial eller liberal legges til demokrati, er ikke lenger hovedobjektet bare demokrati, men «sosialt demokrati» eller «liberalt demokrati». Vi som lesere vil automatisk lese litt ulike ting inn i tolkningen av 'demokrati'. Adjektiv brukes jo nettopp til å modifisere tolkningen av de ordene de står sammen med. Hvilke betydninger etablerer så disse adjektivene i praksis? Begrepet sosialt demokrati gir på sin side uttrykk for de sosial godene i et demokrati, slik sitatet i dette tilfellet også beskriver. Begrepet gir uttrykk for et fellesskapsprosjekt, hvor en blant annet kan tenke seg sosial utjevning, sosial mobilitet og sosial likhet som politiske idealer. Begrepet liberalt demokrati vil på den andre siden gi større

¹⁹⁸ Smedshaug, Klassekampen, 08.11.2017

¹⁹⁹ Thommessen, Adresseavisen, 30.10.2017

uttrykk for frihet som et ideal. Friheten er en personlig frihet, og personlig rettigheter ovenfor en statsmakt. Kanskje adjektivene dermed representerer en distinksjon mellom et kollektivistisk og et individualistisk demokratibegrep. Disse eksemplene viser imidlertid at adjektivene endrer på hovedobjektet, for adjektivene er selv en del av det historiske objektet. I materialet mitt er det ikke mange andre fraser hvor adjektiv opptrår for å endre demokratiobjektet, men objektet «moderne demokrati» oppstår flere ganger for å tidfeste demokratiobjektet. Det vil vi undersøke nærmere i neste underkapittel, som også viser andre verktøy narrativene bruker for å tidfeste demokratiobjektet.

6.3.4 Tidfesting av demokratiobjektet

Når en sammenheng blir etablert mellom to historiske objekt, avhenger sammenhengens karakter av hvilket tidspunkt objektene blir satt til. Demokratiseringsprosessen blir satt til grovt inndelt to forskjellige tidspunkt: *Før* reformasjonen og *sammen med* reformasjonen. I artiklene er disse to tidspunktene med på å underbygge argumenter for hvorfor reformasjonen har en sammenheng med demokratiet. I tillegg tidfester andre artikler demokratiobjektet til etter reformasjonen. De tilfellene gir som regel en historisk forklaring på hvorfor reformasjonen *ikke* førte til demokratiet. Derfor er en analyse av ulike startpunkt for demokratiseringsprosessen helt avgjørende for å belyse problemstillingen. Det er ikke en enkel sak å definere starten på en demokratiseringsprosess, og det er heller ikke denne oppgavens hensikt. Men dette underkapitlet skal belyse tre hovedtendenser som kommer til uttrykk i artiklene, og diskutere hvilken effekt de har.

Det ene synspunktet er at demokratiseringsprosessen startet lenge før Luther, og dermed er det feil å skape en sammenheng mellom reformasjonen og demokratiet:

– For eksempel har min egen orden, dominikanerordenen, operert med et demokratisk tankesett og flat ledelsesstruktur siden starten på 1200-tallet. Utviklingen av demokratiske ideer var en generell tendens på 1500-tallet og ikke noe vi finner spesielt hos Luther, sier han.²⁰⁰

Så får vi høre at Luther nærmest fant opp demokratiet. Men demokrati som ligner på noe av det vi i dag forstår med begrepet, stammer fra de katolske tiggerordenene fransiskanere og dominikanere, som grunnla de første universiteter, og som overførte et prinsipp fra sine ordensregler til universitetene: «Det som angår alle, skal avgjøres av alle»²⁰¹

²⁰⁰ Undheim Larsen, Klassekampen, 11.04.2017

²⁰¹ Bastrup, Vårt Land, 25.03.2017

Sitatene er fra to katolikker som presenterer et annet utgangspunkt for demokratiet enn det som er vanlig i resten av artikkelutvalget. De avviser ikke at demokratiet har gått gjennom en utvikling, men de hevder at den utviklingen startet i den katolske kirken, lenge før Luthers tid. Luther kom dermed ikke med noe nytt. På denne måten posisjonerer de det drivende objektet mot demokrati foran reformasjonsobjektet, og bruker det for å avvise sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet. Å sette startpunktet for demokratiobjektet før Luther blir ikke bare brukt for å avvise sammenhenger.

Det finnes også artikler som tidfester demokratiet til før Luther, men som samtidig skaper en sammenheng mellom reformasjonsobjektet og demokratiobjektet: «[Luther] revolusjonerte religion, språk og demokrati.»²⁰² Den språklige koblingen 'revolusjonerte' avslører at det fantes et demokrati før reformasjonsobjektet. En revolusjon er en omveltning av noe, og i så måte må det forstås av sitatet at Luther har endret noe som allerede fantes.

Til sist tidfester andre artikler demokratiet til etter Luther, som i dette eksempelet:

På ein måte kan ei såleis seia at kyrkja vart meir open, men likevel ikkje meir demokratisk. Det er milevis avstand mellom kyrkjeskippnaden ved reformasjonen til det som me i dag kallar demokrati. Det galdt så vel kyrkja som krefter i den statlege delen av samfunnet.²⁰³

Men implisitt ligger det en forståelse av at 1500-tallets samfunn skiller seg så grunnleggende fra nåtidens, at det ikke går an å koble dem sammen.

6.3.5 Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett at demokratiobjektet kan ta flere former. Tilskjæringen blir til ved hjelp av modifierende adjektiv, men kanskje like mye ved hjelp av sammenhengene objektet inngår i. Andre hovedobjekt som blir posisjonert parallellt med demokratiobjektet, og som opererer innenfor samme betydningsfelt, preger i høy grad hvilket demokratibegrep som kommer til uttrykk. Delobjektene som er posisjonert som etappene mot demokratiobjektet bidrar også til tilskjæringen av demokratiobjektet. Til sist har vi sett hvordan demokratiobjektet kan tidfestes ulikt, av betydning for den historiske forklaringen.

²⁰² Larsen, NRK Rogaland, 17.01.2017

²⁰³ Skjerven, Hordaland, 14.12.2017

6.4 Språklige koblinger

Vi har allerede vært inne på at språklige koblinger mellom historiske objekt er avgjørende for hvilken karakteristikk en sammenheng får i narrativet. Koblingene kan blant annet fortelle om sammenhengen er sterk eller svak, direkte eller indirekte, og naturlig eller rent tilfeldig. Vi skal først se på to eksempler på metaforer som ofte opptrer i empirien min, for å illustrere metaforenes rolle i historiske forklaringer. Deretter skal vi se hvordan ulike ordvalg, særlig metaforer, påvirker styrkegraden i sammenhengene.

6.4.1 Linjemetaforen

Det å bruke ord og uttrykk fra konkrete, fysiske fenomener når vi skal beskrive mer abstrakte fenomener er vanlig i alle språk. I kognitiv metafor-teori behandles metaforiske uttrykk som noe langt mer enn språklig krydder. Lakoff og Johnson argumenterer for at vi i stor grad tolker og forstår verden gjennom metaforer.²⁰⁴

I mitt datautvalg benytter 14 av 85 artikler seg av en linjemetafor når de skaper eller aviser sammenhenger.²⁰⁵ «Slik går det openbare linjer frå Luther til både individualisme og demokrati»,²⁰⁶ «Det går lange linjer gjennom århundrene fram til vår egen tid»²⁰⁷ og «Der går nok inga direkte linje frå reformasjon til demokrati»²⁰⁸ er typiske utsagn i materialet der begrepet 'linje' blir brukt for å beskrive en sammenheng mellom hovedobjektene reformasjonen og demokratiet. En linje i konkret forstand er en fysisk utstrekning i én retning, en strek mellom to punkter. Når artiklene bruker 'linje' for å omtale tid, fører det metaforiske uttrykket med seg egenskaper fra den fysiske verden. Slik alle linjer går uavbrutt fra start til slutt, starter linjene i utdragene over med reformasjonen og slutter med demokratiet. Det er derfor rimelig å anta at linjemetaforen definerer reformasjonsobjektet som startpunktet for demokratiseringsobjektet, og at den prosessen har hatt en naturlig, lineær progresjon.

I de forrige eksemplene beskrives linjene som noe som bare *er der*. I andre eksempler introduseres en aktør som *skaper* linjene. «Trekker vi linjene fra Luther frem til i dag»²⁰⁹,

²⁰⁴ Lakoff & Johnson, 2003, s. 8-9

²⁰⁵ Søknet ble gjort i Nvivo med utgangspunkt i søkestrengen «linje*», og deretter filtrert ut de artikler som omtaler linjer i en annen kontekst.

²⁰⁶ Aano, Stavanger Aftenblad, 10.01.2017

²⁰⁷ Bjørndal, Halden Arbeiderblad, 16.11.2017

²⁰⁸ Grepstad, Dag og Tid, 10.11.2017

²⁰⁹ Wahl-Olsen, Adresseavisen, 31.08.2017

«Boken trekker linjene helt tilbake til Luther»²¹⁰ og «På Luthers tid var dette veldig revolusjonerende, så hun, og dro linjer til moderne tid»²¹¹. I disse formuleringene er det noen som 'trekker' og 'drar' linjer. Det svekker inntrykket av en naturlig gitt sammenheng som eksisterer uavhengig av en observatør. Det er tvert imot implisitt i verb som trekke og dra at vi har en aktivt handlende deltaker; noen trekker/drar noe. I vår sammenheng er dette artikkelforfattere eller intervjuobjekter som konstruerer en sammenheng mellom de ulike objektene. Det kan bidra til en forståelse av at historiske sammenhenger er noe vi skaper.

Linjemetaforen er mye brukt i historiefaget. Ta bare fenomenet tidslinjer, som blir brukt som en grafisk metafor for å illustrere kronologi. Å forklare historien gjennom linjer har betydning for hvordan historien forstås. Det henter først og fremst til en fortelling om kontinuitet. Linjemetaforen gjenspeiler en kulturell forståelse av tid som en lineær prosess.²¹² Andresen et al. skriver dette om lineære tidsforståelser:

Med ei lineær tidsforståing [...] er ideen om *det nye* helt essensiell. Innan eit slikt system blir det også mogleg å snakke om framgang og grunnleggjande endring. Den moderne historiskeskivinga er tett kopla opp til ei lineær tidsforståing der utvikling over tid og rekkefølga av hendingane er avgjerande for korleis dei blir forstått.²¹³

Å si at det går en linje fra reformasjonen til demokratiet, kan derfor underbygge en oppfatning av at demokratiseringsprosessen har foregått som en ubrutt, kontinuerlig prosess, der samfunnet har kommet nærmere demokrati for hver dag som har gått. Denne oppfatningen kan sees i kontrast til historien som et kaotisk mylder av hendelser og brudd, fylt av sammenvevde strukturer.

En annen metafor som oppstår i flere artikler er den organiske metaforen. I disse tilfellene blir den historiske utviklingen beskrevet med egenskaper fra særlig planteverden. Dette skal vi se tre eksempler på:

Vårt liberale demokrati hviler på ideer med røtter i reformasjonen.²¹⁴

Med prinsippet om det almene prestedømmet, sådde Luther eit frø som fleire hundreår seinare spirte som stemmerett for alle. – borch: helt eller skurk²¹⁵

²¹⁰ Olsen, Sambåndet, 16.05.2017

²¹¹ Vatne, Helgelands Blad, 18.09.2017

²¹² I motsetning til en syklisk tidsforståelse, som årssyklusen, der det samme fenomenet gjentar seg gang på gang.

²¹³ Andresen et al., 2015, s. 38

²¹⁴ Thommessen, Adresseavisen, 30.10.2017

²¹⁵ Borch, Brønnøysunds Avis, 03.11.2017

Og det er vanskelig å forestille seg at den moderne vitenskapen – og det moderne demokratiet – kunne ha vokst fram uten at [Luther] hadde gått foran²¹⁶

Disse eksemplene forteller henholdsvis om demokratiets *røtter* i reformasjonen; at Luther *sådde et frø* som senere *spirte* i stemmerett; og at det moderne demokratiet *vokste*. De henter egenskaper fra den organiske verden, og bidrar i så måte til en sammenhenger som kan beskrives som *naturlige*.

6.4.2 Sammenhengenes styrkegrad

Noen artikler hevder bastant at Luther eller reformasjonen skapte demokratiet, andre modererer utsagnet med at hendelsene under reformasjonen *kan* ha bidratt til en demokratisk utvikling. Språket er med på å forme styrkegraden av utsagn, særlig ved hjelp av metaforer.

Først ut er en metaforisk påstand som tydeliggjør effekten språket har på å etablere sammenhengens styrkegrad:

Der går nok inga direkte linje frå reformasjon til demokrati, men den reformerte kyrkja gav både etiske og politiske impulsar i den retning.²¹⁷

Sitatet lanserer to typer språklige koblinger, men etablerer bare den ene som sann. Det går ikke en *direkte linje* fra reformasjonen til demokrati, med det er fortsatt *impulser i den retning*. De språklige koblingene bygger på linjemetaforen, og blir brukt for å avgjøre sammenhengens styrkegrad. Sitatet viser til en motsetning mellom en direkte og sterk sammenheng, og en indirekte og svak sammenheng. Dette er ytterpunkter av de forskjellige språklige koblingene i artiklene som etablerer en sammenheng.

Andre metaforer bygger på forståelsen av Luther som et utgangspunkt. Han blir tidvis beskrevet som en *foregangsmann*:

Ein vesentleg ting Luther gjorde var å omsette Det nye Testamentet til tysk. Dermed gav han folk muligheit til å lese Bibelen på deira eige språk slik at dei kunne ha med Gud å gjere også utanfor kyrkja. Luther var dessutan ein foregangsmann innan arbeidet med å lære folk å lese og skrive.²¹⁸

²¹⁶ Vassnes, Klassekampen, 05.01.2017

²¹⁷ Grepstad, Dag og Tid, 10.11.2017

²¹⁸ Ellingsæter, Nordre, 05.09.2017

Og det er vanskelig å forestille seg at den moderne vitenskapen – og det moderne demokratiet – kunne ha vokst fram uten at [Luther] hadde gått foran²¹⁹

Denne metaforen lager et bilde av Luthers posisjon i et rom. Han *går foran*, eller *leder an*, eller *rydder veien*. Dette ser vi flere eksempler på, som i tittelen «Banet vei for demokrati».²²⁰ En slik metafor impliserer ikke nødvendigvis at det var Luther som skapte demokratiet, men han tilrettela for at andre kunne gjøre det. Han var i så måte en slags veirydder, eller en nødvendig forutsetning for at andre skulle føre demokratiet framover. Disse metaforene kan dermed beskrives som indirekte, men samtidig sterke. Derfor kan vi ikke si at alle de indirekte koblingene er naturlig svake.

I motsetning til forståelsen av Luther som et utgangspunkt, etablerer noen språklige koblinger en forståelse av Luther som selve kraften i demokratiseringen. Disse koblingene er representert ved to eksempler:

Sosiologen Max Weber har påvist at det er den protestantiske etikken som har drive fram den industrielle revolusjonen, det moderne demokratiet og velferdssamfunnet.²²¹

Det finst nok av belegg i boka både for at reformasjonen var ein katalysator for demokrati, individuell fridom og økonomisk framgang, men også for at han var ein katastrofe for Europa.²²²

I utsagnene har henholdsvis Luther *drevet fram* demokratiet, og reformasjonen var en *katalysator* for demokratiet. De er like i den forstand at begge metaforene uttrykker direkte og sterke sammenhenger til demokratiet. Den første metaforen er hentet fra det romlige domenet, og minner slik om de forrige eksemplene hvor Luther *ryddet veien* for demokrati, men i dette eksemplet *drev* han altså demokratiet *fram*. Reformasjonen som *katalysator* er en uvanlig metafor i artikkelutvalget mitt, fordi den henter betydningen sin fra den kjemiske verden.

Disse eksemplene på både sterke og direkte sammenhenger står i kontrast til denne svake sammenhengen:

Det som er mer sikkert, er at protestantisme og demokrati gjerne har gått hånd i hånd.²²³

²¹⁹ Vassnes, Klassekampen, 05.01.2017

²²⁰ Undheim Larsen, Klassekampen, 24.03.2017

²²¹ Grannar, 26.01.2017. Uten navngitt forfatter.

²²² Hetland, Stavanger Aftenblad, 06.12.2017

²²³ Misje, Vårt Land, 30.05.2017

Dette utdraget er moderat, sammenlignet med de foregående. Protestantismen går her 'hånd i hånd' med demokratiet, og de har dermed ikke noe direkte årsaksforhold. Det ene har ikke ført til den andre, men protestantismen og demokratiet har heller en uspesifisert form for relasjon med hverandre. Det kan tenkes at de ofte opptrer samtidig, men som individuelle fenomener. Videre går de bare «gjerne» hånd i hånd, og det er for øvrig ikke helt sikkert at de gjør det, men «mer sikkert». Disse uttrykkene er med på å moderere påstanden ytterligere.

6.4.3 Oppsummering

Disse eksemplene viser en tydelig tendens i at metaforer spiller en avgjørende rolle for hvordan en historisk forklaring fungerer. De er ikke bare poetiske virkemidler, de er funksjonelle verktøy for å etablere koblinger mellom de historiske objektene.

7 Konklusjon

I løpet av hele jubileumsåret i 2017 har arrangementer, taler, kronikker, bokutgivelser, messer, og radio- og TV-sendinger, markert den historiske figuren Martin Luther, og de monumentale endringene han satte i gang rundt 1517. Den offentlige diskursen i Norge har blant annet dreid seg om den historiske betydningen av reformasjonen for dagens samfunn. Noen bidragsytere har hyllet Luther for hans positive bidrag til kristendommen og samfunnet. De har hevdet at han har bidratt til demokrati, velferd, språkutvikling, utdanning, individualisme, religionsfrihet, og til og med europeisk musikkultur²²⁴. Andre har lagt vekt på hvor langt unna Luthers tankegods er fra nåtidens. De har vist til antisemittisme (og slik trukket linjer til NSDAP som brukte Luthers tekster for å legitimere jødeforfølgelsen under andre verdenskrig), religionskriger, autoritære og totalitære holdninger, et ekstremistisk religionssyn, og en voldsom polemikk, om ikke hatretorikk. Mellom disse ytterpunktene har de fleste artiklene anerkjent både positive og negative sider ved Luther og reformasjonen. Samtidig har mange spilt både de positive og negative sidene ned, ved å enten beskrive de positive sidene som utilsikta, eller unnskyldt de negative sidene med at Luther bare var et barn av sin tid. Felles for de fleste av bidragsyterne i diskursen er at de har fokusert på forholdet mellom reformasjonen og visse trekk ved vårt moderne samfunn. Særlig mange har fokusert på forholdet mellom reformasjonen og demokrati, og jeg valgte derfor å avgrense oppgaven til å undersøke denne delen av den bredere diskursen.

Mye av arbeidet med studien lå i utvalgsprosessen, og det er i den prosessen at studien tok form. Jeg undersøkte først den brede diskursen, uten klare avgrensinger, og snevret inn fokuset over tid. I løpet av fire trinn gikk jeg fra å usystematisk og impresjonistisk danne et bilde av hva slags artikler som fantes om Luther og reformasjonen, til å benytte meg av en presis søkestreng i Atekst, og deretter sortere ut 85 artikler av 642 etter fastslåtte

²²⁴ Tidligere sjefsredaktør i Morgenbladet, Alf van der Hagen, har blant flere hevdet at det ikke ville vært noen Bach, Mozart eller Beethoven uten Luther. Jf. foredraget hans om den sammenhengen: <https://kyrkja.no/nn-NO/reformasjon-2017/arrangementer/ingen-bach-uten-luther/>

utvalgskriterier.²²⁵ Derfor kan vi til en viss grad si at empirien har valgt problemstillingen, framfor at problemstillingen har valgt empirien.²²⁶ I denne prosessen gikk problemstillingen fra å lyde «Hvordan blir reformasjonen framstilt i det norske offentlige ordskiftet», til å lyde «Hvordan blir sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet konstruert eller avvist?».

Opgavens struktur henger sammen med forskningsspørsmålene. Kapittel 5 tok for seg spørsmålene «hvilke forklaringer kommer til uttrykk i konstruksjonen av sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet?» og «hvilke forklaringer kommer til uttrykk i avvisningen av sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet?». I dette kapitlet drøftet jeg funnene fra empirien min med utgangspunkt i konkrete eksempler, for å vise de brede tendensene ved de forskjellige historiske forklaringene i diskursen. Her finner vi et spekter av synspunkter som varierer fra påstander om at det går mer eller mindre klare linjer fra reformasjonen til vårt demokrati, til en fullstendig avvisning av en slik tanke om sammenheng mellom disse to historiske epokene. Vi finner også mellomposisjoner av disse ytterpunktene. Kapittel 6 tar for seg det tredje forskningsspørsmålet: «Hvordan fungerer oppbyggingen av de historiske forklaringene?». I dette kapitlet drøftet jeg empirien, med hensikt å beskrive og illustrere hvordan de historiske forklaringene fungerer på et mer detaljert nivå. Språklige elementer, den historiske tilskjæringen, og sammenhengene mellom disse momentene er i fokus i kapittel 6. Hva er så mine empiriske hovedfunn, og hvilke analytiske konklusjoner kom jeg fram til?

7.1 De etablerte sammenhengene

Blant de historiske forklaringene som etablerer sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet, finner vi flere hendelser, prosesser og ideer som blir trukket fram som årsaken til denne sammenhengen. De fremtredende årsakene er oversettelsen av Bibelen, tanken om det allmenne prestedømmet, og antiautoritære holdninger og handlinger hos Luther. Disse momentene, er bindeleddene i de historiske forklaringene, og forklarer *hvorfor* det finnes en

²²⁵ Hvis vi regner med tidligere søk, før den endelige søkestrengen var formulert, har jeg totalt behandlet rundt 900 artikler.

²²⁶ Det må ikke misforstås med at dette er en rent induktiv oppgave, for det induktive og deduktive henger sammen. De observasjonene og analysene jeg har gjort av empirien – altså den induktive metoden, har utviklet seg til hypoteser og teorier om fenomener, som jeg har undersøkt videre – altså den deduktive metoden.

sammenheng mellom reformasjonen og demokratiet. Det er det vi i kapittel 6 kaller for delobjekt; etapper posisjonert mellom hovedobjektene.

Forklaringene som etablerer sammenhengen med oversettelsen av Bibelen, knytter den som regel opp til alfabetisme og utdanning. Ved at bibeloversettelsen økte alfabetisering, og var et utgangspunkt for videre utdanning, skal den ha hatt en sammenheng med demokratiet. Én av kildene skiller seg ut ved å peke på *ansvaret* for å lese Bibelen, i stedet for den utdannende effekten av oversettelsen.

Forklaringene som etablerer sammenhengen med tanken om det allmenne prestedømmet, knytter den til opplysning, likhet og medbestemmelse. Noen av disse momentene opptrer alene, men det er mest vanlig i empirien min å knytte sammen ideen om det allmenne prestedømmet og bibeloversettelsen i en mer helhetlig forklaring. I disse tilfellene blir tanken om det allmenne prestedømmet posisjonert som en forløper til bibeloversettelsen.

Noen forklaringer fremstiller Luther som en antiautoritær eller revolusjonær figur. Han blir beskrevet som en frigjørers. I de andre foregående forklaringene hevdes det innimellom at demokratiseringen ikke var intensjonell fra Luther sin side, men blant de som maler Luther som revolusjonær, er ikke dette elementet til stede, tvert imot. Det ligger en implisitt fortelling om at Luther gjennomførte handlingene sine nettopp for å demokratisere samfunnet.

Et påfallende fenomen som dukker opp i disse artiklene, er overføringen av verdier fra en sfære til en annen. Frigjøring i kirken blir til frigjøring i samfunnet. Demokratisering av troen blir til demokratisering av samfunnet. Det personlige ansvaret for å lese Bibelen blir til ansvar i samfunnet. Det er grunn til å hevde at mange av de historiske forklaringene hviler på et premiss om at slike verdier har lar seg overføre fra den religiøse og kirkelige sfære, til den politiske og samfunnsmessige sfære.

Blant denne bolken av utsagn som etablerer sammenhenger mellom reformasjonen og demokratiet, er det altså store variasjoner. Det er en påfallende mangel på konsensus om *hvorfor* sammenhengen kan sies å ha funnes sted. Noen utsagn overlapper hverandre i forklaringen, men andre viser til totalt forskjellige utviklingstrekk. De etablerer dermed sammenhengene på forskjellige grunnlag.

7.2 De avviste sammenhengene

Utsagnene som avviser sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet, bygger ofte på en definisjon av *når* en demokratisering av samfunnet fant sted. De trekker også frem negative aspekter ved Luther, for å male han i udemokratiske farger, samt karakteriseringer av sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet som fiksjon.

I kapittel 5 er det tre underkapitler som heter «Luther var ingen demokrat», «Samfunnet var ikke demokratisk» og «Samfunnet var allerede demokratisk». Kapitlene viser til utsagn som bærer preg av en argumentasjon som forsøker å tidfeste demokratiet. Noen bidragsyttere forteller at Luther ikke var demokratisk, og dermed kan vi ikke kreditere demokratiet til han. Her blir det hevdet at den eneste friheten Luther ønsket, var frihet for seg selv. En annen kilde viser til autoritære holdninger under det tyske bondeopprøret, og en mangel av interesse for de stenderforsamlinger eller en lovgivende forsamling. Dette er det eneste eksempelet hvor organisatoriske sidene ved et demokrati blir brukt i diskursen.

Utdragene i begge underkapitlene «Samfunnet var ikke demokratisk» og «Samfunnet var allerede demokratisk» avviser sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet på motsatte, men samtidig lignende premisser. På den ene siden begrunnes avvisningen med å hevde at samfunnet under og like etter reformasjonen overhodet ikke var demokratisk. På den andre siden begrunnes avvisningen med å hevde at demokratiet for lengst var funnet opp – av munkeordener på 1200-tallet. Det de har til felles er at de uttrykker at demokratiet utviklet seg langt unna reformasjonstiden.

Et gjennomgående trekk ved de utsagnene som avviser sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet, er nedsettende ord og fraser. De angriper konstruksjonen, og beskriver den som dårlig historieskriving, eller tar i bruk varierende metaforer for fantasi.

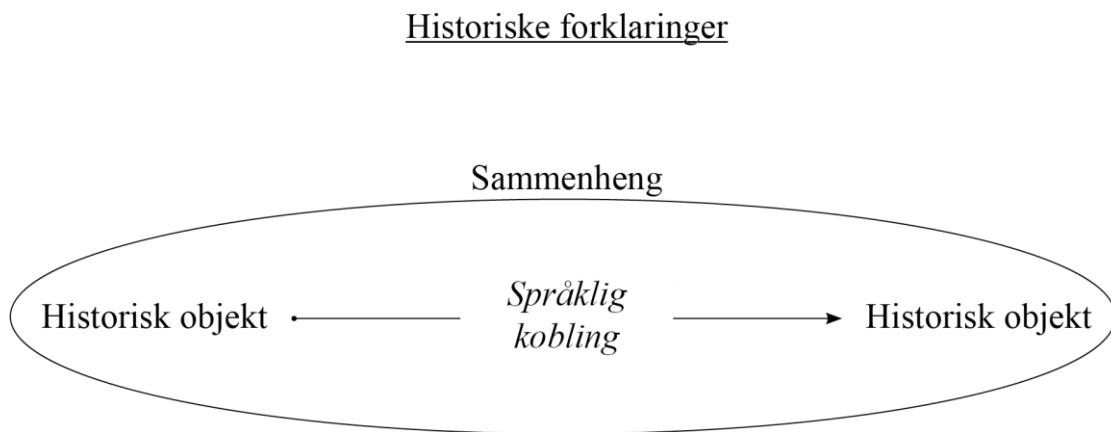
7.3 Historiske forklaringer

Denne analysedelen tok utgangspunkt i den tidligere analysedelen for å undersøke hvordan historiske forklaringer blir bygget opp i narrative. Først benyttet jeg meg av et sitat fra Andresen et al. for å definere historiske forklaringer og lage et begrepsapparat til analysen. De beskriver historiske forklaringer slik:

[Å] forklare er å beskrive noko slik at det blir forståeleg eller begripeleg i dei samanhengane det inngår i. Vi kan seie at det å forklare er å etablere slike samanhengar, det vil seie relevante, passande samband eller koplingar mellom ulike historiske objekt.²²⁷

Forståelsen av en historisk forklaring som et sett etablerte sammenhenger, ble grunnlaget for analysen. Disse etablerte sammenhengene kan beskrives som koblinger mellom historiske objekt. Som et tilskudd til definisjonen i Andresen et al. spesifiserte jeg koblingene mellom historiske objekt som «språklige koblinger». Dette gjorde jeg for å fremheve hvor avgjørende språklige virkemidler er for å uttrykke en sammenhengs art. Jeg beskrev historiske objekt som *innholdet* og språklige koblinger som *formen*. Slik kunne forholdet illustreres:

Figur 5: Historiske forklaringer



Ut ifra denne definisjonen bygde analysen videre på begrepene historiske objekt og språklige koblinger.

7.3.1 Historiske objekt

Jeg lagde først en distinksjon mellom historiske hovedobjekt og delobjekt. Det er sammenhengen mellom hovedobjektene som er overordnet. Hvis vi sier «reformasjonen førte til demokrati», er det en etablert sammenheng mellom to hovedobjekt. Delobjektene fungerer på sin side som mellometapper i den historiske forklaringen. De bidrar til å forklare *hvorfor* eller *hvordan* det finnes en sammenheng mellom hovedobjektene. Hvis vi sier at

²²⁷ Andresen et al., 2015, s. 139

«reformasjonen førte til utdanning som i sin tur førte til demokrati» er 'reformasjonen' og 'demokrati' fortsatt hovedobjekt, med 'utdanning' som et delobjekt – en mellommappe.

I analysen la jeg vekt på tilskjæringen av hovedobjektene. I empirien min kunne jeg identifisere fire forskjellige varianter av det første hovedobjektet: Personen Luther som hovedobjekt; Luthers handlinger som hovedobjekt; reformasjonen som hovedobjekt; og protestantisme som hovedobjekt. De virker nær hverandre i betydning, men de ulike tilskjæringene hadde en meningsendrende effekt. I tilfellene der *personen Luther* ble posisjonert som hovedobjekt virket det som demokratiseringen var intensjonell fra Luther sin side. Utsagnene som posisjonerte *Luthers handlinger* som hovedobjekt uttrykte derimot ofte et motsetningsforhold mellom Luthers intensjoner og den demokratiserende effekten av handlingene hans. De eksemplene hvor *reformasjonen* ble posisjonert som hovedobjekt var den historiske tilskjæringen mer åpen, ved å implisitt romme et større tidsrom og persongalleri. Det samme gjelder *protestantismen* som hovedobjekt, men disse eksemplene avgrenset seg til gjengjeld i større grad til konfesjonen. Mens de tre første typene hovedobjekt opptrådte hyppig, var protestantisme som hovedobjekt den sjeldneste.

I undersøkelsen av det siste hovedobjektet var det viktig å få fram hvor varierende begrepet demokrati kan defineres og framstilles. Demokratiobjektet tok flere former, og vi kan på den måten beskrive objektet som relativt plastisk. Objektet ble definert ut ifra de sammenhengene det inngikk i. I flere tilfeller ble demokratiobjektet tilskåret av andre parallelle hovedobjekt. Ved å opptre ved siden av enten individualisme, likhet, frihet, velferd, menneskerettigheter, utdanning eller toleranse, ble demokratiobjektet farget av disse objektene. Dette var en effekt av to forhold: Alle de nevnte hovedobjektene tilhører samme betydningsfelt, og de opptrådte rett ved siden av demokratiobjektet i teksten. Til eksempel etablerte «demokrati og individualisme» et annerledes demokratibegrep enn det «demokrati og velferd» gjorde.

I tillegg til de parallelle hovedobjektene, ble demokratiobjektet definert ut ifra de historiske delobjektene som ledet inn mot demokratiobjektet. Ved å etablere hva som førte til demokrati ble demokratibegrepet definert i prosessen. Ved å skape sammenhengen ved hjelp av utdanning og alfabetisme, ble demokratibegrepet tilskåret i en ramme som er preget av opplysning. Ved å skape sammenhengen ved hjelp av antiautoritære tendenser og folkemakt, ble demokratibegrepet tilskåret i en ramme som er preget av noe revolusjonært og sosial kamp.

Til sist så vi hvordan demokratiobjektet ble tidfestet ulikt, og hvilken betydning det fikk for den historiske forklaringen. Demokratiseringsprosessen ble satt til tre forskjellige tidspunkt: Før reformasjonen, sammen med reformasjonen og etter reformasjonen. I artiklene bidro disse tre tidfestingene til å underbygge argumenter for hvorfor, eller hvorfor ikke, reformasjonen har en sammenheng med demokratiet.

Å undersøke tilskjæringen av de historiske objektene er helt nødvendig for å få en dypere forståelse av den historiske forklaringen. Små forskjeller kan ha stor betydning for sammenhengens art.²²⁸

7.3.2 Språklige koblinger

I analysen konstaterte jeg at de språklige koblingene mellom historiske objekt er avgjørende for hvilken karakteristikk en sammenheng får i narrativet. Særlig metaforene har spilt en viktig rolle her.

En mye brukt metafor er linjemetaforen. Å hevde at det går en linje fra reformasjonen til demokratiet, uttrykker en lineær tidsforståelse. Det impliserer en ubrutt kontrinuerlig prosess som kan sees i kontrast til forståelsen av den historiske utviklingen som et sammensurium av hendelser. Vi har også sett eksempler på organiske metaforer, hvor frø blir sådd og senere spirer, ideer har røtter og demokratiet vokser frem.

Til slutt så vi en samling språklige koblinger som etablerte indirekte og direkte, og sterke og svake sammenhenger. Metaforer er hyppig brukt for å omtale styrkegraden og arten av sammenhenger.

7.4 Avslutning

Avslutningsvis vil jeg kort diskutere noen av de spørsmålene og ideene som har oppstått gjennom arbeidet, for denne studien har vist seg å reise flere spørsmål enn den har gitt enkle svar. Dette er spørsmål som går litt på siden av oppgavens problemstilling, men like fullt er interessante og viktige. De kan heller stå som en invitasjon til nye studier.

²²⁸ Tilskjæringen av delobjektene er vel så viktig som tilskjæringen av hovedobjektene, men jeg fokuserte ikke på dem i denne runden. Delobjektene ble kartlagt tilstrekkelig i kapittel 5, hvor vi så de ulike sammenhengene som ble skapt.

7.4.1 Hvorfor er forklaringene om sammenhengen så varierende?

Som vi allerede har sett, er det påfallende mangel av konsensus selv blant de som etablerte en sammenheng mellom reformasjonen og demokratiet. Hvorfor er det slik at de som hevder denne sammenhengen tilbyr så forskjellige forklaringer på hvorfor den finnes? Da må vi spørre oss *hvordan* forestillinger om historiske sammenhenger i det hele tatt blir til. Kan det være slik at myten «reformasjonen førte til demokratiet» blir reproduisert i det kollektive minnet hurtigere og i større grad enn de medfølgende forklaringene, slik at en selv må lete fram til logiske forklaringer?²²⁹ Eller er det bare et så stort spekter av forklaringer å hente fra, at bidragsyterne har valgt sine egne favoritter?

Bakgrunnskunnskapen om historien vil også være avgjørende for de sammenhengene som blir skapt. I konstruksjonen av en sammenheng mellom reformasjonen og demokratiet er god innsikt i den historiske epoken reformasjonen helt essensiell. Dersom artikler viser forskjellige forståelser av hva som kjennetegnet reformasjonen, er det kanskje ikke overraskende av sammenhenger blir skapt, eller avvist, på ulike måter. Å formidle en så hendelsesrik historie i nyhetsmedier, med sine begrensede antall sider, vil dessuten kreve forenklinger og prioriteringer. Hvilke elementer som blir prioritert i historiefortellingen vil være helt avgjørende i konstruksjonen av sammenhenger. Hvis vi løfter blikket kan vi se at det er særlig to forhold som gjør det utfordrende å komme til noen konklusjon om hvorvidt reformasjonen førte til demokrati eller ikke. For det første er det ikke lett å måle et demokrati.²³⁰ For det andre er det ikke lett å måle utviklinger over lengre tidsperioder.

7.4.2 Hvorfor eksisterer sammenhengen?

En lignende problemstilling er *hvorfor* sammenhengen mellom reformasjonen og demokratiet i det hele tatt blir til. Hvor kommer interessen av å knyte reformasjonen til demokratiet fra? En plausibel forklaring kan være at bidragsyterne tolker reformasjonen i for stor grad med vår samtids briller. Som vi så i bakgrunnskapittelet 2.1 hevder historiker Heinz Schilling at Luther alltid har blitt framstilt som en foregangsmann for særpreg ved den samtiden hvor han blir

²²⁹ Her blir begrepet 'myte' forstått i vid forstand. Ikke som en fantasifull eller falsk fortelling, men som en forenklet og ensidig sannhet.

²³⁰ Det internasjonale forskningsprosjektet «Varieties of Democracy» har utviklet et verktøy for å demokrati. Forskningsprosjektet har hovedkvarteret i Göteborg, men engasjerer forskere og forskningsinstitusjoner globalt. Det store forskningsteamet, den store databasen, og det komplekse nettverket av demokratiske indikatorer vitner nettopp at demokrati er komplisert å måle. Dessverre strekker ikke databasen seg lenger bak i tid enn til 1789. Les mer om «Varieties of Democracy» her: <https://www.v-dem.net/en/about/>

omtalt. I 1617, mens religionskrigene fortsatt raste gjennom Europa, var Luther den «stridslystne» beskytteren av protestantismen ovenfor den truende katolisisme. I 1717, under opplysningstidens periode, var Luther den «verdensåpne» og sindige opplysningsmannen. I 1817 og 1917, i en tid preget av nasjonsbygging og nasjonalidentitet, representerte Luther en nasjonalskatt, og var et stolt symbol for det tyske.²³¹ Nå i 2017 var Luther foregangsmannen for demokratiet. Det er påfallende at Luther alltid kan gjenspeile den samtiden som uttaler seg om han, uansett hvor forskjellig samfunnene er. Slik røper disse fortellingene, inkludert den i 2017, vel så mye om samtiden som om Luther. De røper hva som er viktig for disse samfunnene, og hva som står på spill. Men hvordan kan de ulike samfunnene trekke så mange forskjellige slutninger om Luthers påvirkning? En hypotese kan være dette: Det er hevet over all tvil at reformasjonen var monumental for europeisk historie, og de fleste historikere ville vært enige i at vi lever i et samfunn som fortsatt er preget av Luthers handlinger. En slik altomveltende endring i samfunnet skaper ringvirkninger i historien langt utover det vi er i stand til å se med det blotte øyet. Men dersom vi trekker linjene bakover fra vår egen tid, og særlig hvis vi leter etter noe spesifikt, ville det kanskje ikke vært så vanskelig å se spor av det vi lette etter når vi undersøker en så kompleks historie som reformasjonen. Hvis vi lette etter andre ting enn demokratiet, ville vi kanskje vært i stand til å finne det også?

Dette er problemstillinger som denne studien verken kan, eller har hatt i sikte å besvare. Studien har vist *hvilke* forklaringer som finnes, og *hvordan* de blir bygget opp. *Hvorfor* sammenhengene blir til, og *hvorfor* forklaringene er så varierende, ønsker jeg å holde åpent. Dette er heller ikke spørsmål jeg stiller for å delegitimisere den etablerte sammenhengen, men heller for å øke bevissthet rundt hvorfor sammenhenger blir til. Et steg som kan trekke oss nærmere en konklusjon på denne problemstillingen, er å undersøke genealogien til den historiske sammenhengen. Det ville innebåret å undersøke hvor ideen om en sammenheng mellom reformasjonen og demokrati først fant sted, og kartlegge utviklingen av denne ideen over tid.

7.4.3 Illustrasjonenes didaktiske potensial

Denne masteroppgaven ble skrevet av en lærerstudent, og det følte da naturlig å spørre seg hvilken relevans den har for klasserommet. Annet enn en generelt dypere forståelse av

²³¹ Schilling, 2016, s. 15

historiske forklaringer, har studien bidratt med noe ganske konkret. De illustrasjonene jeg brukte i kapittel 6 for å visualisere ulike type sammenhenger kan bli utviklet til en metodikk i historieundervisningen. Elever kan bli utfordret til å lage slike grafiske synteser av narrativer. Det er en krevende oppgave som forutsetter detaljert og kreativt arbeid med fagstoffet. Men det faglige utbyttet er stort, fordi det kan gi elever en større forståelse av ulike typer sammenhenger, og ikke minst stimulere til en skepsis mot enkle og fastslåtte sannheter. De sammensatte og holistiske forklaringene er tross alt som regel mer presise enn de enstrengte. Denne metoden rimer også med begrepet «dybdelæring» som blir særlig vektlagt av Ludvigsenutvalget, og som mest sannsynlig vil bli en sentral del av den kommende læreplanen.²³² Jeg må understreke at denne metoden først og fremst ville passet inn på videregående trinn, da den krever høy faglig kompetanse.

Jeg er ikke den første som forsøker å stilisere historiske narrativer, sammenhenger og forklaringer. Det finnes en praksis for å beskrive sammenhengen mellom hendelser over tid med det som kan minne om matematiske formler. Begreper som $t-1$ viser til ett spesifikt tidspunkt mens $t-2$ viser til et senere tidspunkt, og $e-1$ viser til en hendelse mens $e-2$ viser til en annen.²³³ Slik kan historiske sammenhenger bli forklart i logiske modeller. Dette er en stilisering som kan beskrives som lovregulert, logisk og nærmest naturvitenskapelig. Mine illustrasjoner er i større grad intuitive og visuelle, og åpner i større grad opp for språklige nyanser. Slik er de et verktøy jeg mener har et didaktisk potensial.

²³² NOU 2015: 8, s. 10-11

²³³ Denne praksisen blir blant andre brukt hyppig av Arthur Danto i *Analytical Philosophy of History* (1968), eller den reviderte utgaven *Narration and Knowledge* (1985).

Litteraturliste

- Andresen, A., Rosland, S., Ryymin, T. & Skålevåg S. A. (2015). *Å gripe fortida: Innføring i historisk forståing og metode* (2. utg.). Oslo: Det Norske Samlaget.
- Berg, K-E. & Sommerfeldt, A. (2017, 12. januar). Folkekirken ikke lenger statskirke. *Den norske kirke*. Hentet fra <https://kirken.no/nb-NO/bispedommer/borg-bispedomme/aktuelt1/folkekirken-ikke-lenger-statskirke/>
- Bratberg, Ø. (2014). *Tekstanalyse for samfunnsvitere*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Bøe, J. B. (2002). *Bildene av fortiden: Historiedidaktikk og historiebevissthet*. Kristiansand: Høyskoleforlaget AS.
- Dahl, O. (1993). Forklaring og fortelling i historievitenskapen. *Historisk tidsskrift*, 1/1993, 67-79.
- Danto, A. (1985). *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press
- Den norske kirke. (2017a, 30. januar). Ny vigselsturgi vedtatt. Hentet fra <https://kirken.no/nb-NO/om-kirken/aktuelt/ny-vigselsturgi-vedtatt/>
- Den norske kirke. (2017b, 12. september). Skaperverket er ikke til salgs. Hentet fra <https://kirken.no/nb-NO/reformasjon-2017/skaperverket-er-ikke-til-salgs/>
- Den norske kirke. (2017c, 02. oktober). Frelsen er ikke til salgs. Hentet fra <https://kirken.no/nb-NO/reformasjon-2017/frelsen-er-ikke-til-salgs/>
- Den norske kirke. (2017d, 09. november). Mennesker er ikke til salgs. Hentet fra <https://kirken.no/nb-NO/reformasjon-2017/mennesker-er-ikke-til-salgs/>
- Den norske kirke. (2018, 08. mars). Rapport fra reformasjonsmarkeringen 2017. Hentet fra <https://kirken.no/nb-NO/reformasjon-2017/nyheter-om-reformasjonsmarkeringen/rapport-fra-reformasjonsmarkeringen-2017/>
- Fulsås, N. (2005). Historie og forteljing. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 3/2005, 287-300.
- Grønmo, S. (2016). *Samfunnsvitenskapelige metoder* (2. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Heiret, J., Ryymin, T. & Skålevåg, S. A. (2013). *Fortalt fortid: Norsk historieskriving etter 1970*. Oslo: Pax Forlag

- Held, D. (1987). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hovedkomiteen for reformasjonsmarkeringen. (2018). *Sluttrapport fra Den norske kirkes hovedkomite for Reformasjonsmarkeringen 2017*. Oslo: Den norske kirke.
- Jordheim, H. (2001). *Lesningens vitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Kjeldstadli, K. (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2003). *Hverdagslivets metaforer*. (Hidle, M., overs.). Oslo: Pax Forlag
- Luther, M. (1979a). Fortale til første bind av Luthers samlede verker på latin, Wittenberg 1545. På norsk i Lønning, I. & Rasmussen, T. (Red.), *Verker i utvalg: Bind I*. (Lønning, I. & Rasmussen, T., overs.). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Luther, M. (1979b). Til den kristne adel. På norsk i Lønning, I. & Rasmussen, T. (Red.), *Verker i utvalg: Bind I*. (Lønning, I. & Rasmussen, T., overs.). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Luther, M. (1980). Skriftet mot Ambrosius Catharinus (1521). På norsk i Lønning, I. & Rasmussen, T. (Red.), *Verker i utvalg: Bind III*. (Hjelde, O., Hjelde, S., Lønning, I. & Rasmussen, T., overs.). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- The Lutheran World Federation. (2015). *Liberated by God's Grace*. Leipzig: Evangelische Verlangsanstalt GmbH.
- NOU 2015: 8. (2015). *Fremtidens skole: Fornyelse av fag og kompetanser*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2015-8/id2417001/>
- Rasmussen, T. (2017). En grunnfortelling om reformasjonen i Tyskland. I Rasmussen, T. & Tjørholm, O. (Red.), *Reformasjonen i nytt lys* (s. 11-46). Oslo: Cappelen Damm AS.
- Rüsen, J. (2005). *History: Narration, Interpretation, Orientation*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Schilling, H. (2016). *Martin Luther: Rebell i en brytningstid*. (E. Lilleskjæret, overs.). Oslo: Vårt Land Forlag.
- Stugu, O. A. (2008). *Historie i bruk*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Universitetet i Bergen. (2017, 10. november). Reformasjonen – en forutsetning for demokrati og velferd? Hentet 1. september 2018 fra <https://www.uib.no/hf/104820/reformasjonen-%E2%80%93-en-forutsetning-demokrati-og-velferd>

Universitetet i Bergen. (2018, 16. januar). UiB markerer reformasjonen 500 år. Hentet 1. september 2018 fra <https://www.uib.no/hf/104770/uib-markerer-reformasjonen-500-%C3%A5r>

Universitetet i Oslo. (2018, 02. mars). Reformation 1517-2017: Opening Seminar. Hentet 1. september 2018 fra <https://www.uio.no/om/aktuelt/arrangementer/reformasjonen/arrangementer/tf/opening-seminar.html>

Woodberry, R. D. (2012). The Missionary Roots of Liberal Democracy. *American Political Science Review*, 106, 244-274. DOI:10.1017/S0003055412000093

Kilder

Adresseavisen

- 31.08.2017 Wahl-Ohlsen, S.: «Åtte grunner til å like Luther»
- 30.10.2017 Thommessen, O.: «Reformasjonen og vårt folkestyre»
- 31.10.2017 Byfuglien, H. H.: «Alle vi som arvet Luther»

Aftenposten

- 25.02.2018 Aagedal, O.: «Jubileet staten ikke ville feire»

Agenda 3:16

- 13.06.2017 Gjerdi, P. A.: «Norsk demokrati og velferd takket være Luther?»

Akersposten

- 07.11.2017 Duve, B.: «Filosof og forsker Syse til Ullern Kultursenter»

Bergens Tidende

- 08.01.2017 Nordhaug, H.: «Arven etter Luther»
- 04.03.2017 Langeland, K.: «Høytidsstemt, men uformell feiring av Martin Luther»

Brønnøysunds Avis

- 03.11.2017 Borch, E.: «Luther - helt eller skurk?»

Dagen

- 23.05.2017 Walmann, E. L.: «Ville dele likhetstanken»
- 06.09.2017 Syversen, H. O.: «Kristne verdier bygde også landet»
- 07.12.2017 Gunleiksrud Raaum, K.: «Folkekirke i et livssynsåpent samfunn»

Dag og Tid

10.11.2017 Grepstad, O.: «Då Vesten endra retning»

Framtida

28.01.2017 Nøttveit, A. R.: «- Eg synest me burde kalle oss blaudisar»

Fri Tanke

31.10.2017 Gran, E.: «500 år siden i dag: - Også Human-Etisk Forbund er en del av arven etter Luther»

Grannar

26.01.2017 Grannar.: «Luther – munken som endra Europa»

Gudbrandsdølen Dagingen

06.09.2017 Aschim, A. og Fiske, S.: «Reformasjon og demokrati»

Halden Arbeiderblad

17.01.2017 Hansen, S. R.: «Reformasjon av kirke og samfunn»

24.10.2017 Østli, S. O.: «Biskopen: - Feil å tro at folk er gode på bunnen»

16.11.2017 Bjørndal, I.: «Døråpneren Martin Luther»

Helgelands Blad

18.09.2017 Vatne, M.: «Biskop hedret biskop»

13.11.2017 Jøsevold, M.: «Var reformasjonen virkelig frigjørende?»

Hordaland

14.12.2017 Skjerven, A.: «Trass nytenking var Luther ein del av gamletida»

Klassekampen

04.01.2017 Vollan, M. B.: «Kort sagt: Ragna Sofie G. Moe»

05.01.2017 Vassnes, B.: «Å tale makta midt imot»

28.02.2017 Braanen, B.: «Fra opprør til makt»

24.03.2017 Undheim Larsen, D. E.: «- Banet vei for demokrati»
25.03.2017 Undheim Larsen, D. E.: «Luther ned fra pdestallen»
11.04.2017 Undheim Larsen, D. E.: «Langer ut mot Martin Luther»
22.04.2017 Gundersen, T. R.: «Lutter elendighet»
18.10.2017 Klassekampen: «Ære, frihet, fedreland»
31.10.2017 Mjaaland, M. T.: «Reformasjonsstriden 2017»
08.11.2017 Smedshaug, C. A.: «Takk til jubilentene»

Kvinnheringen

10.04.2017 Røstbø, J.: «Frå Martin Luther til John Lennon»

Nordre

05.09.2017 Ellingsæter, H. B.: «Kyrja i Haram markerer Luther-jubileum»

NRK Rogaland

17.01.2017 Larsen, T. B.: «500 år på humoristisk vis»

NRK Hordaland

04.03.2017 Johansen, E. N. & Horvei, S.: «Solberg: - Viktig å erkjenne at vi har et særlig forhold til kirken»

Romerikes Blad

31.10.2017 Jørgensen, T. B.: «Er de 500 år noe å feire?»

Romsdals Budstikke

31.10.2017 Heiene, M.: «Hva har han her med Velferds-Norge å gjøre?»

Sambåndet

16.05.2017 Olsen, P.: «- Reformasjonen myndiggjorde folket»

Stavanger Aftenblad

10.01.2017 Aano, K.: «Luther kom aldri til Ryfylke»

06.12.2017 Hetland, T.: «Aarebrots avskjedsgåve»

VG

15.04.2017 Kvistad, Y.: «Selfie med Luther»

28.10.2017 Halvorsen, H. P.: «'Innføringen av lutheranismen i Danmark-Norge førte til en kraftig styrking av kongemakten, og kulminerte i et kristent diktatur.'»

Vikebladet Vestposten

26.08.2017 Vikebladet Vestposten: «Nytt frå Ulstein kyrkjelyd»

Vårt Land

16.11.2016 Holbek, J. A.: «Staten overlater feiringen til kirken»

18.01.2017 Rimehaug, E.: «Den fremmede reformasjonen»

14.03.2017 Frafjord, H.: «Luther mot likegyldighet»

25.03.2017 Bastrup, O. R.: «Eventyr for voksne»

30.05.2017 Misje, I.: «'Katolsk linjeskifte førte til demokrati'»

31.10.2017 Rimehaug, E.: «Vi er alle lutheranere»